

Danske Landboforhold førend Enevælden.

Af C. Christensen. (Hørsholm).

(Fortsættelse fra forrige Bind Side 576).

B. Kornavl.

Hvor mange Hundrede eller Tusinde Aar, der ere forløbne, siden man begyndte at dyrke Korn i Danmark, lader sig næppe oplyse med Sikkerhed. Muligen var man allerede i den yngre Stenalder, over 1000 Aar før Kristi Fødsel, i Færd dermed; men Helristninger, forestillende forspændte Plove, og Fund af Hestetøj, smaa Vogne og Vognbeslag fra den yngre Broncealder, synes i alt Fald at godtgjøre, at man paa den Tid, nogle Hundrede Aar senere, har kjendt til Agerdyrkning¹⁾. Man har ogsaa, ved et Broncealderfund paa Laaland, i et Stykke af et Broncekar fundet ét Hvedekorn, formentlig Vaarhvede, og Hvedeavner samt to Hirsekorn, Hirseavner og enkelte af Hirsens tynde Topgrene og troer deraf at kunne slutte, at der allerede i Broncealderen er dyrket Hvede og Hirse paa Laaland²⁾. Beviset synes dog at være noget svagt. Imidlertid er der andre Vidnesbyrd om, at Dyrkning af Korn, om ikke just af Hvede og Hirse, paa den Tid var kjendt i Norden. Omtrent 300 Aar før Kristi Fødsel rejste heroppe en Kjøbmand fra Marseille, Pytheas, der fortæller, at her dyrkedes Korn, som bandtes i Neg og bjergedes i store Huse, hvor det tærskedes, — da Solen sjældent skinnede klart.

Af Korn og Honning lavedes Øl og Mjød, der brugtes ved Gilder.

Det gamle nordiske Digt Rigsmaal, der skriver sig

¹⁾ Worsaae: Nordens Forhistorie. S. 88.

²⁾ Rostrup: En Notits om Plantevæxten i Broncealderen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1877.

fra en langt senere Tid, nogle Hundrede Aar efter Kristi Fødsel¹⁾, omtaler, at man satte Hegn, gjødede Marker, skar Tørv, brugte Plove og Vogne og byggede Lader, altsaa var langt ude over den første raa Kultur; men Kornavlén har dog sikkert været ubetydelig.

Der brugtes vel Brød i Vikingetiden, men det blev næppe almindeligt Næringsmiddel førend efter Kristendommens Indførelse, og det udgjorde i de nærmest følgende Aarhundreder vistnok en ringe Del af Føden i Forhold til de Mængder af Sul, der fortæredes²⁾.

Gorm den Gamle gjorde det til Pligt baade for Rige og Fattige at opdyrke øde Land³⁾, men ved Kristendommens Indførelse formodes dog, som alt bemærket, kun $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{6}$ af det nu opdyrkede Land at have været i Brug. De mangfoldige Byer og Steder, hvis Navne ende med «rud» eller «rød», skulle først efter den Tid være ryddede og bebyggede⁴⁾. Det samme gjælder formodentlig alle Steder, hvis Navne ende med holte, olte, elte, ilte, der betyder Skov.

Særlig Kløstrene opdyrkede megen raa Jord, indførte nye Kornsorter og vare i det Hele i Spidsen for Kulturen. Men det gik og kunde kun gaa saare langsomt. Baade i det 11. og 12. Aarhundrede hørte jo Krig, Pest, Oversvømmelser, Misvæxt, Kvægsyge og Hungersnød⁵⁾ til de jævnlige Begivenheder. Vendernes i over 100 Aar

1) Rosenberg: Nordboernes Aandsliv. I. 202.

2) Tr. Lund: Danmarks og Norges indre Historie, V. 10.

3) N. M. Petersen: Danmark i Hedenold, III. 182.

4) Sammesteds: 133, jfr. Suhm Saml. Skr. IX. 167—168.

5) Saxo fortæller, at Hungersnøden under Oluf Hungers niaarige Regering 1086—95 varede i 7 Aar. Vaar og Sommer var der stærk Hede, saa Sæden hentørredes. I Høsten nedsløges den af stærk Regn; Markerne stode i August som en Sø, Axene afskar man fra Baade, tørrede dem i Ovnén og lavede Grød af dem. Til Brød var Sæden utjenlig. Mange døde af Hungeren. De Rige bleve fattige, de Fattige sultede ihjel. Kongen selv solgte af sit Gods, Adelen endog «deres Stands Tegn», formodentlig Hest og Vaaben.

fortsatte Plyndringer gjorde store Landstrækninger til en Ørk, samtidig med at de bortslæbte Indbyggerne og solgte dem som Trælle paa de vendiske Slavemarkeder¹⁾.

Adam af Bremen, der besøgte Svend Estridsen (1047—76), fortæller, at i Jylland var Jorden «salt» og meget øde, kun dyrket paa faa Steder, ligesom den nordre Del af Sjælland laa øde; men ellers berømmer han Øerne og Skaane for Rigdom paa Korn og tapre Mænd²⁾. Nogle Afsendinge fra Bispen i Bamberg, som i 1128 vare hos Erkebisp Adzer i Lund, sagde bl. A., at Jagt, Fiskeri og Kvægavl vare de Danskes Hovedsysler, Agerdyrkingen kun liden³⁾.

Først i Valdemarernes Tid gjorde Kulturen anselige Fremskridt. Kirkernes Antal skal være fordoblet⁴⁾ og Kong Valdemar den Andens Indtægter som Konge og som Jorddrot angives at have udgjort 8360 Læster Malt, 8360 Læster Rug, 4180 Læster Hvede, 4545 Skippund Smør og Ost, 3285 Skippund Honning, 9855 Øxne, 109,500 Faar og 73,000 Svin samt 219,000 Mark i Penge, hvilket tilsammen siges at have været under $\frac{1}{10}$ af Landets Indtægter, foruden 100,000 Mark Sagefald⁵⁾, men denne Angivelse er desværre uefterrettelig og kan derfor ikke tjene til at give nogen Forestilling om Landbrugets Standpunkt i Valdemarernes Tid⁶⁾.

I det 13. og 14. Aarhundrede, da Krig, Pest, Misvæxt og Hungersnød paany hærgede Land og Rige, var Tilbagegangen betydelig. Den sorte Død bortrev en stor,

¹⁾ Velschow: Hist. Tidsskrift IV. 26 efter Helmolds Chronic. Slav.

²⁾ Suhm: Samlede Skrifter IX. 167 og Danmarks Historie IV. 499. Falek: Staatsbürgerl. Magazin 9 B. 216 mener, at Adam af Bremen ikke selv har seet Jylland, men at hans Beskrivelse ikke er andet end en videre Udmaling af Taciti Beretning om det gamle Tyskland.

³⁾ I. E. Larsen: Samlede Skrifter, I. 261.

⁴⁾ Suhm: Samlede Skrifter, IX. 166. Danm. Hist. IX. 415.

⁵⁾ Kofods Lovhistorie I. 187. Om Kornmaal og Landgildevægt, se Bil. E. — Danske Saml. 2 R. IV. 374 og ff. — Hvitfeld A. 1222.

⁶⁾ Suhm: Saml. Skr. IX., 175.

nogle sigede den største Del af Befolkningen¹⁾, lagde hele Landsbyer, ja Kirkesogne øde, og Følgerne sporedes længe efter²⁾.

I Unionstiden gik Landbruget derimod rask fremad og naaede maaske Højdepunktet i Kong Hans's og Christian den Andens Dage. I deres Tid var man ikke alene atter naaet op til raa Jords Opdyrkning³⁾, der lønnedes med 10 Aars Skattefrihed, men endog til Inddæmninger fra Søen, der erholdt fuldstændig Ejendomsret og vedvarende Skattefrihed. Sandflugten, der hærgede flere Egne, bekæmpedes med Kraft⁴⁾.

Statsomvæltningen 1536 medførte atter en Tilbagegang, dog ikke brat, kun Skridt for Skridt, indtil noget ind i det 17. Aarhundrede, men efter Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen, i stedse voxende Omfang, indtil henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede.

Lige fra Hedenold til Enevældens Dage anvendtes af den Jord, der var i Brug, den langt overvejende Del til Græs og Høslæt⁵⁾. Kornavlén var kun ringe, Kreaturholdet

1) Velschow: Historisk Tidsskrift IV. 6, antager efter flere ældre Kilder, at der døde $\frac{1}{3}$ i det østlige Danmark, $\frac{2}{3}$ i Nørrejylland, $\frac{4}{5}$ i Sønderjylland. Mansa: Folkesygd. Hist. 58—71 mener, at $\frac{1}{3}$ døde. Kinch: Ribes Historie, endnu flere.

2) Hvitfeld siger, at paa hans Tid fandtes mange øde Steder, som før den sorte Død vare Mark og Skov; Pontoppidan, at paa hans Tid laa endnu et helt Distrikt paa 7 Mil mellem Kolding og Skive øde, efter Sagnet fra den sorte Død.

3) Opdyrkning af Almindinger, der hidtil synes at have været enhver Bymand tilladt, blev ved Fyens Vedtægt 1492 (Geh. Ark. Aarsb. V. 78) gjort afhængig af alle Lodsejeres Samtykke, og den, som ryddede, maatte ikke nyde mere «end som hannem falder udi Del og udi Reb og Raft», d. v. s. i samme Forhold, i hvilket han var lodtagnen i Almindingen.

4) Allen: Tre nordiske Rigers Historie IV. 1. Afd. 18—19.

5) Danmarks Agers- og Engs Hartkorn var efter Matrikulen af 1683 i alt 360,154 Tdr. De tabte Provinser: Skaane, Halland, Bleking, Gotland og Øsel, kunne vel antages at repræsentere mindst $\frac{1}{3}$: 120,051 Tdr. Førend Brømsebrofreden vilde her altsaa have

Hovedsagen. Og det er ikke usandsynligt, at det rige Fiskeri¹⁾ og de store Skove, der fødte baade vilde og tamme Dyr i Masser, i mange Hundrede Aar afgave langt større Bidrag til Befolkningens Ernæring end Jordbruget.

I Landsbyerne dreves Jorden overalt i Fællesskab, ja paa sine Steder var det ikke alene den enkelte Byes, men flere Byers Jorder, der laa i Fællig, i Regelen dog kun Overdrevene²⁾.

Fællesskabet skriver sig fra den fjerne Oldtid, var almindeligt i den største Del af Europa og vedvarede, indtil Udskiftningerne begyndte i Slutningen af forrige Aarhundrede, tildels langt ind i dette³⁾.

I hver af Landsbyens tre Vange havde hver Gaard eller Bol sin Lod, ikke samlet, men paa mange forskellige Steder. Hver Vang var nemlig delt i flere eller færre Aase, Skifter eller Holme, alt efter Jordens Beskaffenhed og Beliggenhed for Solen, for at hver Mand kunde faa

været omtrent 480,205 Tdr. Hartkorn. Af disse falde imidlertid en stor Del paa Engene.

Den nævnte Matrikel beregnede 3 Tønder Land af næstbedste Slags til en Tønde Hartkorn. Agerjorden kan saaledes næppe have udgjort 1 Million Tdr. Land. Danmark med Skaane, Halland, Bleking, Gotland og Øsel udgjorde 1144 geografiske Kvadratmil eller noget over 11 Millioner Tønder Land g. M. (Tr. Lund I. 219).

¹⁾ I Fortalen til Saxo siges, at Beboerne omkring Limfjorden leve lige saa godt af deres Fiskeri som andre af deres Jordbrug. Sildefiskeriet i Sundet var stundom saa rigt, at man kunde tage Fiskene med Hænderne og knap ro igjennem Stimerne. Ogsaa Ferskvandsfiskeriet gav stort Udbytte. Suhm: Sml. Skr. IX. 222. Om Fiskeriet i det 15. og 16. Aarhundrede se Allen: N. R. H. IV. I. 69—81. I Midten af det 17. Aarhundrede var det forbi med det rige Fiskeri i Sundet. Silden holdt sig da til den norske Kyst og Limfjorden. Jfr. Bartholin i Wolffs Journal 1827. IV. 236.

²⁾ Paa den skaanske Slette fandtes endnu i Midten af det 18. Aarhundrede to—tre Kirkesognes Kornvange liggende i Fællig og Plovfurer paa $\frac{1}{4}$ Mils Længde. Jfr. Linnæi Skånska Resa S. 172—73.

³⁾ Herregaardenes Jorder begyndte man paa Reformationstiden at udskille af Fællesskabet med Bøndernes Jorder, men var dog ikke færdig dermed endnu i Midten af det 18. Aarhundrede. Se

lige meget af den gode og af den mindre gode Jord. Følgelig kunde hver Bonde have mange spredt liggende Agre i hver Vang, og de vare ofte lange og smalle.

I Engene havde hver Mand sin Part, ansat til visse Læs Hø, svarende til hans Andel i Agerjorden og eftersom Engene vare enten Haardbundsenge, der laa i Kornvangene eller for Agerenderne og holdtes for det bedste Græs, om det end ej blev langt, eller Maenge: lave, fugtige, flade Strækninger, saa tørre, at Vandet ikke aldeles stod over dem, eller endelig Kjæreng: vaade, vandige Strækninger, hvis Græs vel var langt, men kun regnedes for $\frac{1}{3}$ mod anden Eng¹). I Byens Alminding, Udmark, Overdrev, hvor et saadant fandtes, havde Alle fælles Græsning i Forhold til deres Andel i Bymarken.

Til Almindingen hørte egentlig ogsaa de i eller ved samme liggende Skovstrækninger, for saa vidt de ikke vare Enemærkeskove, og ligesaa Moser, Heder og Fiskevand.

Særeje var kun Hustofter og Haver samt enkelte Jordstykker: Stubjord, Ornum eller Oragre, Særkjøb, som laa udenfor Byens fælles Enemærker, og som Enkeltmand ved Opdyrkning eller Kjøb havde erhvervet til fri Raadighed.

Kornvangene hegnedes med Gjærdsel, hvor saadant havdes, ellers med Jordvolde. Undertiden plantedes der i senere Tider levende Hegn paa disse. Paa Krongodset opførtes i det 17. Aarhundrede flere Steder Stengjærder. Vejen til Græsmarken, Fægangen (Forte), maatte ligeledes hegnes.

Driften af Bymarken foregik under Oldermændens Anførsel efter Vedtægter, der gjordes paa Bystævnet. I Tidernes Løb optoges Vedtægten ofte i en Byskraa.

Paa Øerne og den skaanske Slette var Trevangs-

f. Ex. Lange, Rødkilde: Tanker om Landvæsenets bedste Indretning, Kjbh. 1765 og Lunn: Knabstrup.

¹) Arent Berntsen II. 36.

bruget¹⁾ paa Skaanske Lovs Tid og vistnok Aarhundreder forud det fremherskende. Sædskiftet var som oftest først Byg, derefter Vintersæd, i Regelen Rug, og saa Græs, hvad der vilde komme af sig selv uden Udsæd.

Havre dyrkedes i Regelen i Udmarken uden Gjødning, paa sine Steder saaedes ogsaa Havre og Blandsæd i den Del af de to Sædvange, som ingen Gjødning havde faaet²⁾. Havredyrkningen var dog ganske ubetydelig i Forhold til den øvrige Kornavl. Paa mange baade større og mindre Gaarde saaedes slet ingen Havre. Landgilden betingedes med faa Undtagelser i «hart» Korn \circ : Rug eller Byg, kun sjældent lidt Havre. Især paa Laaland saaedes en Del Ærter, Vikker, Bønner og Havre i Rugvängen. I Nørre- og Sønderjylland derimod tog man 5 til 10 Sædafgrøder af Jorden uden Hvile, og i en Del af Vendsyssel, Halland og Bleking og den skaanske Skovbygd³⁾ brugtes «Alsædsdriften», Envangsdriften, \circ : Pløjegjorden anvendtes hvert Aar til Sæddyrkning. Rug, Byg og nogen Havre var Hoved-

1) Trevangsbruget var allerede almindeligt paa Carl den Stores Tid og omtales i Aktstykker fra 779 og 791. Det bestod i de fleste Egne af Mellemeuropa indtil langt ind i det attende Aarhundrede, ja bestaaer endnu den Dag i Dag i en stor Del af Tyskland, Melleml Frankrig, Ungarn, Polen og de mere kultiverede russiske Provinser. Endnu Aar 1800 brugtes det i over Halvdelen af England. I Altenburg ere mange ændrede Trevangsbrug intensivere end Frugtveddriften andre Steder. Tovangsbruget var tidligere almindeligt i Rhinegnene, Belgien og det sydlige Frankrig. I mange spanske Provinser er det endnu hyppigt, at al Agerjorden kun besaaes hvert andet Aar, ja paa mange store andalusiske Godser endog kun hvert tredje. Store Strækninger ligge som permanent Græsgang. Envangsbruget eller Alsædsdriften, hvor Agerjorden hvert Aar besaaes, var indtil Begyndelsen af det attende Aarhundrede Regelen i Skotland, ligesom i de mindre frugtbare Dele af Skandinavien og er endnu almindelig i Nordtysklands Sand- og Hedeegne og mange Egne i Sydeuropa og Forasien, især hvor Nærheden af Byer giver rigelig Adgang til Gjødning. Jfr. Roschers: Nationaloekonomik des Ackerbaues, 6. Udg. 1870. S. 78.

2) Brasch: Vemmetofte III. 172.

3) Den nordlige og største Del af Helsingborg Len. Arent Berntsen II. 50.

sæden. Hvede dyrkedes vel ogsaa enkelte Steder i Middelalderen, men kun i ubetydelig Mængde¹⁾. Tysk Hvedebrød indførtes til Aalborg i 1546²⁾. Af Rigsraadets Betænkning 9. Febr. 1621 sees, at paa den Tid indførtes ikke alene umalet Hvede, men ogsaa hollandske Hvedekager³⁾. Det var navnlig paa Laaland og Falster, at Hvededyrkingen efterhaanden fandt Indgang, dog ikke i noget synderligt Omfang før efter Udskiftningen⁴⁾.

Humle omtales ikke i Skaanske Lov, men dyrkedes senere i hele Landet, mest dog paa Øerne. Efter Laalands Vilkaar af 1446 skulde hver Bonde have 30 Humlekuler. Christian den Første paalagde i 1473 hver Bonde i Eyen at anlægge 60 Humlekuler ved sin Gaard⁵⁾; Christian den Anden enhver Bonde at bygge to eller flere Humlekuler, «som han har Jordsmon til»⁶⁾. Christian den Tredie forøgede Antallet til fem, og Christian den Fjerde gjentog Paabudet⁷⁾. Ved flere af Kronens Slotte og Lade-gaarde (jfr. Bilag C.)⁸⁾ var der i det 16. Aarhundrede en

1) Jfr. Suhm VIII. 138. XI. 517. XII. 171. Mansa: Folkesygdomes Historie, 20. O. Nielsen: Ribe Oldemoder 74. Kinch: Ribes Historie 558. 593. Geijer: Sv. Folkets Hist. I. 322.

2) Jydske Samlinger II. 120.

3) Aktstykker til Rigsraadets Historie under Christian 4. I. 314.

4) Jfr. Rhode: Laaland-Falster. I 1556 var Beholdningen af Hvede paa Gjedsør kun 3 Pund 6½ Skp., paa Sørup slet ingen, medens der fandtes flere Læster af andre Kornsorter. Ryge: Peder Oxe, 94, 97. Af Maribo Klosters Korn-Landgilde af henved 500 Gaarde, hvoraf over 300 paa Laaland og Falster, var i 1620 kun 1 Td. Hvede. Kall Rasmussen: Musse Herred 213—14.

5) Allen: N. R. H. IV. I. 16. 6) Gejstlige Lov. Kap. 96.

7) Recessen 1537, Fr. 14. Juni 1619 og Recessen 1643. Undertiden tog Christian den Fjerde det meget alvorlig med Forsømmelser og straffede de Efterladne. (Lensregnskaberne).

8) Dette Bilag, hvortil der ogsaa jævnlig henvises i det Følgende, og hvori der gives en stor Mængde detaillerede Oplysninger om Høstudbytte, Besætningernes Størrelse og m. m. paa Kronens Ejendomme og en Del private Ejendomme, hvilke Oplysninger Forfatteren væsentlig har udtaget af Aktstykker og Lensregnskaber i Gehejmearkivet, vil paa Grund af dets Omfang ikke blive trykket i Tidsskriftet, men vil derimod til Foraaret udkomme særskilt og kunne erholdes gjennem Boghandelen. Red.

ikke ubetydelig Humleavl, men den aftog eller forsvandt efterhaanden i det 17.

Hejre fandtes blandt Sædbeholdningen 1531 paa Nykjøbing Slot¹⁾. Senere svarede den i Landgilde af Bønder i Sydsjælland; Flere gave mere Hejre end Rug²⁾.

Hør omtales ikke i Skaanske Lov, men antages at have været dyrket; dog vel kun i Tofter og Vænger udenfor Sædvangene. Der svarede Tiende af Hør i 1311³⁾.

Gjødningsen var de fleste Steder ganske utilstrækkelig. Hvor Trevangsbruget herskede, gjødedes hver 8., 10. eller 12. Aar. Alsædsjorden, der hvert Aar gav Kornafgrøder, gjødedes hyppigere. I Fers og Gjers Herreder i Skaane, hvor Kreaturholdet var stort, gjødedes hvert Aar, i Halland hvert tredje, andre Steder kun hvert fjerde eller femte, i Vendsyssel kun hvert sjette Aar⁴⁾.

Om nogen Udvikling af dette Agerbrug er der i Aarhundreder ingen Tale. Jorden blev mindst lige saa slet behandlet, Redskaberne vare lige saa ufuldkomne, Trækdirene lige saa smaa og kraftløse, — 6 à 8 Øxne for en Plov, — Markerne lige saa fulde af Ukrud, side Huller, Stendysser og Smaakrat, Vandafledning og rent Sædekorn i Almindelighed lige saa ukjendt i Christian den Fjerdes Tid som i Valdemarernes.

Man har vel ment, at de større Jordbrug, som fra det 16. Aarhundrede begyndte at brede sig over Landet, indførte en omhyggeligere og fordelagtigere Drift, men uden Føje. Vore Efterretninger om Herregaardsdriften begynde først med det 16. Aarhundrede og ere kun faa, spredte og ufuldstændige. Fyldigere ere de Oplysninger, som Lensregnskaberne give om Driften af Kronens Lade-

¹⁾ D. Mag. 4 R. 2 B. 9.

²⁾ Hist. gen. Arkiv, Førsløvgaard N. 21 G. A. (T. A. B.), jfr. Allen: N. R. Hist. IV. I. S. 15. Om Hejren var Gjenstand for Dyrkning, er dog vistnok tvivlsomt. Efter Lensregnskaberne, f. Ex. for Antvorskov og Vordingborg Len, synes man at have høstet den i Rugmarker uden Udsæd, jfr. Bil. C.

³⁾ Allen: N. R. H. IV. I. 15.

⁴⁾ Arent Berntsen: I. 7, 8, 73, 161. II. 36.

gaarde i Slutningen af det 16. og den første Halvdel af det 17. Aarhundrede. Hvor mangelfuld denne Drift end var, kan den dog næppe have været synderlig ringere end Herregaardsdriften i Almindelighed; og alt vidner om, at Agerbruget stod paa et lavt Trin¹⁾. I almindelige Aar høstede man ikke over 2—3 Fold, i særlig gunstige Aar et Par Fold mere, men i ugunstige Aar, der hyppig indtraf, mindre, stundom ikke en Gang Udsæden²⁾.

I det 17. Aarhundrede, da det blev almindeligt at forøge de kgl. Ladegaardes og Herregaardenes Pløjeland og at drive dem udelukkende ved Hoveri, fandt der yderligere en ikke ringe Tilbagegang Sted, der væsentlig maa tilskrives Jordens slettere Behandling. Før den Tid maa i alt Fald en Del af Jordarbejdet paa disse Gaarde have været udført ved egne Folk og Dragere³⁾, og de gjorde naturligvis Arbejdet bedre end uvillige, tvungne Hovbønder, der samtidig maatte forsømme deres eget. Da Kongen og Herremændene i Midten af det 17. Aarhundredede vare blevne trætte af selv at drive Agerbrug og bortforpagtede deres Gaarde, kom der flere Klager fra Forpagterne over Bøndernes skjødesløse Pløjning og Saaning og Vrangvillighed ogsaa ved Gjødningsudkjørselen.

¹⁾ Jfr. Bilag Ltr. C.

²⁾ Meget tyder paa, at man i det 15. og den første Halvdel af det 16. Aarhundrede høstede en Del mere end senere. — Om de samtidige agrariske Forhold i Slesvig og Holsten, jfr. Dr. G. Hanssen: *Agrarhistorische Abhandlungen* I. 163, 309, 404, 466, 478 o. fl. St. Om det svenske Jordbrug i Gustaf den Første og hans Sønners Tid findes meget interessante Oplysninger i H. Forssells *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet*, trykte i *Kgl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar* 29. Delen 1—122.

³⁾ Paa Faurholm holdtes i 1582 fem «Plovmand», men de vare afskaffede 1599. Paa Kokkedal, Bregentved, Gisselfeldt, Saltø, Tranekjær, Asmildgaard, Hald og Gundersløvholm holdtes i det 15.—16. Aarhundrede Plovøxne eller Arbejdsheste, paa Aagaard 22 Plovøxne og 10 Arbejdskarle, — jfr. Bil. C., — paa Avnsbjerg 17 Tjenestekarle, uagtet intet Herskab opholdt sig der, — jfr. Bil. D.

En medvirkende Grund til Afgrødens Ringhed var naturligvis den meget store Vildtstand, men der forekommer dog sjældent Klager over den Skade, Vildtet gjorde. Formodentlig ansaaes dette som noget saa selvfølgeligt, at det ikke nyttede at tale derom¹⁾.

Undertiden støder man paa Tilløb til Reformer, men det blev ikke til noget. Den berømte Peder Oxe vilde have indført Brakbehandling (Sommerpløjning) allerede i 1575²⁾, men han døde kort efter. Christian den Fjerde gjorde i 1635 et Forsøg med nye Plove «paa en synderlig Maner»³⁾, men det omtales ikke senere. Han indkjøbte undertiden Sæderug fra de Egne i Skaane, som vare bekendte for at have god Rug, ogsaa «prydsk» ø: østersøisk Rug⁴⁾, men det hændte ogsaa, at Sædekorn kjøbtes af Bønderne, eller at man brugte Landgildekornet, saa ringe det end var⁵⁾.

Kongen forsøgte ogsaa paa Frederiksborg at lade Markerne luge, men det hindrede ikke, at han høstede omtrent lige saa meget af Avner, Emter og Skjelle som af Korn. (Jfr. Bil. C.)

Man skulde tro, at der maatte have været Overflødighed af Gjødning paa de mangfoldige Gaarde, hvor Græsbruget var Hovedsagen og Pløjelandet ubetydeligt i Forhold til det store Kvæghold; men det var næppe Tilfældet. Opsamlingen og Opbevaringen var formodentlig i Almindelighed mangelfuld⁶⁾. Christian den Fjerde lod dog indrette

1) Frederik den Anden eftergav 14. Decbr. 1577 Linaa Sogns Bønder deres Landgilde paa Grund af Vildtskade. Jydske Samlinger VII. 92. Paa Øerne har jeg derimod ikke fundet Spor af, at noget saadant er skeet.

2) Ryge: Peder Oxe. 326.

3) Egenhændige Breve 1. Februar 1635.

4) F. Ex. 1607 og 1623. Sjællandske Tegnelse XX. 179 og XXII. 291, 92.

5) Jfr. f. Ex. Sj. T. 19. Juni 1598, 14. Febr. 1650, 10. September 1652, 9. Novbr. 1653 XXXI. 208, XXXII. 379, 649.

6) I Aalborg forbød man i 1550 at udføre Møg i Fjorden eller paa

Møddingsteder¹⁾); men man havde ingen Strøelse. De ringe Afgrøder gave kun liden Halm, og uagtet man baade paa Frederiksborg og Kjøbenhavns Ladegaarde stadig købte en Mængde Halm, blev den dog næppe brugt til Strøelse, thi paa den Tid synes endog Hakkelse til Hestefoder at have været anset som en Luxus og regnet lige med Havre²⁾.

At Behandlingen af Bøndernes Marker i Almindelighed skulde have været bedre end Herregaardenes, er ikke sandsynligt, men den har formodentlig heller ikke været ringere i de Egne, hvor Herregaardene vare smaa og Hoveriet ubetydeligt. Kun paa de kgl. Fadeburslen og maaske enkelte Adelsgodser, hvor Hoveriet efterhaanden voxede over alle rimelige Grænses, blev det Bonden umuligt at passe sit eget ordentlig. Han var saa godt som aldrig hjemme, men enten paa Hovmarken, paa Slottene, i Skovene, paa Landevejen eller i Kroen. Hans Hø og Halm efterstræbtes af dem, som staldede Øxne; til Kroens Slotte købtes alt, hvad der kunde opdrives³⁾. Ved betaltes med Halm, og Bonden maatte takke de kgl. Ladegaarde. Tienden ydedes i Negen. Han beholdt følgelig ikke meget tilbage, maatte lade sine Kreaturer søge Skovene og Overdrevet og kunde ingen synderlig Gjødning samle. Hvor usel Bøndernes Høst var i det 17. Aarhundrede paa de nordsjællandske Len, vil man se af de enkelte Exempler paa, hvad Udbyttet var af Tiender, der ydedes i Negen, som findes paa Bilag C.

Det er altsaa ikke rimeligt, at Kornhøsten kan have været større paa Bøndergaardene, end den var paa Kroens Ladegaarde og Herregaarde. Men var Gjennemsnitsudbyttet af hele Landets Kornavl ikke over 3 Fold, synes

Fjorden, naar Is ligger, eller i Aaen eller i Byens Grave, osv. Jydske Samlinger II. 132.

¹⁾ Jfr. f. Ex. Brev 5. Maj 1621. Schlegel: Samml. zur dän. Gesch. II. 92.

²⁾ Ar. Berentsen: IV. 635.

³⁾ Jfr. f. Ex. Ordres 5. Juli og 19. August 1616 og 11. Decbr. 1617. Sj. T. XXI. 177, 181, 271. Den sidste befalede indkjøbt 1400 Læs Hø.

der ikke, naar blot Føde- og Saasæd fradrages, at have kunnet blive Korn tilovers til Udførsel¹⁾.

Alligevel siges det, at Kornudførselen i det 16. Aarhundrede var betydelig, særlig til Nordtyskland og Holland. Hollandske Kjøbmænd mente i 1522, at her var Overflødighed af Korn; en Fremmed ytrede i 1536, at Danmark aarlig udførte flere tusinde Læster Rug og Byg, og Christian den Tredie sagde ogsaa Aaret efter, at vi kunde sælge meget Korn til Fremmede²⁾. I den første Halvdel af det 17. Aarhundrede udførtes her, siger Arent Berentsen³⁾, «nogle mange tusinde Læster» Rug, Byg, Malt, Havre, Hvede og Ærter; men man tør næppe stole paa hans Angivelser. Der var i hele denne Periode jævnlig Misvæxt, og Udførselsforbud vare hyppige, undertiden vedvarende i flere Aar⁴⁾. Korn indførtes fra fremmede Steder, ikke blot til Norge, Gulland og Bornholm⁵⁾, men ogsaa til de øvrige Landsdele. I 1623, da der var stor Misvæxt og Dyrtid, lod Kongen f. Fx. opkjøbe Korn i Sundet og siden sælge billig til Trængende⁶⁾. Et Kongebrev af 3. April 1650⁷⁾

¹⁾ Om det overordentlig store Hjemmeforbrug se Tr. Lund: Indre Historie V: Alene til Øl synes i det 16. Aarhundrede at maatte være medgaaet mere end hele Landets Bygavl, da Almuesfolk skulle have drukket 5—10 Potter daglig og Standspersoner mere. I det 17. Aarhundrede blev man dog nødt til at nøjes med en hel Del mindre.

²⁾ Allen: Nordiske Rigers Hist. IV. I. 18—19.

³⁾ I. 10.

⁴⁾ Mansa: Folkesygd. Hist. 130—330, nævner ikke mindre end 21 Uaar i det 16. og 11 i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, men kun faa rige Aar. I 1529—32 var der uafbrudt Misvæxt og Dyrtid, — Allen: Nord. Rig. Hist. IV. I. 260 — og i det sidste Tiaar af det 16. Aarhundrede udstedtes Udførselsforbud i 1591, 1597 og 1598. Jfr. Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Christian den Fjerdes Tid S. 53, 76, 83, 88, 89. Ogsaa i det 17. Aarhundrede forekomme en Mængde Udførselsforbud, især efter 1621. Jfr. Sj. T. XXII.—XXVII.

⁵⁾ Danske Magasin 3 R. III. 126. Hubertz: Aktstykker til Bornholms Historie. 145, 162.

⁶⁾ Slange: Christian den Fjerde I. 503.

⁷⁾ Sj. T. XXXI. 260.

til alle Lensmænd bød, at Ingen, som vilde indføre Korn, maatte deri hindres, og at hvad Borgerne i Byen ikke købte inden tre Dage, maatte sælges til Bønder og andre Udenbyesmænd. De ringe Kommunikationsmidler og Mangelen af Forraad fra Aar til andet bidrog til, at Kornpriserne i Nødsaar stege til fabelagtig Højde. I 1516 f. Ex. kostede en Tønde Rug eller Byg 7 Gylden¹⁾, i 1529 en Tønde Rug 16 Mark lybsk²⁾, medens den almindelige Pris var 8 a 10 Sk. lybsk³⁾. Kapitelstaxterne fra det 17. Aarhundrede vise ogsaa stærke Prissvingninger. Ligeftrem Nød var stundom Følgen. Christian den Tredie udtalte i 1546, da han forbød Udførsel, Frygt for, «at mange vore fattige Under-saatter skal udaf Hungers Nød dø for slig Jammer og stor Armod, som der befindes iblandt Almuen»⁴⁾. I Marts 1630 skrev Rigsraadet⁵⁾, at «i Jylland haver den største Del ikke selv at æde»; paa Øerne «have mange ikke Korn at saa, fast mindre at æde til Høsten»; og i Jan. 1631: «Ved den store Misvæxt og usædvanlige Dyrtid be-findes saa stor Armod blandt Folk, at mange ikke kunne udrede deres aarlige Landgilde, og mange allerede selv betle deres Brød». I de følgende Aar var lignende Misvæxt hyppig, snart paa større, snart paa mindre Omraader. Paa Kronens Gods horte Landgildenedsættelser og Forstrækninger af Føde- og Saasæd til Dagens Orden efter en stedse stigende Maalestok⁶⁾.

Det synes saaledes lidet rimeligt, at Kornudførsel af nogen Betydning kan have fundet Sted, undtagen i enkelte gunstige Aar.

1) I vore Penge omtrent 28 Kroner, men Pengene vare paa den Tid 8 Gange mere værd end nu.

2) 1 Mark lybsk henved 3 Kroner.

3) Mansa: Folkesgd. Hist. 136, 140.

4) Danske Magasin, 4. R. 1. B. 3. H. 196.

5) Molbech: Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 398, 457.

6) Fortegnelserne over Landgilde-Eftergivelsel blot i tre sjællandske Len i Anledning af Misvæxten 1649 fylder 50 tæt skrevne Folio-sider i Sj. T. XXXI. 159—166, 198—207 og 243—252.

C. Husdyrhold:

a. Heste.

Hestens Brug her i Norden er vistnok lige saa gammel som Agerbruget, om ikke ældre. Største Delen levede sandsynligvis i mere eller mindre vild Tilstand og indfangedes først, naar man vilde tage dem i Brug. Paa de Smaaøer, som hørte til Valdemarernes Vildtbane, nævnes Heste blandt Vildtet, og Jagt paa Heste omtales¹⁾. Heller ikke i de følgende Aarhundreder, synes det at have været almindeligt at holde Hestetillægget paa Stald. Da Kongen i 1634 bortforpagtede Abrahamstrup, paalagdes det Forpagteren at underholde 12 Foler »Vinter og Sommer i en særdeles Vang«, dog at de, »naar Behov gjøres for Vintrens Haardhed«, skulde «med Hø underholdes, saa de ikke vorder forsømte»²⁾. Et Tingsvidne af 16. Aug. 1661 oplyser, at i en af Vemmetoftes Skove havde Spjellerup Kirke altid havt sin Horsestod, »Vinter og Sommer«, »hvilken Horsestod aldrig kommer til Byes videre end naar den optages dertil at Affødningerne vurderes og sælges, Kirken til bedste»³⁾.

Til det grovere Markarbejde, særlig Pløjningen, synes Hesten i Regelen ikke at have været brugt førend ind i det 17. Aarhundrede; dertil anvendtes mest Øxne. Det var væsentlig til Kjøre- og Ridebrug, at man opdrættede Heste, og de vare meget søgte alt i den tidlige Middelalder til høje Priser⁴⁾. Særlig den jyske Hest var i Ry. De smaa hallandske Heste yndedes som Dameheste i det

1) Valdemars Jordebog. Schlegel: Skand. Lit.-Selsk. Skr. 1806 II. 313.

2) Brasch: Bregentveds gamle Ejere 227.

3) Brasch: Vemmetofte III. 260.

4) Hvitfeld.

15—16. Aarhundrede, maaske ogsaa senere¹⁾. Man begyndte dog tidlig at indføre Hingste fra Udlandet for at forædle Racen og vel især for at faa denne noget større. Bispnen i Vendsyssel købte f. Ex. i 1536 en frisisk Hingst og betalte den med 290 Mark, omtrent det dobbelte af den almindelige Pris for en god Hingst²⁾. Ogsaa Roskilde Bisp holdt en Hingst paa Saltø³⁾. Disse »Friser«, der antages at have været svære, stærke Dyr, brugtes ellers fortrinsvis til Stridshingste og købtes paa Frisland paa Sønderjyllands Vestkyst, hvortil de som Føl indførtes fra Ostfrisland og Holland⁴⁾. Christian den Tredie befalede i 1547 sine Lensmænd overalt, hvor han havde Øg og Stod, nemlig paa Skanderborg og Tvilum, Hald og Spøttrup, Aakjær, Kallundborg, Værø og Hjortholm, Abrahamstrup og Hesselø, Næsbyhoved og Æbelø, Sprogø, Eskebjerg, Romsø og Fyns Hoved, Kalø og Hjelm, Økloster, Børglum, Seglstrup, Hundslund og Vorgaard, at de skulde anskaffe »retsnydiige gode friisze heste, ther skøne och aldeles vfor-derffuet er — ehvad samme heste koste sculle«⁵⁾. Samtidig forlangte Kongen sig tilsendt Registre over sine Øg og Stod. Et af disse viser, at der fandtes: paa Eskebjerg af Foler: 7 i femte, 7 i fjerde, 7 i tredie, 5 i andet og 11 i første Aar samt 8 Øg; paa Romsø: 16, paa Sprogø 15 og i Næsbyhoved Len 18 unge og gamle Øg; paa Æbelø: 15 gamle, 7 unge og adskilt fra Stodet 5 gamle Øg samt 4 Føl; paa Aarhus Ladegaard: 5 Mærføl og 2 aargamle Hesteføl; paa Aakjær: 10 gamle og 2 toaarige Øg samt 3 fra Østrup, »som Genetterne gik med«⁶⁾.

Frederik den Anden forøgede yderligere de kgl. Stutterier og indrettede navnlig saadanne paa Ring Kloster,

¹⁾ Allen: N. R. Hist. IV. I. 27.

²⁾ Allen: N. R. Hist. IV. I. 29.

³⁾ Jfr. Bil. C.

⁴⁾ Allen: Sammesteds.

⁵⁾ Danske Magasin 4. R. 1. B. 3. H. 287.

Ogsaa i Sverige holdtes paa den Tid frisiske Stod paa flere af Kronens Gaarde. Jfr. Forssell: Anteckningar S. 114.

⁶⁾ Sammesteds 289.

Frederiksborg, Esrom og Antvorskov¹⁾. En von Löhneys fortæller i et Værk om Ridekunsten, som han udgav i 1624, at samme Konge ogsaa indforskrev Hingste fra Italien og Spanien, i hvilket sidste Land Philip den Andens berømte Stutterier siges at være grundlagte ved Hjælp af tidligere fra Danmark indførte Hingste (?)²⁾.

Christian den Fjerde anvendte endnu mere paa Hesteavl, som han drev med Lidenskab. I hans Tid var der Stutterier paa Frederiksborg, Esrom, Hørsholm, Abrahamstrup, Kjøbenhavns Ladegaard, Ibstrup, Roskilde Ladegaard, Ringsted Kloster, Antvorskov, Vordingborg, Avnø³⁾, Lekkinge, Tryggevælde, Skanderborg og Ring Kloster, Dronningborg⁴⁾, Børringe, Dalby Kloster, Lindholm og maaske endnu flere Steder.

De fleste af disse Stutterier vare kun smaa, et eller to Stod. Det største var vistnok paa Esrom. Efter Lensregnskaberne var der 6 forskellige Stod: det frisiske, det engelske, Fændriks, Tumlers, Munkens og de polske Mærer⁵⁾. Til det frisiske Stod indforskrevs i 1608 flere Hopper og en Hingst, »Bryscher«, og i 1621 blev ved samme anbragt en berømt Hingst, »Hertug Olrich«, som Kongens Morfader havde foræret ham. Det engelske Stod indførtes i 1606, var en Tid lang paa Abrahamstrup, førend det kom til Esrom, og flyttedes i 1618 til Frederiksborg, for at Kongen, der særlig yndede det, daglig kunde se det. Han oplækkede selv et Føl med Komælk, fortælles der. Fændriks-Stodet skal have sin Oprindelse fra en smuk Hingst, »Fændrik«, der i 1607 kom fra Roskildegård til Esrom, og Tumlers Stod fra en brun Hingst, »Tumler«, der kom fra Ring-

¹⁾ Jfr. Bilag C.

²⁾ Erik Viborg: Bibliothek for Fysik, Medicin og Økonomi 18. Bind 261.

³⁾ Avnø blev i 1609 lagt øde og besat med jyske Hopper. Sj. T. XXVIII. 336.

⁴⁾ Det spanske Stutteri ved Randers, der omtales 1604, Danske Samlinger 2 R. II. 262, var formodentlig paa Dronningborg.

⁵⁾ Jfr. Bilag C.

sted Kloster 1608. Dette Stod blev et af de mest berømte; Modellen til Frederik den Femtes Statue paa Amalienborg skal have været af denne Race. Munkens Stod var brunt, senere sort¹⁾. Til det polske Stod gjordes et nyt Indkjøb i 1608. Kongen befalede da Lüttich Berider, at «begive sig med Henrik Ramel ind udi Polen, der tvende ubundige, gode polniske Heste at udse og købe»²⁾.

Statholderen i Nederlandene, Erkehertug Albrecht, forærede i Kroningsaaret 1596 Kongen to spanske Hingste, en russisk Gesandt bragte ham Hingste fra Rusland, Frands Ulfeldt sendte 1635 to tyrkiske Hingste, den ene Rødskimmel med sort Manke, Hale og Fødder, en uforlignelig Hurtigløber, den anden æblegraa, høj, slank, en udmærket Pasgænger, «der satte Bagbenene to Alen over Sporet af Forbenene», og Herremændene kappedes om at forære ham deres bedste Hingste, som da opkaldtes efter Giverne, saa at der i Stutterierne fandtes baade Biller, Krabber, Ulfeldter, Lindenover, Galter o. s. fr. Med Undtagelse af Arabere siges det, at Kongen ved Gaver og Indkjøb havde skaffet sig Hingste af alle paa hans Tid berømte Racer: tyrkiske, ægyptiske, polske, neapolitanske, marokkanske, engelske, salzburgske, lichtenbergske, schaumburgske, frisiske, o. s. v.³⁾. Han bortforærede ikke sjældent hele Spand til fyrstelige Frænder og Venner, men solgte ogsaa mange Heste, især til sin Adel, hyppig til Priser, der vare langt højere end de almindelige, fra 25 til 300 Rigsdaler, i Regelen omtrent 100 Rdl.⁴⁾.

I Christian den Fjerdes sidste Regeringsaar gik det vel tilbage ogsaa med hans Stutterier. En Indskrænkning synes at have fundet Sted, i alt Fald paa sine Steder. Fra Antvorskov blev f. Ex. i 1645 solgt 60 Foler og kun

¹⁾ Viborg, samme Sted.

²⁾ Sj. T. XX. 240.

³⁾ Viborg: samme Sted.

⁴⁾ Jfr. Skrivekalenderne Schlegels Samml. zur dän. Gesch. II. 39, 65, 76.

20 forbeholdte Kongen¹); men Frederik den Tredie arvede sin Faders Passion for Hestevæsenet, og trods de trange Tider anvendte han meget paa det²). Trods alle Plyndringer under den svenske Krig havde man dog, ved at skjule Hestene i Skovene, reddet saa mange, at der i 1660 endnu fandtes i Behold omtrent 123 Hopper³).

Kongens sjællandske Stutterier forestodes af en Stodmester. Der nævnes i Christian den Fjerdes Tid fire saadanne: Jochim van Lessel, «som varer K. M. Stod i Sjælland», fra 1596 til 1605, Lytke von Minden fra 1605 til 27, Hans Herfordt fra 1627—47 og derefter Ejler Pedersen. Desuden holdtes flere Beridere, med en enkelt Undtagelse tyske Adelsmænd, der senere avancerede til højere Stillinger, ja endog fik Len. Ogsaa Staldknægtene synes at have været af tysk Adel⁴).

Christian den Fjerde førte iøvrigt personlig stadig Tilsyn med sine Stutterier lige til de mindste Enkeltheder, hvorom hans Skrivekalendere og egenhændige Breve give mange Vidnesbyrd, og hans Søn og Efterfølger gav ham i den Henseende ikke meget efter⁵).

Prisen paa almindelige Landheste synes i det 17. Aarhundrede at have været mellem 10 og 20 Daler⁶). De

¹) Sj. T. XXVIII. 336.

²) Jfr. f. Ex. Sj. T. XXXII. 189, XXXIII. 60, 86, 95, 123, 129, 135, 179, 232, 234, 250, 270, 398, 429, 510, 616.

³) Viborg: samme Sted 273.

⁴) Jfr. Meddelelser fra Rentekammer Arkivet 1872, S. 129, 135, 146, 155, 156, 204. Efter Regnskabet for Antvorskov Len 1609 havde den derværende Berider, Henrich Rothkirck, i fjerdingaarlig Løn, Kostpenge og til Klæder 57½ Daler og havde under sig en Dreng, 10 andre Drengene til at passe Hestene og en Hakkelseskærer, som tillige røgtede Foler om Sommeren »og ligger hos dem Dag og Nat i Marken«.

⁵) Viborg: samme Sted, 270.

⁶) I 1582 solgtes fra Skanderborg Len Hopper til en Pris af fra

vare ikke store. En Kyrasserhest skulde kun have en Højde af $2\frac{1}{2}$ Al.¹⁾ Almindelige Bønderheste vare næppe over 7—8 Kvarter høje. Et Forbud af 19. Febr. 1616²⁾ mod at lade Hingste gaa løse indskrænkedes ved Recessen 1643, 2. Bog, 30. Kap. til, at «ingen Præst, Borger eller Bonde maa lade uskaaren Hest løbe løs paa Fælleden efter Paaske, som ikke er af 24 Dalers Værd, i Halland, Bleking og Gjonge Herred af 12 Dalers Værd».

Hestenes Fodring var i det 16.—17. Aarhundrede ikke overdaadig, især naar Hensyn tages til Kjernens ringe Beskaffenhed. Frederik den Andens egen Ridehest paa Kronborg fik i 1582 kun 45 Tdr. Havre aarlig, de andre Heste, som holdtes paa Slottene, formodentlig mindre. Hver Fole, som holdtes paa Kjøbenhavns Ladegaard i 1641, fik 2 Skpr, o: $\frac{1}{3}$ Td. ugentlig. Ellers fodrede man hyppigst Stutterihestene med Skaftehavre og alle Slags Tiendekorn, ogsaa Rug, i Straaet³⁾. Samtidig var det daglige Foder for en Kyrasserhest $\frac{1}{2}$ Skp. Havre eller 1 Fjd. Byg samt 12 Skaalpund Hø og ugentlig 4 Knipper Halm. En «gemen liden Byhest» fik kun det halve, og «om Hakkelse til Udforingen kan have eller bruges, da behjælpes med mindre Havre eller Byg»⁴⁾.

Til de Ride-, Jagt- og Kjøreheste, som holdtes paa Slottene, anvendtes iøvrigt en hel Del andre Sager, saasom: Brød, Smør, Flæsk, Øl, Eddike, Salt, Tjære, Æg, o. s. v., i ikke ringe Mængde⁵⁾. Øl, Smør og Tjære synes

5—10 Daler. En Ordre af 4. Jan. 1618 om Indkjøb af Kærreheste (Sj. T. XXI. 278), fastsatte den højeste Pris til 10 Rdl. I 1625 lod Kongen i Malmø kjøbe 10 Dragonheste til $17\frac{1}{2}$ Rd. Stykket, i 1631 20 gode stærke Bønderheste til en Middelpriis af 16 Rd. og i 1643 30 Dragonheste til 12 Rd. 83 Sk. Stykket. (Skaanske Handlinger, G. A.)

¹⁾ Ar. Berntsen: IV. 635.

²⁾ Sj. T. XXI. 148.

³⁾ Jfr. Bilag C.

⁴⁾ Ar. Berntsen IV. 635.

⁵⁾ Der er f. Ex. til Udgift i Frederiksborg Lens Regnskab for 1599: $2\frac{1}{2}$ Side og 1 Stk. Flæsk, 1 Fjerding $\frac{1}{2}$ Otting Smør;

man at have brugt til at vaske Hestene med¹⁾; men hvad gjorde man med Flæsket?

Udgifterne til «Ardtzenj», som forordnedes af Kongens Hestelæge, vare stundom ikke ringe, f. Ex. i 1615 Penge 83½ Daler 9 Sk. foruden en hel Del Sæd, Øl, Smør, Ister, Eddike, Salt og Æg.

Der holdtes mange Heste paa de fire Slotte i Sjælland, hvor Kongen jævnligst opholdt sig. Schlegel²⁾ angiver Havreforbruget paa Kjøbenhavns, Kronborg, Frederiksborg og Antvorskov Slotte til henholdsvis 7000, 5900, 4500 og 5300 Tdr., ialt 22,700 Tdr.; men undertiden var det endnu større. I 1620 opfodredes f. Ex. paa Frederiksborg alene paa Kongens Ride-, Kjøre-, Rustvogns- og Jagtheste 6348 Tdr. Havre.

Hvad man veed om Udførselen af Heste i det 16—17. Aarhundrede er ikke meget³⁾; fra Ribe skal i 1504, 5 og 6 kun være udført henholdsvis 136, 197 og 194 Heste⁴⁾,

i 1615: ½ Td. Brød, 2½ Td. 1 Fjerding Svendeøl, 1 Side Flæsk, 1 Fjerding 1 Lpd. 4 Pd. Smør, 7 Skp. 1 Fdk. Salt til Ride- og Jagtheste og 1 Otting Eddike, 4 Tdr. Tjære, 4 Tdr. Spiseøl, ½ Td. ½ Lpd. Smør, 1½ Fjerding Ister og 3½ Skp. Salt til syge Heste; i 1620: 9 Tdr. Rugmel, 2 Sider 1 Stykke Flæsk, 2½ Lisp. 2 Pd. Smør, 1½ Ol 1 Snes Æg og 15 Skpr. Salt til Ride- og Jagtheste, og ligesaa i de følgende Aar; i 1644 endog 1 Td. 1 Fjerding 19 Pd. Smør og 1½ Læst. 4 Tdr. 1½ Fjerding 8 Potter Øl. Paa Skanderborg brugte man i 1619 endvidere Spækolie, «Fenedske» (venetiansk?) Sæbe, Spanskgrønt, Kobberrøg, Rhinsk Brændevin og Saffran til Hestene.

¹⁾ I Kronborg Lens Regnskab for 1619 siges: «Forbrugt til Vognsømørelse saa og til at vaske og to Hestene med, som er nogle gamle afdrevne Heste næsten allesammen»: Tjære 7½ Td., Øl 1 Td. ½ Otting, osv. Paa de andre Len anføres i Regelen, hvad der brugtes til Vognsømørelse for sig, og det var ikke lidet. I Frederiksborg Lens Regnskab for 1620 er der f. Eks. 25 Tdr. Svendeøl til Udgift som hrugt af «K. M. Kudsher, Rustvogns- og Vognsvende» til Vognsømørelse «og ellers i andre Maader».

²⁾ Samml. zur dän. Gesch. I. 109.

³⁾ De bevarede Lensregnskaber kunde vistnok give gode Oplysninger, men det vilde være et stort Arbejde at uddrage dem.

⁴⁾ Kinch: Ribes Historie I. 645—46.

fra hele Jylland i 1509: 273, i 1511: 165 og i 1519: 209¹⁾. Derimod udførtes alene igjennem Ribe i 1569—70, altsaa midt under Syvaarskrigen, 4700 Heste. Det var imidlertid ikke alene fra Jylland, at Heste udførtes, men ogsaa fra Øerne og Skaane. Fra Assens var der en ikke ubetydelig Udførsel, og fra Vordingborg udgik efter Lensregnskabet i 1611 over 2200, i 1630 over 3200 Heste. I Helsingborg og Landskrone holdtes betydelige Hestemarkeder, men kun en ringe Del af de solgte Heste udførtes af Riget; de allerfleste gik til de andre Landsdele. Omsætningen var stærkt veksellende. Nogle Aar solgtes kun et, i andre henved ti Tusinde. I enkelte Aar, som 1632, 38 og 42, gik noget over 500 til Udlandet, i 1612, 27, 28, 34 og 36 derimod slet ingen. Det var fornemlig Langelændere, der optraadte som Kjøbere paa de skaanske Markeder, formodentlig Prangere, maaske ogsaa Smuglere²⁾.

Den samlede Udførsel fra Riget har saaledes uden Tvivl været ganske anselig. Kongen sagde i et Brev af 18. Jan. 1639³⁾, at Heste, Hopper og Foler opkjøbes af Fremmede i stor Mængde, «Riget i Længden til stor Skade og Afbræk», og han forbød derfor indtil Sankt Hansdag at udføre Hopper og Foler under 3 Aar og Heste, som vare højere end «halvniende sjællandske Kvarter og to Tommer». Forbudet indskrænkedes dog allerede 12. Juni s. A. til kun at gjælde Hopper, samtidig med at Tolden forhøjedes⁴⁾, og dette Forbud gjentoges 17. Maj 1650⁵⁾.

b. Øxne.

Det Antal af Øxne, som holdtes i Danmark, var fra Oldtiden meget stort og vedblev at være det. De an-

¹⁾ Allen: N. R. H. IV. I. 33.

²⁾ Skaanske Handlinger, Gehejmearkivet, 337—341.

³⁾ Sj. T. XXVI. 378.

⁴⁾ Sj. T. XXVI. 462.

⁵⁾ Sammesteds XXXI. 290.

vendtes almindelig som Trækdyr og afgave en væsentlig Del af Føden. Paa sine Steder synes hver voxen Mand aarlig at have fortæret sin Oxe. Lensmanden paa Antvorskov fik f. Ex. endnu i 1609, blandt meget andet, til Underhold for sig og 53 Personer 52 Øxne. Men de vare vistnok langt fra af den Størrelse som vor Tids. I Sverige ansloges i det 16. Aarhundrede i Regelen en Oxekrop kun til en Vægt af 8—9 Lisp.¹⁾ De danske, i alt Fald de skaanske, Øxne vare dog noget større.

Øxne vare et almindeligt Betalingsmiddel, gaves i Bøder, Indfæstninger, m. m. langt ind i det 17. Aarhundrede.

Fra Christian den Førstes Tid begyndte man at sælge Øxne til Udlandet, og i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede skal der alt have været en betydelig Udførsel. Den bekjendte Bisp Jens Andersen Beldenak i Odense skal have virket meget dertil og havt stor Fordel deraf²⁾.

Af Hensyn til Udførselstolden blev det allerede ved en Forordning af 1475 forbudt at føre Øxne sydligere end til Assens, Kolding og Ribe. Forordningen af 23. Oktober 1515 bestemte de to sidstnævnte Byer til Markedspladser for den jydsk Kvæghandel. Der holdtes Marked i Ribe d. 25. Marts og 8. Septbr., i Kolding d. 4. Oktober. Foraarmarkedet var det betydeligste, Kolding Marked aldrig saa stort som Ribes³⁾.

Christian den Andens gejstlige Lov 6. Januar 1522, Kap. 93, forbød at udføre Øxne til Tyskland med Undtagelse af Staldøxne. Disse skulde føres til Ribe og der sælges paa rette Markedsdag «for Guld, purt Sølv eller Klæde, rede om rede, og ej for andre Varer». Ribe fik saaledes Eneret paa Udførselen af Øxne fra Jylland; men efter Recessen 1515, Art. 9, kunde Staldøxne ogsaa udføres fra Kolding, ligeledes fra Assens, Middelfart, Rødby og Gedsør. Tilladelse til at udskibe Øxne fra Vording-

¹⁾ Forssell: Anteckningar, 107.

²⁾ Baden: Danmarks Handel og Næringsveje, 176.

³⁾ Kinch: Ribes Historie I. 452, 650.

borg gaves 1. Februar 1620¹⁾. I Skaane udførtes Øxne fra Landskrone²⁾).

Efter den ovennævnte Lov af 1522, Kap. 95, og formentlig ogsaa før den Tid, kunde hvem som helst holde Staldøxne, naar de holdt dem ved deres egne Gaarde; men i Frederik den Førstes Brev af 15. Juli 1524³⁾ forordnedes, at ingen Provst, Præst, Foged eller Bonde maatte «kjøbe Øxne at stalde, flere end de kunne føde med deres eget Foder, og hvis Øxne, de ville sælge, skulle de sælge til Borgere, Kjøbmænd, Rigens Indbyggere og ingen anden». Christian den Fjerdes Reces 1615, Art. 8, forbød yderligere Borger eller ufri Mand at købe Øxne i Landsbyerne. De skulde forsyne sig paa de almindelige Markeder eller Axeltorvet; Adelen derimod maatte købe, hvor den lystede. Ingen Bonde maatte sælge sine Øxne til Udlændiske, men kun til Adel eller Borgere. Receserne af 1547, Art. 20, og 1558, Art. 32, Forordningen 8. Juni 1639, Art. 4, og Recessen 1643, 2. Bog, 13. Kap., gav Adelen Ret til at købe, sælge og stalde ikke alene, hvad den kunde holde paa eget Foder, men ogsaa paa sine Tjeneres. Efter Loven af 1522, Kap. 95, skulde ingen af Kronens Bønder eller Tjenere være pligtige at holde Staldøxne for Kongens Lensmænd; men om dette overholdtes, efter at Adelen havde faaet Ret til at holde Øxne paa sine Tjeneres Foder, turde vel være tvivlsomt.

Recessen af 1643 tillod Borgerne at købe, foruden de Øxne de kunde holde paa eget Foder, tillige saa mange de kunde stalde paa Kronens og Adelens Ladegaarde. Tilladelsen blev alt benyttet Aaret efter. En Kjøbmand i Vejle havde f. Ex. da 180 Øxne paa Foder paa Kjærgaard⁴⁾, formodentlig alt, hvad der kunde holdes paa Gaarden. Det synes paa den Tid at være gaaet saa stærkt

¹⁾ Sj. T. XXI. 491.

²⁾ Skaanske Handlinger, G. A.

³⁾ Topografiske Samlinger, Viborg Nr. 12, G. A. (T. A. B.)

⁴⁾ Hist. Tidsskr. II. 208—9.

tilbage for Adelen, at den ikke havde Driftskapital til Indkjøb af Øxne og derfor maatte nøjes med at være Fodervært for Kjøbmændene. Disse skulde dog forud angive, hvor mange Øxne de vilde købe, og hvor de vilde opstalde dem. Ingen Ufri maatte nemlig drive «Forprang», d. v. s. købe flere Græsøxne, end han til eget Brug eller Foder behøvede, «aleneste til at sælge igjen af Græsset for Profit».

Til Udførsel maatte Øxne kun kjøbes paa Kronens eller Adelens Ladegaarde eller «paa Borgernes indavlede Foder». Ribe havde dog Privilegium paa at købe 500 Staldøxne, «endog efter Martini», men skulde angive, hvor de vare kjøbte. Lensmændene skulde visiterer Borgernes Stalde og i det Hele føre en smaalig Kontrol, der dog næppe nyttede stort. Efter en Forordning af 8. Juni 1639¹⁾ holdt Kjøbmændene alt da flere Øxne, end de kunde stalde paa eget Foder, idet de kjøbte Hø og Foder af Bonden imod Recessen, og i en anden Forordning af 31. Juli 1647²⁾ hedder det, at Forpagterne af Kronens og Adelens Ladegaarde, Borgere, Præster, Fogder og Bønder kappes om at omgaa de gjældende Bestemmelser om Øxnehandelen. Bønderne hjalp sig ved at opsøge Kjøbere, gjøre Laan hos dem og saa siden lade dem tage Udlæg i Øxne for Gjælden³⁾.

De første fremmede Kjøbere af Øxne vare Tyskere; men i 1507 viste Hollænderne sig paa Ribe Marked som Konkurrenter⁴⁾, og de bleve senere vore bedste Kunder i lange Tider. At Christian den Anden, der nærrede saa stor Forkjærlighed for Nederlandene, har gjort Sit til at fremme Forbindelsen med dem, ogsaa hvad Øxnehandelen

¹⁾ Sj. T. XXVI. 459.

²⁾ Sammesteds XXIX. 236.

³⁾ Jfr. S. Jørgensen: Hist. Tidsskr. 4. R. V. 232.

⁴⁾ Kinch: Ribes Hist. I. 646.

angik, er der ingen Tvivl om, og i alt Fald fra henimod Slutningen af det 16. Aarhundrede, da Holland blev Verdens største Sømagt, rigeste Handelsstat og bedste Afsætningsmarked, ganske som England i vore Dage, havde den stor Betydning.

Det danske Oxekjød var særlig søgt til Skibsprovantering, fordi det var fint i Traadene, lod sig let gjennemtrænge af Saltet og bevarede sin Saftighed¹⁾.

Det var førnømlig fra Jylland, Skaane, Halland og Bleking, at vi udførte Øxne. De skaanske siges at have været de største og bedste²⁾. Men ogsaa fra Øerne udførtes en Del. Et Tingsvidne, som Kong Hans lod optage 1497 ved Fyens Landsting³⁾, oplyste blandt andet, at der paa den Tid fra Fyen aarlig solgtes og udførtes 2—3000 Øxne. De Beretninger, man ellers har om Udførselen, ere hverken fuldstændige eller indbyrdes overensstemmende. Igjennem Ribe udførtes i Aaret 1501 af Heste og Øxne 5840; i 1503 noget over 5000, ligeledes Heste og Øxne, i 1504: 3448, i 1505: 5594, i 1506: 9454, i 1507: 10,500 Øxne, i 1508 henved 4000 Heste og Øxne, i 1509 omtrent 4600, i 1510 omtrent 2000⁴⁾, i 1511 omtr. 4600, i 1519: 11,458 og i 1520 over 6400 Øxne⁵⁾. I 1504. 5 og 6 var Hestudførselen henholdsvis 136, 197 og 191 St., og den har vel været omtrent af samme Størrelse i 1501, 3 og 8. Over Ribe udførtes fremdeles i 1569—70 5301 Øxne. Søværts afgik derfra i 1599: 3885, 1601: 1378, 1605: 835, de følgende Aar mellem 2 og 3000, i 1624: 5727, 1625: under 3000, 1627: 5409, 1634: 3900, 1638: 4882, 1640: 962, 1641: 989, 1642: 988, 1643 og 1646 henved 1000, 1648: 1701, 1650: 566, 1651: 2598. Landværts udførtes i 1635: 5257, 1638: 8199 og 1639: 6021⁶⁾.

¹⁾ Pontoppidan; Økonomiske Ballance, Dansk Atlas o. fl.

²⁾ Ar. Berntsen: I. 70.

³⁾ Ny danske Magasin V. 149.

⁴⁾ Udførsel var forbudt i en Del af Aaret.

⁵⁾ Kinch: Ribes Hist. I. 645—650.

⁶⁾ Samme efter Reformationen, 821—829.

For Aarene 1509, 1511 og 1519 haves en Beregning efter Toldregnskaberne over den hele Udførsel fra Jylland, altsaa baade fra Ribe og Kolding¹⁾. Efter denne, der for Ribes Vedkommende ikke stemmer ganske med Kinchs, var Udførselen 1509: 7508, 1511: 7802, 1519: 17,661.

Fra Skaane, Halland, Bleking og Øerne antages Udførselen samtidig at have været mindst 6000 og Middeltallet af denne for hele Riget 18,000 Øxne.

I Midten af det 17. Aarhundrede synes Udførselen fra Vordingborg kun at have været et Par Hundrede Øxne eller derunder aarlig, og samtidig var Udførselen fra Landskrone kun mellem 200 og 1200, nemlig 1632: 219, 1633: 901, 1635: 540, 1636: 739, 1637: 482, 1638: 450, 1639: 925, 1640: 610, 1641: 429, 1642: 1125, 1646: 183, 1648 og 49 ingen²⁾.

I 1536 anslog en Fremmed hele Rigets Udførsel til 30,000 Øxne³⁾. I 1591 sagdes det, at »nogle Aar« føres over 50,000 Stude fra Jylland til Tyskland⁴⁾. Helvader mente, at der i 1612 udførtes 42,000 Stude til Elben, men at der i andre Aar udførtes mange flere dertil, foruden den Mængde, der gik søværts til Nederlandene⁵⁾. Arent Berntsen angiver den jydsk Udførsel i Midten af det 17. Aarhundrede til henved 50,000 aarlig og hele Rigets til Hamburg og Holland til »nogle hundrede tusinde«⁶⁾. Hammerich anslaaer derimod Udførselen paa den Tid til 70—100,000 Stk.⁷⁾.

I Christian den Fjerdes sidste Regeringsaar var Øxnehandelen, som alt andet, i Forfald. Kongen befalede i et Brev til Raadet i Sjælland, Fyen og Skaane af 21. August 1647⁸⁾, at de fornemste Kjøbmænd skulde høres om,

¹⁾ Allen; N. R. H. IV. I. 33.

²⁾ Skaanske Handlinger, G. A.

³⁾ Allen; N. R. H. IV. I. 34.

⁴⁾ Suhms gl. Samlinger, II. 2, 115.

⁵⁾ Vedel Simonsen: Eske Brocks Dagbøger II. 82.

⁶⁾ I. 10, 126.

⁷⁾ Danmark under Adelsvælden, IV. 207.

⁸⁾ Sj. T. XXIX.

hvorledes den igjen kunde bringes paa Fode, da han havde bragt i Erfaring, at den «daglig skal tage af, til Vores Undersaatters mærkelige Skade».

At Udførselen af Øxne kunde være stærkt vexlende, er meget naturligt, thi da man ikke gav dem Kjerne, men udelukkende fodrede med Hø, var det afhængigt af Aarets Høhøst, hvor mange Øxne man kunde stalde¹⁾, og Høafgrøderne vare ikke mindre usikre end Sædafgrøderne²⁾. Ogsaa var man afhængig af, om Øxne vare at faa tilkjøbs, thi Tillægget paa Kronens Ladegaarde og Herregaardene afgav kun en ringe Del af det Antal, der staldedes. Tillægget var i Bøndernes Haand, og det var dem i alt Fald nogen Erstatning for deres tabte Ret til selv at stalde Øxne. I det 17. Aarhundrede fik man i Regelen kun 4 Rd. mere for Parret af staldede Øxne end for de Aaret forud indkjøbte magre. Kun Kongen opnaaede undertiden, naar han solgte Øxne af sit eget Tillæg, betydelig højere Priser end de almindelige³⁾.

I 1624, da Kongens Landhusholdning var paa sin Højde, lod han til Opstaldning paa 14 af Kronens Lade-

¹⁾ Sæd opfodret paa Øxne findes ikke til Udgift i Lensregnskaberne.

I Holsten og Slesvig holdt man ogsaa Staldøxne som Hovedbesætning indtil Midten af det 17. Aarhundrede, da Mejeridriften begyndte at fortrænge Øxneholdet, men der siges at være opfodret betydelige Mængder af Sæd baade paa Øxne og Svin. (Dr. G. Hanssen: Agrarhist. Abhdl. I. 409.)

²⁾ Henrik Krummedige kunde i 1528 sælge 240 Øxne fra sine to Gaarde, Mogenstrup i Skaane og Valden i Halland, (Allen: N. R. H. IV. I. 26), men i 1530 kun 160, af hvilke Kjøberen endda vragede de 23. (Brev fra hans Frue Anna Rud. Vedel Simonson: De danske Ruder, I. 177.)

³⁾ Jfr. Kongens Skrivkalender: »1619 21. Novbr. fik jeg for trende Øxne af min egen Avl 120 Daler«. Aaret forud solgtes Øxne fra Antvorskov for 20 Daler Parret. Til Johan Braem solgte Kongen, efter hans egenhændige Brev, 21. Marts 1633 60 Øxne fra Frederiksborg Ladegaard »udaf min egen Opfødnings« for sex og fyrretyve Rigsdaler, formodentlig for Parret. Den samtidige Pris var i Jylland 35 Rigsdaler for Parret efter et andet Brev af 7. Januar 1634

gaarde i Sjælland og Skaane, som han havde under egen Drift, ved Lensmændene indkjøbe 2650 Øxne, nemlig til Kjøbenhavns Ladegaard 200, Ibstrup 250, Abrahamstrup 260, Hørsholm 150, Frederiksborg store Ladegaard 100, lille Ladegaard 200, Lekkinge 150, Jungshoved 200, Beldringe 200, Antvorskov 200, Roskilde 40 og til hver af de tre Ladegaarde under Malmøhus: Lindholm, Hageløse og Børringe 200¹⁾).

Kronen havde paa den Tid vel mindst 100 Slotte og Ladegaarde og Adelen omtrent 400. Det var altsaa 500 Gaarde, som havde Ret til at stalde Øxne, men største Delen af dem var meget mindre end de foran nævnte 14 Gaarde. Mere end 100 Øxne i Middeltal har der følgelig næppe været staldet paa hver af de 500 Gaarde; Kjøbstadborgerne staldede vel næppe en Snes Tusinde. Hvor mange Kronen og Adelen kunde stalde paa «Tjernerne» Foder, kan end ikke tilnærmelsesvis udfindes.

c. Malkekvæg

holdtes i Oldtiden næppe i stort Antal og maaske mere for Tillæggets end for Mælkens Skyld. Smør omtales vel, men som en saa stor Sjældenhed, at en lille Æske Smør var en ikke ringe Foræring²⁾. Klostrene virkede sikkert til Forøgelsen af Malkekvæget, der ydede saa gode Faste-

¹⁾ Sj. T. XXII. 366—67.

²⁾ Suhm: Saml. Skr. VIII. 62, 63. Ogsaa efter Skaanske Lov pakkedes og regnedes Smør i Æsker. De skulde være 12 Tmr. brede, 6 Tmr. høje. I Salling svaredes endnu i 1536 Smørlandgilde i «Tolvmands» Æsker. (Dueholms Diplomatarium.) I Normandiet pakker man endnu i vorre Dage Smør i Æsker. (Segelcke.)

spiser. I 1128, da det foran omtalte Bambergiske Gesandtskab besøgte Skaane, var der ikke mere knapt om Smør, end at Erkebispens kunde medgive sine Gjæster «en hel Skibsladning» som Foræring, fortælles der. Fra Skaanske Lovs Tid og hele Middelalderen igjennem var Smør, sjældnere Ost, en almindelig Landgildeydelse, fornemmelig dog i Egne med rige Græsgange, og vedblev fremdeles at være det¹⁾.

Paa Herregaardene synes man i det 16. Aarhundrede i Regelen kun at have holdt omkring en Snes Malkekøer o: det nødvendige til Husets Forsyning²⁾; og det er ikke sandsynligt, at man tidligere har holdt flere. Det daglige Forbrug i Husholdningen af Smør var paa den Tid ikke stort i Forhold til hvad der fortæredes af Sulevarer³⁾. Ikke en Gang i fornemme Huse brugtes Smør til Madlavning⁴⁾; ved Christian den Andens Hof kun til det kongelige Herskabs Mad, ikke til Hofsindernes⁵⁾. Bønderne havde næppe mere end det, de selv brugte og ydede i Landgilde. Salg af Herregaardssmør hørte vistnok til Sjældenhederne⁶⁾.

¹⁾ Jfr. nedenfor «Brugere af Andres Jord. Landgilde».

²⁾ Jfr. Bil. C.

³⁾ Efter Garde: Den danske og norske Sømagt I. 76—80, forbrugtes i 1560 i en Maaned til 400 Matrosers Bispising 10 Tdr. Smør, og i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede regnedes en Otting Smør for 32 Mand i en Uge. Ar. Berntsen: IV. 607, 611—23, beregner Forbrugen af Smør paa samme Tid for hver Person paa Bremerholm, Krigsfolk, Landarbejdere, Hospitalslemmer, o. fl. til imellem 1½ og 3 Lispund aarlig. I Malmøhus Len brugtes 3 Lisp., i Skanderborg Len derimod intet Smør, men til Gjenkjæld fire Gange saa meget Flæsk som i Malmøhus Len, nemlig 12 Sider aarlig, dobbelt saa meget Oxekjød osv. En Klosterjomfru fik i det 15.—16. Aarhundrede kun 1 Fjerding Smør aarlig, medens hendes øvrige Kost var tilstrækkelig til to Tærskeres Underhold. (Allen: Fædrel. Hist. 323.)

⁴⁾ Tr. Lund: V. 131.

⁵⁾ Allen: N. R. H. II. 231.

⁶⁾ Eske Brock noterer stundom i sine Dagbøger, at en eller anden har faaet lidt Smør «fra Fru Christenzes Fadebur»; men dette har vistnok været en ganske særlig Gunstbevisning.

Det Smør, der kom i Handelen, var i Regelen kun Landgildesmørret, og dette var uden Tvivl af ringe Beskaffenhed.

Om Mejeridriften paa Herregaarde i det 16. Aarhundrede haves enkelte tilfældige Oplysninger.

I August 1532 sendte Henrik Krummediges Enke, Fru Anna Rud, sin Datter, som var gift med Lensmanden i Bergen, Eske Bilde, 2½ Tdr. Smør, «som er lagt her paa Gaarden», — Mogenstrup i Skaane — «og var her ikke mere lagt paa Gaarden siden Faste»¹⁾.

Paa Avnsbjerg var der, efter en Beretning fra Fogden²⁾, d. 14. Juni 1587 siden Sankt Valborgs Dag (1. Maj) tilslaaet 5 Fjerdinger og 4 Pund (o: Lisp.) Smør, gjort 120 Langoste, 81 Stakketoste og 227 Suroste; hver Uge sloges der 6 Pund og 5 Marker Smør og gjordes 28 Langoste, 21 korte Oste og 55 Suroste. Og i en senere Beretning af 22. Juli s. A. meddeler han fremdeles: fra den ottende Uge efter Trefoldigheds Søndag 1586 og indtil sidste Paaske er der slaget 11 Fjerdinger Smør og gjort 150 Suroste; men fra Paaske indtil denne Dag (22. Juli) er der slaget 13 Fjerdinger Smør og gjort 172 lange Sødoste, 159 Stakketoste, 56 Gedeoste, 546 Suroste, og om Ugen slaaes der 5 Pund og 9 Marker Smør og gjøres 28 Langoste, 13 Stakketoste, 3 Gedeoste og 57 Suroste.

Avnsbjerg havde saaledes et stort Mejeri. Paa Klausholm, der havde samme Ejer, var Mejeriet derimod lidet. Fogden meldte derfra den 6. Oktober 1578; «Mælkedejnen har i Sommer slaaet 1 Td. Smør, i Vinter en Fjerding; hun har næsten hver Uge faaet et Pund Smør, og nu faaer hun mere, fordi der i Sommer ikkun har været 10 Køer at malke. Nu kan hun ogsaa gjøre en sød Ost, men ingen sure»³⁾.

Paa Kronens Slotte og Ladegaarde vare Mejerierne, hvor saadanne havdes, med ganske enkelte Undtagelser,

¹⁾ Vedel Simonsen: De danske Ruder I. 238.

²⁾ Jfr. Bil. D.

³⁾ Topogr. Saml. G. A. (T. A. B.)

ikke større end paa Herregaardene. Ogsaa her var Øxnestaldningen Hovedsagen, Mejeriet en Biting, selv hvor det i og for sig var ganske anseligt som paa Frederiksborg og senere paa den store Kjøbenhavns Ladegaard.

I Frederik den Andens Tid dreves under Frederiksborg fem Gaarde med Mejerier: Den store Ladegaard, (Faurholm), den lille: «Dronningens», Esrom, Hørsholm, og Teglstrup (Kronborg Ladegaard). Efter Regnskaberne holdtes der i 1582 paa disse Gaarde tilsammen 110 Køer, rimeligvis foruden det Antal, der var paa Dronningens Ladegaard, som holdtes udenfor Regnskabet. Dronningen havde sin egen Mejerske; paa Faurholm holdtes en «vestfrisisk»: «thendt west freske melkedeeye».

Samme Aar sloges paa Faurholm 2 Læster, $3\frac{1}{2}$ Td., 1 Otting Smør, paa Esrom 9 Tdr., paa Hørsholm $3\frac{1}{2}$ Fjerding og paa Teglstrup $5\frac{1}{2}$ Tdr.¹⁾ Af Kooste havde man gjort: paa Faurholm $13\frac{1}{2}$ Skippund $7\frac{1}{2}$ Lispund, paa Esrom $2\frac{1}{2}$ Skippund 2 Lispund, paa Teglstrup 2 Skippund $5\frac{1}{2}$ Lispund og paa Hørsholm 3 Fjerdinger Faareoste²⁾.

Af Salt forbrugtes om Aaret paa Faurholm 6 Tdr., paa Teglstrup 2 Tdr., «Dronningens Mælkedeje i Dyrehaven» 2 Tdr., alt Lyneborgsalt. Forbruget i Mejerierne paa Esrom og Hørsholm er ikke særlig angivet.

I 1599 var Koholdet paa Faurholm sandsynligvis 84 Stk.³⁾, og Mejeriudbyttet udgjorde 14 Tdr. 1 Fjdg. Smør, 387 Stk. Ost. Af Salt forbrugtes $3\frac{1}{2}$ Tdr. 1 Fjdg.

Paa samme Tid dreves Abrahamstrup under Frederiksborg. Alt i 1559 var der paa denne Gaard et lille Mejeri: 42 Køer, en Mejerske og to Piger, og Mælkestuen afgav samme Aar: 4 Tdr. Smør, 3 Fjdg. sød og $\frac{1}{2}$ Td.

¹⁾ Den hele Smør-Landgilde af Kronborg og Frederiksborg Len udgjorde i 1582: $7\frac{1}{2}$ Læster 4 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Otting. Til 1 Læst regnedes formodentlig 10 Tdr.

²⁾ Der holdtes paa den Tid et Skæferi paa Hørsholm, jfr. Bil. C.

³⁾ Jfr. Bil. C.

sur Ost¹⁾. I 1599 var Koholdet vistnok uformindsket²⁾, men Mejeriudbyttet kun 2 $\frac{1}{2}$ Td. 1 $\frac{1}{2}$ Fdg. Smør og 128 Oste. Dertil brugtes 3 Fdg. Salt.

Paa Faurholm havde man i 1615 kun 10 Tdr. 1 Fjdg. Smør, ingen Ost; i 1620 er der ingen Mejeriindtægter i Regnskabet.

I 1630 var Ebbekjøb indlagt under Frederiksborg, og paa denne Græsgaard og Faurholm var i Aaret »lagt og slagen«: 4 Læster 1 Fjdg. Smør og solgt Mælk for 129 $\frac{1}{2}$ Daler. En Revisionsnote tilføjer: »Forleden Aar paa begge Steder 42 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Fjdg. og for Mælk 10 Daler 16 β«. I 1634 sloges 3 Læster 1 Td. 1 $\frac{1}{2}$ Fjdg. Smør og solgtes Mælk for 53 $\frac{1}{2}$ Rd. 22 β. Koholdet skal paa den Tid have været 165 Stk.²⁾. Saltforbruget udgjorde 10 Bremer-tønder og $\frac{1}{2}$ Skp.

Den lille Ladegaard gav i 1630: 3 Læster Smør og for solgt Mælk 44 Daler 32 β. (»Forgangen Aar 33 Tdr. 1 Otting, intet for Mælk«.) I 1634 sloges 4 Læster 1 $\frac{1}{2}$ Lispund 2 Skaalpund Smør, solgtes Mælk for 67 D. 37 Sk. og forbrugtes 14 $\frac{1}{2}$ Bremertønder Salt, hvilket senere var det sædvanlige. Mejeriudbyttet holdt sig i den paafølgende Tid temmelig uforandret, indtil Gaarden blev bortforpagtet. Man havde i

1640: 3 $\frac{1}{2}$ Læst 2 Tdr. 1 Fjdg. $\frac{1}{2}$ Otting Smør og for Mælk 64 $\frac{1}{2}$ Daler.

1644: 46 Tdr. 1 Otting Smør og for Mælk 61 $\frac{1}{2}$ Daler.

1646: 35 Tdr. 3 $\frac{1}{2}$ Otting Smør og for Mælk 58 Daler.

Paa Kjøbenhavns Ladegaarde: Nyby og Amager, holdtes i 1612: 56 Køer. Samme Aar var Smørudbyttet fra Nyby 3 $\frac{1}{2}$ Td. $\frac{1}{2}$ Fjdg., fra Amager 3 Fjdg., men i 1620 kun 1 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Fdg. fra Nyby, 1 Otting fra Amager. Kort efter inddroges begge disse Gaarde under den store nye Ladegaard, der i 1630 havde en Besætning af 247

¹⁾ Wegener: Abrahamstrup I. 75.

²⁾ Jfr. Bil. C.

Køer og Kvier, i 1641: 151 Køer, 81 Kvier¹⁾). Hvilket Udbytte Mejeriet gav, kan ikke sees af Lensregnskaberne.

Paa Antvorskov var:

Koholdet:		Mejeriudbyttet:	
		Smør:	for solgt Mælk:
1609:	40 Køer 8 Tdr.		59 Daler.
1618:	35 — 6 $\frac{1}{2}$ — 1 $\frac{1}{2}$ Otting		66 —
1630:	50 — 4 $\frac{1}{2}$ — 1 Fjdg. 1 $\frac{1}{2}$ Otting		34 $\frac{1}{2}$ —
1640:	67 Køer og Kvier. 5 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Fjdg.		16 $\frac{1}{2}$ —
1650:	55 — og — 7 $\frac{1}{2}$ — 1 Otting		17 —

Paa Sorø Kloster havde man i 1567 2 Tdr. Smør og 2 Tdr. Ost af 7 Køer, i 1599 kun 6 Tdr. 1 Fjd. Smør af 54 Køer. I det 17. Aarhundrede holdtes næppe Malkekæg. Man købte i 1642 28 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Otting Smør, som betales med 783 $\frac{1}{2}$ Daler 8 Sk.

Paa Ringsted Kloster havdes i 1584 1 Td. Smør, men 1585 kun 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding, »som«, hedder det i Regnskabet«, er saare ringe for den Aarsage, at K. M. Hunde haver stedse ligget her i Klostret og de unge Hvalpe have faaet Mælken«. I 1587 havde man atter 1 Td. Smør, i 1610: 2 Ottinger, 25 Faareoste og 1 Fjdg. sure Oste, 1620: 3 $\frac{1}{2}$ Fdg., 16 Faareoste og 1 Fdg. sure Oste. Koholdet var 1585: 14, 1587: 20, 1610: 11 Stkr. For 1620 mangler Opgivelse.

Paa Børringe havdes:

1572:	3 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Otting	Smør, 2 Tdr. Ost,
1610:	3 $\frac{1}{2}$ —	— 30 søde Oste,
1620:	1 Fjerding	— ingen Ost.

Paa Lindholm:

1572:	7 $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 $\frac{1}{2}$ Td. 4-Pd.s Ost,
1610:	4 Tdr. 1 Fjdg. Smør, 48 søde Oste,
1620:	7 Ottinger Smør, ingen Ost.

Besætningen paa begge de sidstnævnte Gaarde var tilsammen: 1571: 112, 1610: 61 og 1620: 9 Køer. An-

¹⁾ Jfr. Bil. C.

givelsen for det sidste er dog næppe rigtig; men Mejeri-
driften var i alt Fald i stærk Aftagen og i 1632 ganske
ophørt.

Paa Skandergaard Ladegaard gav Mejeriet:

1582: 9 Tdr. Smør og 4 Tdr. Ost,
1598: $7\frac{1}{2}$ Td. $\frac{1}{2}$ Fjdg. Smør og 21 Pund (Lisp.) Ost,
1609: 3 Tdr. 1 Otting Smør, $14\frac{1}{2}$ Pund Ost,
1619: 3 Tdr. 1 Fjdg., 11 Pund Ost, og for sur Mælk og
sure Oste $9\frac{1}{2}$ Daler 8 Sk.

Paa Aakjær havde man:

1582: 6 Tdr. 1 Fjdg. Smør, 4 Td. Ost,
1598: $10\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ Fjdg. — 26 Pd. —
1609: $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ — — 15 — —
1619: $4\frac{1}{2}$ Fjdg. 4 — —

Køernes Antal paa begge disse Gaarde var: i 1582: 137,
1598: 132, 1609: 76, 1619: 48¹⁾.

Paa Koldinghus Ladegaard gav Mejeriet i 1610:
4 Tdr. 1 Fjdg. og i 1620: 1 Td. 1 Fjdg. $2\frac{1}{2}$ Lispund
 $4\frac{1}{2}$ Marker Smør.

Christian den Fjerde indførte jævnlig fremmed
Kvæg i ikke ringe Antal, og nogle af Herremændene
fulgte rimeligvis Exemplet; men dette var ikke noget nyt,
Hundrede Aar tidligere, i 1536, købte f. Ex. Bispen i
Vendsyssel, Styge Krumpen, i Husum en frisisk Tyr
og 4 Kvier og betalte dem med 24 Gylden i lybske
Penge²⁾.

Derimod var Kongens Mejeriindretninger vistnok
noget Ualmindeligt. Ved Kjøbenhavns og Frederiksborg Slots
Ladegaarde byggede han Vandværker, hvorfra Kvæget
kunde vandes i Krybberne og Vand indledes i de nye
Mælkestuer. Paa Ebbekjøb var der anbragt Kakkelovn i
Mælkekjælderne, oprindelig som det synes uden Skorsten.
Ostekar beordrede Kongen gjorde af »Tudtsten eller anden
Marmel«. De skulde være af »Størrelse inden udi som

¹⁾ Jfr. Bil. C.

²⁾ Allen: N. R. H. IV. 1. 29.

et læmpeligt Sølvfad«, og Laaget »gjøres flittigt og rives ind, saa at det kan være tæt«. Mejserskerne skulde lønnes »eftersom de slog Smør til«, altsaa med Procenter. Baade Mælk og Smør skulde sælges paa alle Ladegaardene «til dem, som det begjære¹⁾. Ved Kjøbenhavns Ladegaard indrettedes i 1623 en Malkeplads for 400 Køer, indhegnet med Plankeværk, skilt i to Afdelinger og med et Hus midt i Skillerummet til Opbevaring af Spande og Saer²⁾. Den største Del af hvad der tilvirkedes paa Kongens Mejerier forbrugtes sandsynligvis i den store Hofholdning; men noget solgtes dog. Den 21. Novbr. 1621 har Kongen i sin Kalender noteret at have givet Johan Bøgvad (Slotsfogden) »337½ slette Daler, hvilke Penge jeg fik i Aar indtil nærværende Dag for Mælk og Smør af Kjøbenhavns Ladegaard«,³⁾ og under 2 Januar 1625: «Annammede jeg 124 Daler 2½ Mark 6 Sk. af de tvende Mælkedejere for Kjøbenhavn, item 24 Daler for 3 Fjdg. Smør, som forgangen Aar er solgt⁴⁾«. Samtidig fik Byfogden i Kjøbenhavn Ordre til at tiltale en Borger i Kjøbenhavn, Hieronimus Henningsen, for 103 Sletdaler 8 Sk., som han skyldte Ladegaardsfogden paa Faurholm for Smør⁵⁾.

Et og Andet tyder paa, at Malkekvæget, trods Bestræbelserne for at forbedre det ved Indførsel af fremmed Kvæg og eget Tillæg, dog kun har været saa som saa. Kongen skrev f. Ex. 1 Okt. 1619 til Kaj Rantzau, at han skulde sende til Frederiksborg »de Køer, som staa paa Ibstrup og ere gode og vel malke«. De andre, »som intet, eller en svar ringe Ting duer«, skulde slagtes og bruges paa Bremerholm, og Staldøxne indsættes i deres

¹⁾ Jfr. Egenhændige Breve 2. og 3. Juli 1623 og 20. Maj 1625, et Brev 17 Maj 1625, Sj. T. XXIII. 55. 56. og et andet Brev 6 Febr. 1628 hos Brasch: Bregentveds gamle Ejere S. 232.

²⁾ Egenhændige Breve 2. Juli 1623. Man fik dog næppe Brug for den store Plads, jfr. Bil. C.

³⁾ Schlegel: Samml. zur dän. Gesch. II. 70.

⁴⁾ Nyerup: Magazin for Rejseagttagelser IV, 510.

⁵⁾ Sj. T. XXIII. 5. Brev 9 Januar 1625.

Sted¹⁾. Ligesaa 20 Maj 1637 til Lensmanden Fr. Urne: »De bedste Køer af Faurholm Ladegaard skal slaaes til dem, som er paa den liden Ladegaard, de andre skal jages ind i den store Dyrehave eller did hen, som de indtil Høst bedst kan gaa«²⁾. I et andet Brev af 17 April 1641 siger Kongen, at da de Køer, som ere paa Vallø, »skal ikke være synderlige«, er han tilfreds med at de afskaffes, «saa og Mælkedejen», og i dets Sted Øxne opstaldes³⁾.

Et Exempel paa Besætningernes meget blandede Beskaffenhed vil man finde i Vurderingsforretningen over Kvæget paa Kjøbenhavns Ladegaard i 1645, hvis Indhold er gjengivet i Bilag C.

Malkekvæget fodredes vistnok saa godt som udelukkende med Hø. Halm havde man kun lidet af. Paa Kjøbenhavns Ladegaard og maaske ogsaa andre Steder, hvor Kongen havde Bryggerier, fik Kvæget dog Masken, for saavidt den ikke blev given Svinene⁴⁾. Salt synes man at have givet Kvæget i stor Mængde. I Regnskabet for Frederiksborg og Kronborg Len for 1582 er til Udgift, som forbrugt til Øxne, Køer, Svin, Faar og Lam paa de underliggende Gaarde: Faurholm, Esrom, Teglstrup og Hørsholm: 2 Læster 3 Tdr. Lyneborgsalt, 2 Tdr. af samme i »smalle Tønder« og 10 Læster 1 Td. Bajsalt. Til sygt

1) Sj. T. XXI. 445.

2) Egenhændige Breve.

3) Sj. T. XXVII. 157.

4) Jfr. egenhændige Breve 18 Okt. 1623: „Tallet paa Køer og Øxne (ved Kjøbenhavns Ladegaard) skal være fulde 500, thi det er umuligt, at Parret kan fortære 14 Læs, i hvor længe de ogsaa skal staa.“ — — — „Dertil med skaanes ogsaa meget Foder med den Mask, som gives en Part Køer saa og Øxne. Ifjor gikkes sælsomt om med al Ting.“ Kongen havde ogsaa Brændevinsbrænderier baade paa Kjøbenhavns og Frederiksborg Ladegaarde, der passedes af — Piger, jfr. Brev til Kansleren 18. og 13. Okt. 1623 (egenhændige Breve). Om Køerne fik Dranken, kan ikke sees.

Om Anvendelsen af Mask til Svineføde se nedenfor.

Kvæg gaves i 1615 paa Frederiksborg og Abrahamstrup: «Theragels» o: Theriak, Brændevin og en Del Mel, Byg, Malt, Ister, Sild og Tjære og i 1620 paa Faurholm desuden 7 Tdr. Svendeøl.

I Midten af det 17 Aarhundrede synes nogle af de sjællandske Herremænd at have udvidet deres Mejerier og bortforpagtet dem. Christen Skeel havde saaledes i 1652 et Hollænderi paa gl. Kjøgegaard af 100 Køer, som han i 1656 bortforpagtede for 8 Sletdaler pr. Ko¹⁾. Ligeledes var der i 1645 et mindre Hollænderi, 50 Køer, paa Knabstrup, som var bortforpagtet²⁾. Den samtidige Chr. Ostersen taler ogsaa³⁾ om »Kronens og Adelens Ladegaarde med Avl og Øxnes Opstaldning eller ogsaa Køer, som nu omstunder i Brug er⁴⁾.

Man har ment, — Tr. Lund, Indre Hist. V. 131 — at det danske og norske Smør i det 16 Aarhundrede »hyppig var af fortrinlig Godhed«. Dette er dog ikke meget rimeligt. Det danske Smør var paa den Tid næppe stort bedre end det svenske, og at dette var ringe, fremgaar tydelig deraf, at Prisen for Smør var den samme som for Talg⁵⁾. »Det vældigt kraftige Smør«, der samtidig

¹⁾ Carlsen: gl. Kjøgegaard I. 184.

²⁾ Lunn: Knabstrup 59. 67.

³⁾ Glossarium 284.

⁴⁾ Om samtidige Mejeriforhold i Slesvig og Holsten jfr. Dr. G. Hanssen: Agrarhist. Abhandl. I. 303 fl. Paa Koselau i Holsten holdtes i 1634 100 Køer, der gave 20 Tdr. Sommersmør, 3½ Td. Vintersmør, ialt 23½ Td., og 270 Mark for solgt Mælk, i 1635: 23 Tdr. Smør og for solgt Mælk 180 Mark. Paa Rantzau holdtes 50 Køer, der gave 12½ Td. Smør, eller 56 Pd. pr. Ko. Ost omtales ikke. Jfr. sammesteds 470, 480.

⁵⁾ Jfr. Forssell: Anteckningar 105. Men man gjorde ogsaa det Kunststykke i Sverige i det 16 Aarh. at lave et Skaalpund = $\frac{9}{10}$ dansk Pund Smør af 2½ eller 3 Kander — 1 Kande = 5½ Pd. Mælk. Man formoder, at det opnaaedes ved at medtage Osten saavel som Fløden. Man lavede kun Ost af Faaremælk, ikke af Komælk. Til 16 Lisp. Smør brugtes 1½ Lisp. Salt. Fodringen til Malkekøerne udgjorde højst 10—15 Skaalpund Hø daglig, men de største af dem vejede heller ikke levende mere end 300 à 400 Skaalpund,

»vankede« i Norge, og som forsendtes indpakket i Bark eller Halm ¹⁾, skyldte vistnok væsentlig Saltet og Harskheden sin Kraft. Nordmændene bevarede jo lige til de nyeste Tider den oldnordiske Smag for det harske. I det 17. Aarhundrede var Smørret fra Kongens Mejerier ikke altid brugeligt. I 1602 maatte man f. Ex. efter Regnskabet for Kjøbenhavns Len købe Smør »til K. M. eget Behov, eftersom her da ikke var godt Smør til H. M. at forspise«. Ligeledes maatte man under Kongens Ophold paa Antvorskov i 1636 lade komme »fersk Smør« fra Frederiksborg²⁾.

I Middelalderen var det almindeligt, at fattige Bønder lejede Køer mod en aarlig Afgift og med Forpligtelse til at være ansvarlige for Dyrene. Disse gav man derfor Navn af »udødelige« Køer, »eiserne Kühe«. Det var især Kirken, der jævnlig fik Køer i Gave ved Testamente, i »Ligstol«, o. s. v., som drev denne fordelagtige Forretning. Den omtales hyppig i Roskilde Bispers Jordebog af 1370. Senere synes den at være fortsat, ogsaa efter Reformationen, helt ned i det 18 Aarhundrede, men at være gaaet over i andre Hænder, særlig Tjenestekarlenes. I 1640 sagsøgtes f. Ex. en fyensk Bonde af sin forrige Karl bl. a. for Leje af en Ko i tre Aar³⁾, og efter en Synsforretning af 1705 over noget Gods, der indlagdes under Antvorskov, havde Bønderne flere Steder Lejekøer, som tilhørte Tjenestedrenge, der fik en Rdr. aarlig eller $\frac{1}{10}$ af Koens Værdi i Leje⁴⁾.

og en slagtet Koes Vægt ansloges i Regelen kun til 5 à 7 Lispund. Man regnede, at almindelige Smaakøer aarlig malkede 100 à 125 Kander Mælk, bedre Køer fra 180 til 230 Kander, store Herregaardskøer 300—350 Kander. Paa 63 af Kronens Gaarde, som Kongen i 1555 havde under egen Drift, var Smørudbyttet da i Middeltal $2\frac{1}{2}$ Lispund pr. Ko, men ellers meget vexlende.

1) Chr. Ostersens Glossarium 533.

2) Egenhændige Breve 26 Decbr. 1636.

3) S. Jørgensen: Uddrag af gl. Thingbøger i Hist. Tidsskr. 4 R. V. 230.

4) Topografiske Samlinger, Antvorskov No. 71 G. A.

d. Svin.

Svinet var fra de ældste Tider rimeligvis det vigtigste af alle Husdyr, og saa længe Skovene vare ved Magt, synes der næsten ikke at have været nogen Grænse for det Antal, de kunde føde. Der tales endnu i Slutningen af det 16. Aarhundrede om Skovstrækninger i Holsten, hvor der i almindelige Oldenaar kunde fødes fra 4000 til 30,000 Svin¹⁾, og her i Landet tog man i Frederiksborg og Kronborg Len henved 20,000 Svin paa Olden i 1582, over 12,000 i 1630; samme Aar over 7000 i Antvorskov Len, i 1650 næsten 11,000 i Vordingborg Len og i 1619 lige saa mange i Skanderborg og Aakjær Len, i 1581: 10,000 paa Hundslund Kloster osv.

Kronen, som var den største blandt de store Skovejere, solgte ikke de Svin, den fik i Oldengjæld, men lod dem samle paa Slottene, særlig Kjøbenhavn, Frederiksborg, Vordingborg, Antvorskov, Malmø, Stjernholm, Aalborg, Nyborg og Tranekjær, og der slagte og nedsalte. En kgl. Ordre af 29. Juli 1623²⁾ til Lensmændene indskærpede disse at have flittigt Tilsyn med, at Svinene ikke uddreves og bleve magre, «men vel fremkomne og udi rette Slagtetid», og at tage »gode og ydefærdige Slagtesvin og de fleste og bedste Galtsvin og ikke Sosvin, som det sig bør». Man fik paa den Maade store Beholdninger, som kunde holde ud fra det ene Oldenaar til det andet.

At fede Svin paa Sti brugtes kun undtagelsesvis, særlig naar der ingen Olden var; men paa de kgl. Ladegaarde, hvor Forbrugen af Svin var overordentlig stor, opfodredes dog ikke saa lidet Sæd paa Svin og Grise. I 1582 anvendtes f. Ex. paa de to Ladegaarde ved Frederiksborg 2 Læster $\frac{1}{2}$ Pund Byg, paa Kronborg $15\frac{1}{2}$ Pund Byg og 70 Tdr. Havre, paa Esrom 10 Pd. Byg, paa Hørsholm 5 Pd. Byg og 18 Tdr. 2 Skp. Havre og paa Jægergaarden 4 Pund

¹⁾ Vaupell: De danske Skove, S. 10.

²⁾ Sj. T.

Byg. I 1599 forbrugtes til Svin og Grise paa Frederiksborg og Abrahamstrup tilsammen $5\frac{1}{2}$ Pund 3 Skp. Byg og 12 Tdr. Havre og desuden særlig til «Svin paa Sti» $\frac{1}{2}$ Pund 6 Skpr. Byg og 172 Tdr. Havre; men der fortæredes ogsaa i samme Aar 3500 Stkr. Svin og Grise paa Frederiksborg. De vare dog vistnok meget mindre end Svinene i vore Tider, men maaske en Del større end de svenske, der i det 16. Aarhundrede kun vejede $3\frac{1}{2}$ à $4\frac{1}{2}$ Lisp. slagtede¹⁾.

I de paafølgende Aar var Forbrugen af Sæd til Svins Fodring aftagende, og efter 1615 synes intet anvendt til «Svin paa Sti». Paa Antvorskov gav man i 1609 Svin og Grise 3 Pund Byg og «130 Levesvin i Skoven udi denne forgangen haarde og strænge Vinter, efterhaanden iblandt Rugavner, naar Skjelkornet ikke kunde forstrække sig, 37 Tdr. Havre». Endvidere blev «givet 100 Svin, som er fedet paa Stien, thi her blev ingen Svin annammet fra Bønderne til Oldengjæld, som tjente til at slagte, formedelst den ringe Olden, som her udi Landet var paa Skoven dette Aar, og her var ganske ringe Flæsk udi Forraad her paa Slottet, saa er fornævnte Svin sat paa Stien for at fedes, og er givet hvert Svin 3 Skp. Byg, er $13\frac{1}{2}$ Pund». Paa Kjøbenhavns Ladegaard blev i 1623, efter Kongens Ordre, givet Svinene «grøn Kaal nogle Gange i Hundedagene, hvilken i Haven skal aflades, dér som det med mindst Skade ske kan»; og i 1639 skrev Kongen til Rentemesteren: «Efterdi der nu er opsat en stor Svinesti ved det store Bryggers til at sætte Svin paa, som kan fortære Masken, som der falder, hvormed Svinene dog ikke kan fedes, mens naar man vil have dem fede, da maa spenderes en Tønde Korn paa Stykket, hvorfor skal haves i Agt, om man ikke kunde fede Svinene med den Klid, som grovsigtes af Rugmelet, saa at man kunde spare Kornet og dog fede Svin og bekomme bedre

¹⁾ Forssell: Anteckningar, 112.

Brød. Hvilket altsammen med en halv Læst Korn var at forsøge¹⁾).

Affaldet fra Mejerierne anvendtes formodentlig til Levesvinene, men Regnskaberne oplyse intet herom.

e. Faar.

Ogsaa Faareholdet var meget stort, ikke blot paa de større Gaarde, som havde rigelig Græsning, men, i alt Fald paa mange Steder, ogsaa hos Bønderne, der almindelig ydede Lam i Landgilde og brugte Lam som Betalingsmiddel, f. Ex. paa Antvorskov, hvor man for solgt Skov modtog i 1609 774 og 1618 endog 1426 Lam. I det 16. Aarhundrede var der paa Krongodset særlige Skæferigaarde, f. Ex. i Skaane paa Børringe, i Jylland paa Emborg, i Ry og paa Skødegaard²⁾. Ogsaa Hørsholm synes paa den Tid fornemmelig at have været en Skæferigaard³⁾.

Allerede i 1536 fandtes der engelske Faar paa Korsør Ladegaard og lige saa paa Esrom i 1619. I 1582 sendte Hertug Jørgen af Liegnitz Frederik den Anden «94 polniske Faar og Lam» til Frederiksborg. I Ry oprettedes Skæferiet af «podoliske» Faar 1585. Denne Indførsel af fremmede Racer har dog neppe tjent til at forædle Landracen. Denne var ikke Gjenstand for nogen Røgt, og Faarene vare vistnok meget smaa. I det 16. Aarhundrede regnedes i Sverige en Faarekrop at veje fra 10—20 Skaalpund⁴⁾.

Udførsel af Faar omtales ikke, men Hjemmeforbruget var ogsaa stor. Paa Frederiksborg fortæredes f. Ex. i 1599: 3300 Faar, Lam og Beder.

¹⁾ Egenhændige Breve 3. Juli 1623 og 13. Febr. 1639.

²⁾ Jfr. Bil. C.

³⁾ Gaardens oprindelige Navn var «Hyrningsholm», af hyrning o: Vædder.

⁴⁾ Forssell: Anteckningar, 107.

f. Geder.

Af disse Dyr holdtes i det 16. Aarhundrede paa sine Steder endnu flere end af Faar¹⁾. De gjorde Skade paa Hegn og Skov og bleve derfor tidlig lagte for Had. Alle-rede jydsk Lov kaldte dem slemme Gjerdebrydere. Efter Laalands Vilkaar 1446 maatte de kun holdes paa Ene-mærker. I 1473 forbød Kongen at holde dem paa Eyen, og i 1492 befalede han dem afskaffede inden Helgenmesse. Paa Bornholm erklærede Erkebispem dem i 1499 ugilde o: fredløse. I 1541 udkom et almindeligt Forbud imod at holde Geder, men ved Recesserne af 1557 og 1558 indskrænkedes dette dog til, at de ikke maatte holdes uden paa Heder og i Højskov og af dem, som kunde holde dem paa deres eget. Endnu i Slutningen af det 17. Aarhundrede udstedtes fornyede Forbud imod Gedeholdet.

At det faldt saa vanskeligt at faa dette afskaffet, havde sin væsentlige Grund i, at Geden, ikke mindst for Almuen, var et saare nyttigt Dyr, der, uden nogen direkte Udgift, gav et godt Udbytte i Mælk, Kjød og Skind.

I Sverige holdt man ogsaa mange Geder i det 16. Aarhundrede. De fik kun halvt Vinterfoder imod Faarene, men vejede slagtede altid en Del mere end disse. Mælken anvendtes dér især til Ost²⁾.

g. Fjerkræ.

Fjerkræ og Æg vare alt i den tidlige Middelalder og bestandig senere en almindelig Landgildeydelse, og Forbrugen, i alt Fald ved Hove, betydelig, hvis det ellers er rigtigt, at Valdemar den Andens Vinterstud for to Døgn udgjorde 360 Høns og 180 Gæs. Sikkert er det, at man

¹⁾ Jfr. Bil. C.

²⁾ Forssell: Anteckningar, 112.

i 1582 paa Frederiksborg Slot forbrugte 3691 Par Høns. Af disse havdes i Behold fra det foregaaende Aar 945 Par, i Landgilde modtoges 1973 Par, for solgt Skov 520 Par, i Jordleje 2 Par, fra andre Slotte 213 Par, og 38 Par kjøbtes. Af Æg brugtes 651 Ol, hvoraf 140 Ol indkom i Landgilde, 309 Ol for solgt Skov, og af Gæs 1744 Stkr., hvoraf 86 for solgt Skov. I 1599 brugtes kun 2978 Par Høns og 6 Kapuner, men 1353 Ol Æg. Det fremgaaer heraf, at Bønderne paa den Tid maa have haft anselige Høsegaarde. Yngre Regnskaber give ingen Oplysning. Landgilden af Fjerkræ og Æg betaltes hyppig med Penge henimod Midten af det 17. Aarhundrede.

Det Fjerkræ, man fik leveret paa Slottet af Bønderne, var vel i Regelen magert, og særlig Gæssene maatte fedes, førend de kunde bruges. I 1582 fik saaledes «Hans Fasanmand» 1½ Pund Rug og 15 Pund 6 Skpr. Byg til at fede Kapuner med, og 247 Tdr. Havre opfodredes paa 1495 Gæs. Til Gæs paa Sti anvendtes derimod kun 133 Tdr. Havre i 1615 og 62 Tdr. i 1620. Paa Antvorskov gav man i 1609 til 432 Gæs paa Sti «hver 8 Gæs» 1 Td. Havre; paa Ringsted Kloster fik derimod i 1620 hver Gaas 1/6 Td. Havre, nemlig 324 Gæs 54 Tdr.

I den store Høsegaard paa Frederiksborg, «det lange Fuglehus», havde man, foruden Høns og Gæs, — Ænder omtales mærkelig nok ikke¹⁾ — ogsaa Svaner og Fasaner, Duer, Agerhøns og — Lokkefugle. Blandt det ikke ubetydelige Foder, de fik: Sæd, Mel og Gryn, nævnes ogsaa 3 Tdr. Herreøl. I 1620 brugtes endog 20 Tdr. Øl til Svaner og Fasaner. Svanerne holdtes forøvrigt ikke blot til Lyst. Kongen skrev til Kansleren 13. Oktober 1623²⁾:

1) I 1618 fandtes 4 Ænder i Høsegaarden paa Antvorskov, og i 1642 nævnes paa Sorø, som «spist over Herrernes og Hofmesterens Borde», udenfor Ugekosten, blandt andre Lækkerier, som kalkunske Høns, Duer, »Sund og Mave», Negenøjen, Rav-Rækling, Østerling, «Glubschuller», m. m., ogsaa — to Ænder. Ellers omtales Ænder aldrig.

2) Egenhændige Breve.

«Befal, at de skynde dem med at jage Svanerne ind, plukke dem og siden hid forskikke Dunene». I 1617 sendte Kongen en af sine Fuglefængere rundt med Anbefaling til Lensmændene for at købe tamme Duer. Særlig skulde vedkommende Lensmand gjøre sin Flid for at faa nogle af de «gode, tamme Duer», Frederik Parsbjerg havde paa Rønnebæksholm, og denne viste sig meget imødekommende, saa at Kongen kort efter begjærede, at Parsbjerg vilde «undsætte» ham med «de fleste af samme Slags, som muligt er»¹⁾. Endnu i 1630 gaves paa Frederiksborg til «Duerne paa Dueloftet over Kirken» 10 Tdr. Byg. Den nysnævnte Fuglefænger²⁾ tog ogsaa vare paa Fasanerne. To Breve af 12. April 1631 og 12. Marts 1634³⁾, omtale saadanne, der sendtes fra England og fra Greven af Oldenborg og anbragtes i «Lukkeser, som overdragen er med Strikker».

Man havde ogsaa Kalkuner. Man antager, at de indførtes til Europa i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. De opdrættedes paa Herlufsholm i 1575, paa Avnsbjerg i Firserne.⁴⁾ Paa Antvorskov fandtes i 1609 80 «store» Kalkuner, «som K. M. haver gaaende her paa Ladegaarden»; paa Hørsholm ligeledes i 1619 70 kalkunske Høns, som senere sendtes til Frederiksborg. Lensmændene fik ved flere Lejligheder Ordre til at indkøbe Kalkuner til Hoffet, f. Ex. i 1628: i 1634, i 1639 og i 1642⁵⁾. I 1630 betaltes 2 Rd. for

¹⁾ Breve 28. Oktbr. 1617 og 16. Jan. 1618. Sj. T. XXI. 274, 280.

²⁾ Frederik den Anden havde i 1582 to Fuglefængere — Casper, der i Maanedskost kun havde 6 Sider Flæsk, og Mads Klinow, der „fanger Fugle og Ænder til K. M.“ og fik 10 Sider Flæsk.

³⁾ S. T. XXVI. 191, og egenhændige Breve.

⁴⁾ Geografisk Tidsskrift VI. 52. Jfr. Litr. D.

⁵⁾ Breve 18. Decbr. 1628, Sj. T. XXIV. 210, om at købe „kalkunske Høns og Haner, desligeste saamange Kapuner, Du mest kan bekomme“; Breve 3. Marts 1634, Sj. T. XXV. 305, om 130 Kalkuner, 900 Par „Skattehøns“ og 180 Ol Æg til det store Bryllup; Breve 13. Oktb. 1639, Sj. T. XXVI. 494, om 100 Kalkuner til Hans Lindenovs Bryllup; Breve 5. Oktober 1642, Sj. T. XXVII. 369, om Gimmerlam, Fedekalve, Krebs, Kapuner og Kalkuner, o. s. v.

Stykket af Kalkuner, 24 Sk. for et Par Duer og 73½ Daler for 82 Ol Hønsæg. Derimod betalte Bønderne samme Aar for Landgilde-Gæs og Høns kun henholdsvis 14 og 7 Skilling for Stykket. I 1658 var Prisen for Kalkuner kun 7 Mark Parret.

Paa Frederiksborg havde Kongen indrettet en Udragningsanstalt efter ægyptisk Mønster, der i adskillige Aar sysselsatte ham meget. Først havde han en Kvinde til at passe Anstalten, og han instruerede hende selv. Der skulde ikke alene udruges Hønsæg, men ogsaa Vild-andæg, Svaneæg og kalkunske Æg. Pigen skulde have sur Mælk til Ost til Kyllingerne, o. s. v. Fra Glückstadt befalede Kongen i 1631 Statholderen underrettet, «om der er kommet nogle Kyllinger ud af Ovnen, siden jeg har været derfra». Formodentlig var der ingen kommen ud, thi Aaret efter var Hønskvinden afløst af et Mandfolk, der fik Ordre til «at lægge 400 Æg udi Ovnen og vare dem vel med Varmen, saasom jeg hannem det vist haver»¹⁾. Senere var dog Pladsen atter overdragen en Kvinde. Hun fik i 1643 brat Afsked, og maaske blev hele Anstalten samtidig nedlagt. Kongen befalede nemlig i et Brev fra Haderslevhus²⁾ Hans Ulrik Gyldenløve strax at afskaffe «den Kvinde, som tager vare paa den Ovn, hvorudi Kyllinger indlægges, saa hun ikke er tilstede, naar vi did kommer»³⁾.

h. Biavlen

var paa Skaanske Lovs Tid en Sag af ikke ringe Betydning, hvad noksom fremgaaer af Lovens udførlige og om-

I Sverige holdtes i det 16. Aarhundrede en Mængde Fjerkræ, enkelte Steder ogsaa Kalkuner paa de kgl. Ladegaarde, paa Grips-holm og ved Upsala endog Svaner. Forssell: Anteckningar, 113.

¹⁾ Egenhændige Breve. ²⁾ S. T. XXVIII, 107.

³⁾ Ole Vorm fortæller, at Kongen en Dag i August 1640 viste ham sine 6 ægyptiske Rugeovne. De lignede almindelige Bagerovne, kun at der foran Munden var anbragt et Arnested af Jernplader med en Rist, fyldt med Stenkul, som forsnyede Ovnen

hyggelige Bestemmelser om den. Produkterne fandt en udstrakt Anvendelse, Honningen til Mjød og alt, hvad der skulde sødes, især førend Sukker var kjendt, Voxet til Lys og Segl.

Honning var paa mange Steder en almindelig Landgildeydelse endnu i det 17. Aarhundrede. Kronens «Honning-Landgilde over al Danmark efter Jordebogens Summarum» udgjorde 1624; $9\frac{1}{2}$ Læster, $1\frac{1}{2}$ Td., $\frac{1}{2}$ Otting og $3\frac{1}{2}$ Kande¹⁾; men paa den Tid betaltes dog vistnok den største Del med Penge.

I det 16 Aarhundrede nævnes endnu Honning-Beholdninger af 3—4 Læster, og ved Gilder brugtes Honning i Tøndetal²⁾.

D. Havedyrkning.

I Oldtiden havde man vel alt Træfrugt; Æbler nævnes i Eddasangene, men Dyrkning af Urter og Rødder synes

med en mild Varme. I Ovnens stod en flad Kurv og i den en Pude, stoppet med Hønsedun, hvorpaa der laa 40—50 Æg. En gammel Kvinde bestyrede det Hele. Hun forklarede, at Æggene, saa friske som de vare at faa, bleve først af hende eftersete igjennem et Lys, om de vare drænkede, og da i et Antal af omtrent 50 Stk paa en Gang lagte i en Ovn. Derefter tændte hun en sagte Ild paa Arnestødet, passede, at den ikke slukkedes, og vendte Æggene to, tre Gange daglig indtil den fyrretyvende Dag, da Kyllingerne kom pippende frem, — dog næppe af hvert tiende Æg. Opfostringen overlodes derefter til Kapuner, af hvilke Brystfjedrene vare plukkede, og som flittig røgtede deres Bestilling. Paa Gulvet gik et halvt Hundrede Kyllinger af omtrent en Dues Størrelse. Man mente, at deres Svaghed hindrede dem i at blive større. Naar fremmede Fyrster eller Gesandter vare til Taffels, kom disse Kyllinger paa Bordet, for at man kunde tale om dem. De kostede 10 Gange mere end naturlig udklækkede, „men Kongen fornøjede sig ikke lidet over dette ægyptiske Kunststykke“. (Odin Wolffs Journal for Politik osv. 1828. I. 113-116.)

¹⁾ Kgl. Ordre til Lensmændene 22. Decbr. 1624. Sj. T. XXII. 423.

²⁾ Tr. Lund. V. 109.

først at være begyndt ved Klostrene, hvis Forstandere ofte vare Fremmede sydfra. I Begyndelsen fandt dette ingen Paaskjønnelse blandt de Indfødte¹⁾, men efterhaanden vænede de sig til Planteføde. Jydske Lov omtaler jævnlig, foruden Abildgaarde og Æbler, Kaalgaarde. Egentlig Havedyrkning og Frugttrækultur efter større Maalestok forblev dog vistnok hele Middelalderen igjennem, med en sjælden Undtagelse, indskrænket til Klostrene. Paa Herregaardene drev man det i Regelen næppe til mere end at have en Humlehave og en Kaalgaard, ligesom Bønderne. Først i det 16. Aarhundrede, da Overdaadigheden daglig voxede, da baade Boliger og Levemaade bleve rigere, og især efter at Reformationen havde bragt Klosterhaverne i Kronens og Adelsens Hænder, tog Havedyrkningen et stærkt Opsving²⁾.

I Kong Hans's Tid havde man baade Æbler, Pærer og Kirsebær, Valnødder trivedes ved Klostrene, grønne Ærter falbødes paa Gaderne³⁾. Kongen selv havde en Vingaard i Kjøbenhavn, hvorfra han fik Druer i hele Kurve⁴⁾.

Christian den Anden opmuntrede ved flere Lovbud Bønderne til at lægge Vind paa Havedyrkning og gav denne et kraftigt Stød fremad ved Indkaldelsen af Hollænderne til Amager. Allerede i Christian den Tredies Tid var Forbrugen af Gulerødder, Kaal, Løg, Grønærter, Persille, Timian og Salvie betydelig, i alt Fald ved Hove⁵⁾.

1) Munkene i Esrom Kloster vare f. Ex. ingenlunde tilfredse med deres Abbed Vilhelms Dyrkning og Brug af Kjøkkenurter, men klagede i 1160, da der var Mangel paa Smør og Ost paa Grund af Misvæxt og Kvægdød, over Forplejningen. „Hvorfor“, sagde de, „er denne Stodder, dette slette Menneske kommen herind, han, som hverken æder eller drikker, men bruger alle Klosterets Indtægter til Sølv og Guld, som han lægger i sit Skrin, og sulter os, giver os alene Blade af Træer og Markurter til Føde.“ (Schlegel: Skandinav. Liter. Selsk. Skr. 1806. II. 282.)

2) Tr. Lund: III. 209 ff.

3) Allen: N. R. H. IV. I. 17.

4) Ny danske Magazin, V. 124.

5) Tr. Lund: III. 214.

Samme Konge paalagde ved Recessen 1537 hver Bonde aarlig at plante mindst 3 Æble- eller Pære- eller andre gode Træer. Han mente »at dette Rige var i sig selv frugtbart nok, dersom her ellers var god Skik og Politi, og at allehaande Frugt vel skulde voxe her i Riget saa vel som udi andre Lande, dersom man ellers selv vilde være derude om og lægge Vind derpaa«. Ogsaa Dronning Dorothea synes at have interesseret sig for Havevæsenet, idetmindste for Blomsterdyrkning. Hun bad i 1551 Fru Birgitte, Herlof Trolles, om at »fly« hende »Meyoran, Brisilicon, Neglikenn, Cipress, Gulefioell og andre gode Urter«¹⁾.

Peder Oxe skal i 1567 have indforskrevet Pære- og Æbletræer fra Lothringen og 1570 »Barderwikischen und Burdtfeldischen Rüben«, 3 Tdr. af hver Slags²⁾.

Bestræbelserne for at fremme Træfrugtavlen synes overraskende hurtig at have ført til Maalet; thi allerede i Frederik den Andens Tid gav den et stort Udbytte. Æbler og Pærer, som det synes af egen Avl, fortæredes i Masser, og man maa ganske anderledes end nu have forstaaet den Kunst, at gemme Frugt længe. Til et Faste-lavnsgilde forskrev Frederik den Anden fra Faaborg 2 Tdr. Pærer og $\frac{1}{2}$ Læst Æbler og desuden alle de Æbler og Pærer, som fandtes paa Kjøbenhavns Slot, og til en Fest i Maj bestilte han fra et Sted 1 Læst Æbler, 6 Tdr. Pærer og 2 Tdr. Valnødder, fra et andet 5 Læster Æbler, 3 Læster Stegepærer, 6 Tdr. Valnødder, o. s. v. Most var kjendt lige fra Vikingetiden, tilvirkedes i det Store og brugtes i Tøndetal i det 16. Aarhundrede, men da Vinpriserne faldt, aftog Forbrugen³⁾. I Christian den Fjerdes Tid anvendtes dog endnu en stor Mængde Frugt til Most, ligesom Rigdommen paa Træfrugt i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede i det Hele skildres som meget

¹⁾ Danske Samlinger G. A. 869.

²⁾ Ryge; Peder Oxe 326.

³⁾ Tr. Lund. V. 116. 117. 200.

betydelig. Særlig paa Fyen var ingen Bonde saa ringe, at han jo undertiden kunde sælge Frugt, og fra de store Herregaardshaver solgtes hele Skibsladninger¹⁾.

Ligesom i Aarhundredet forud indkjøbtes Frugttræer fra Udlandet, i Christian den Fjerdes Velmagtsdage efter en hidtil ukjendt Maalestok. Han indforskrev f. Ex. i 1606: 251 Æble-, Pære-, Valnød og Kvædetræer foruden Vinranker og Figentræer; 1607: en Mængde »rømske Lavendel«, Rosmarintræer, Vinranker, Nellikebuske, Cypresser, Morbær-, Figen-, Fersken-, Kirsebær- og Mandeltræer; 1608: 350 Æble- og Pæretreer; 1609: først 500, senere 1250 Frugttræer, 7 Kurve Lavendel og endelig Frugttræer og Vinranker for 104 Daler; 1610: 1300 unge Træer og 200 Vinranker; 1614: Frugttræer for 328½ Daler og 400 fra Nürnberg, »hvoraf 209 bleve ved Magt«; 1616: 18 Morbærtræer; 1617: Frugttræer for 881½ Rdl.; 1618: 400 Rosentræer, 60 Rosmarin- og 22 Morbærtræer; 1633: fra Holland 1000 hvide Rosentræer, 100 røde »Provantze«-Roser, 100 Rosmarin, 100 dobbelte Nelliker, o. s. fr. Et fransk Bud, som havde bragt Kongen en Foræring af Pommerantstræer, fik 1625 80 Specier i Drikkepenge²⁾. Til Udplantning paa Frederiksborg og Abrahamstrup lod Kongen ogsaa opkjøbe hollandske Træer i Sundet af Skipperne³⁾.

Bærfrugt synes man at have havt i lige saa stor Overflødhed som Træfrugt, hvis man tør slutte fra det Krav, Dronningen i 1603 stillede til sin Gartner, nemlig at han til at sætte paa Aquavit skulde levere 173 Potter Jordbær. Agurker havde man i Tøndetal, Græskar af et Par Lispunds Vægt⁴⁾. I det Hele var det næsten utroligt hvad der syltedes og saltedes i det 17. Aarhundrede, og ikke blot af Havesager, som Kirsebær, Jordbær, Hindbær og desl. Foruden slige, maatte Lensmændene ogsaa aarlig

¹⁾ Ar. Berntsen: I. 11. 97.

²⁾ Friis: Saml. til dansk Bygnings- og Kunsthistorie 51—55.

³⁾ Wegener: Abrahamstrup I. 113.

⁴⁾ Tr. Lund: V. 162. III. 215.

lade indsamle og sende til Kongens Apotheker f. Ex. »Liliaconvallia«, Skovmærker, Slaaen, »Kamelblummer«, m. m. m.¹⁾. Fra Norge hentede man Multebær i Læstetal, og Kongen gjorde flere Forsøg paa at dyrke dem i sin Have i Kjøbenhavn²⁾, hvad dog næppe lykkedes. Men Indførelsen af Aspargesdyrkning i Haverne skyldes vistnok Christian den Fjerde. I et Brev af 7 Maj 1616³⁾ til Lensmanden Jørgen Daa siger Kongen, at han »fornemmer, at udi Lenet eller Egnen der omkring skal voxe temmelige Esparges«, og befaler derfor Lensmanden i rette Tid at lade dem opsanke, saamange som kan overkommes, og indsalte, dog ikke for meget. Paa den Tid brugte man altsaa de vildt voxende Asparges, men i et andet Brev af 24 Marts 1633⁴⁾ beordredes Gartneren paa Rosenborg til, blandt andet, »strax at sende en udaf hans Svende hen til Holbæk og derfra hente Asparrius og dem her udi Haven forplante«.

Christian den Fjerdes Havebrug var meget omfattende; der holdtes Gartnere baade paa Slottene og Ladegaardene. I et af hans Breve befales, at der paa Kjøbenhavns Ladegaard skal »luges og flyes« i Kjøkkenhaven ved Holmens Folk, »som altid brugeligt haver været«, eller ogsaa ved Folk af Birket. Skulde Urtegaardsmanden have Jorden flyet til Kaal, Rødder og andet sligt, maatte Lensmanden skaffe ham Plove. Det var forøvrigt ej blot til Lyst, at Kongen drev Havebrug. Alt i 1606 anskaffedes ved Rosenborg Have »8 Kurve til at lade Urter bære til Torvet i, at sælge H. M. til Bedste«; og efter Opsynsmandens Instrux havde han at gjøre Rede og Regnskab »for hvis Frugt og andet, som af Haven sælges«.

I 1646 var Haven forfalden, da en ny Gartner ansattes med Forpligtelse til at bringe den i Stand igjen⁵⁾.

I Slotshaven paa Antvorskov saaedes efter Regnskabet

1) Sj. T. XXI. 329. XXVII. 160. 167. XXVI. 531. o. m. fl.

2) Sj. T. XXVI. 384. Jfr. Bartholin i Wolffs Journal 1827 IV. 233.

3) Sj. T. XXI. 158.

4) Egenhændige Breve.

5) Friis: Saml. 51—57.

i 1609: 2 Pund »Backamin«, 3 Pd. Løg, 8 Lod Agurker, 8 Lod Latuk, 10 Pd. Chabus, 8 Lod Raddis, 8 Lod Rødebeder, 2 Lod Ærteskok, 6 Lod Timian, 4 Lod røde Ræddik, 8 Lod Meiran, 8 Lod hvide Roer, 1 Lod »Cordibendicht«, $\frac{1}{2}$ Lod Fiol, 6 Lod »Basillicken, 2 Lod Nelliker, 4 Lod »bodfeldsche« Roer og 2 Lod »Andiur«. En lignende Udsæd foretages i 1620 i Haven ved Koldinghus.

I de gode Tider fulgte den rige Højadel vistnok Kongens Exempel. Efter Sigvard Grubbes Dagbog købte og plantede han f. Ex. i 1609 i sin Have ved Torup i Skaane 600 Frugttræer.

E. Skove.

Den største Del af Landet var i Oldtiden dækket med Skov. Skoven og Havet afgave da, og i mange Hundrede Aar efter, det største Bidrag til Folkets Ernæring. Agrenes sparsomme Afgrøder vare langt fra i Stand til at føde selv en mindre talrig Befolkning end den, Danmark antoges at have havt i hine Tider¹⁾. Skoven vrimlede af al Slags Vildt, alle Husdyr: Heste, Kvæg, Svin, Geder og Faar, ja Bierne med, fandt dér deres Hovednæring. Desuden tog man i Skoven alt, hvad der behøvedes af Gavntre og Brændsel; og i Aarhundreder var der nok, selv til en ødsel Brug.

Almuen havde fra Alders Tid baade paa Kronens, Kirkens og Adelens Ejendomme en udstrakt Brugsret af Skoven. Alt hvad den behøvede til Bygninger, Vogne, Redskaber, Brændsel og Gjærdsel maatte den hugge,

¹⁾ Vore Historikere synes indtil den aller sidste Tid at have været enige om, at Landbefolkningen i Valdemarernes Tid var lige saa talrig som i 1840. Jfr. Velschow Hist. Tidsskr. IV, 48 og Steenstrup, Indledning i Normannertiden, 218. Erslev: Dronning Margrete, har dog nu, vistnok med fuld Føje, gjort Indsigelse mod Rigtigheden af Velschows Beregninger.

dog »til Skjellighed, ikke til Upligt«. Dens Svin kunde den faa paa Olden, i Regelen dog kun imod en Afgift af hver 10de eller 15de Svin, efter som Olden var. I de store Almindingskove kunde efter Skaanske Lov 11 Bog 6 Kap. Enhver forsyne sig med Træ efter Behov, og vejfarende Mand overalt tage Træ til at fly sine Vognaxler. Samme Lovs 11 Bog 11 Kap. siger: »Kommer Mand gennem Skov, maa han tage saa mange Nødder, som han bider der og kan føre bort i Hat eller Handske, men i hans Barm eller andet Sted i hans Klæder maa han ingen bortføre«. Undtagne fra den frie Brug vare kun de indhegnede Skove: Enemærkeskovene. Efter nysnævnte Lov straffedes den, der huggede i saadanne, med en Bøde af 2 Ører — Værdien af en Plovstud i Christoffer den Førstes Tid — foruden Erstatning af Skaden, og var den over 12 Læs med 3 Marks Bøder¹⁾.

Alt i det femtende Aarhundrede gjordes Forsøg paa at indskrænke Bøndernes Brug af Skoven. For at værgе sig imod saadanne optog Selsø Bønder i 1468 et Tingsvidne, som godtgjorde, at saa langt man kunde spørge tilbage i Tiden, havde de drevet deres Svin paa Olden i Hornsved Skov og dér hugget baade Brændsel og Tømmer²⁾. I 1481 indrømmede Christian den Første den skaanske Almue uhindret Benyttelse af Græsning og Skovhugst i Kronens Almindinger, som man da vilde formene dem³⁾. Christian den Anden satte i 1514 med Rigens Raad og gode Mænd Skovskjæl imellem Adel og Ridderskab og Almue i Skaane i Anledning af, at der i lang Tid havde været stor Trætte og Uvillie imellem dem derom. En Del Enemærkeskove blev udlagt Kronen og Adelen til udelukkende Brug. Andre Skove, som Adelen tildels havde søgt at bemægtige sig ved Indhegning, udlagdes paany Bønderne til Alminding. Nogle »Vange og Gjærde«, som adskillige Byer havde i disse Almindinger, maatte

¹⁾ Jfr. Schlegel: Skand. Lit. Selsk. Skr. 1806. II. 287.

²⁾ Wegener: Abrahamstrup I. 29.

³⁾ Gehejmearkivets Aarsberetninger V. 74.

ikke opbrydes, ligesom flere Torp, der vare »upbrødet«, igjen skulde opbygges¹⁾.

Christian den Andens gejstlige Lov, Kap. 89 og 90, tillod Bønder og menige Almue, »besynderlig i Halland og Bleking«, at sejle »hvor dem lyster til vore Kjøbstæder med hvis Tømmer, de kunne afstedkomme, Klapholt, Ved, Kulbort, Vognhjul og alle andre slig Vare«, og »menige Bønder i Jylland og Fyen« — dog herved kun forstaaet frie Skattebønder — maatte ogsaa uden Hinder udføre til Kjøbstæderne Vognhjul, Tømmer, Ved, Kul og andre slige Trævarer. I de egentlige Skovegne svarede en Del af Landgilden gjerne i Skovprodukter²⁾. Dette forudsætter, at Bønderne paa den Tid maa have haft Adgang til at forsyne sig i Skoven, omtrent efter Behag; men alt i Slutningen af Aarhundredet var denne Adgang betydelig indskrænket, thi Bønderne maatte da i Kronens Skove købe en stor Del af deres Behov. Efter Regnskabet for Kronborg og Frederiksborg Len 1582 havde man en Indtægt for solgte Vindfælder og huggen Skov af: 69 Kviekalve, 173 Faar og Lam, 86 Gæs, 520 store Høns, 309 Ol og 1½ Snes Æg. I 1599 havde man paa Abrahamstrup modtaget for »Skovkjøb«: 763 Tdr. Havre, 2 Gæs, 262 Faar og Lam, 262 Par Høns og 6½ Daler. Og saaledes fremdeles ogsaa paa de andre Len. Betalingen erlagdes endnu længe i Varer: Havre, Smør og Kalve, Faar og Lam, Fjerkræ og Æg, Langhalm, f. Ex. 1620: 135 Traver, paa Antvorskov med Ærter, Sennop og Peberrod, andre Steder med saltet Torsk og tørrede Flynder, men efterhaanden blev dog Penge det almindelige Betalingsmiddel.

Kongen forbød den 24 Marts 1606³⁾ de 700 Bønder i Ods Herred, som hidtil, at tage deres Bygnings- og Hjultømmer samt Ildebrændsel i Dragsholms Skov, »da

¹⁾ Suhms nye Samlinger II. 136.

²⁾ I 1618 betalte Bønder i Skanderborg Len 2 Ører 6 Skpr. Havre for Landgildekul, som de ikke havde leveret, i 1655 Bønder i Dronningborg Len 1½ Rdr. i Stedet for 10 Læs Landgildeved.

³⁾ Sj. T. XX. 70. 71.

saadan Vanbrug ikke længer kan tilstedes uden Skovens største Skade og Ødelæggelse; men Forbudet overholdtes ikke. I et Brev af 9. Febr. 1627¹⁾ tillod Kongen tvertimod udtrykkelig, at Bønderne i Dragsholms Len, som i forrige Lensmænds Tid, maatte faa «nødtørfdig Ildebrand og Vogntømmer». Ligesaa ved et Brev af 23. Febr. 1643²⁾ der tillige befalede Fyrretømmer kjøbt til Bygninger.

I et Brev af 27 Jan. 1622³⁾ siger Kongen, at Skovene i Antvorskov Len ere meget forhuggede, og at Bønderne derfor fremtidig kun maa bekomme 4 Læs Ved for hvert Lam og 4 Læs for hver Tønde Havre. Bønderne i Kallundborg Len fik 29 April 1626⁴⁾ Tilladelse til at faa 4 Læs Ved aarlig for Betaling og Vogn- og Bygningstømmer, naar de behøvede det. Ligeledes Sorø Bønder 19. Decbr. 1643⁵⁾.

Under 1 Septbr. 1623⁶⁾ fik alle Lensmænd i Sjælland Ordre om fremtidig ikke at give Bønderne »Træ til Steg til deres Gjærder«. De skulde gjærde med Sten eller Jord, da Skoven ikke kunde taale at afgive Træ. Det samme befalede særlig for Dragsholm Len 1. Decbr. 1636⁷⁾, »som paa andre Steder er skeet, efterdi Sten der noksom er at bekomme«.

Ulovlig Skovhugst straffedes undertiden strængt nok. Kierkeby Mænd paa Ringsted Klosters Gods maatte i 1585 bøde 240 Mark for ulovlig Elle- og Tjørnehugst; en Bonde i Kongsted paa samme Gods 80 Mark. Et Brev af 11. Februar 1633 betingede en Bøde af 200 Specierigsdaler for at Sag frafaldtes mod en Mand, »Henrik Pedersen udi Roede« (Rude paa Hørsholm Len), der var rømt, »formedelst nogle Træer, han udi Roede Skov ulovlig skal have ladet hugge⁸⁾).

1) Sj. T. XXIV. 272. 2) Ibid. XXVIII. 20. 3) Ibid. XXII. 9.
4) Ibid. XXIII. 192. 5) Ibid. XXVIII. 116. 6) Ibid. XXII. 277.
7) Ibid. XXVI. 124. 8) Lensregnskabet for 1585. Sj. T. XXV 126.

Forbrugen af Ved og Trækul i det 16—17. Aarhundrede var meget stor paa de kongelige Slotte. I det 16. Aarhundrede brændtes paa Stege Slot 34 Læster Trækul, paa Hammershus forbrugtes aarlig 3390 Læs Ved, men de bornholmske Skove, som af Erkebiskop Birger allerede i 1499 sagdes at være storligen forhærjede og forhugne¹⁾, forsvandt ogsaa ganske²⁾. Paa Bygholm brugtes 500, paa Krogen 1540 Læs Ved aarlig, paa Kjøbenhavns Slot i 1594, da man ingen Tørv havde³⁾, 7700 Læs. I det 17. Aarhundrede tiltog Forbrugen, særlig i Kjøbenhavn, meget stærkt. Kongen befalede 11 Febr. 1607 og atter 23 April 1609 for de følgende Aar⁴⁾ Lensmændene at fremskikke til Kjøbenhavns Slot til Husholdnings Behov, Brygning, Bugning o. s. v. af Kronens Skove i Sjælland og paa Møen 5500 Læs Brænde, i Skaane 4500 og i Jylland 3000, ialt 13000 Læs Brænde⁵⁾. I 1618 og 1620 afgaves samme Mængde⁶⁾, men i 1641 16,800 Læs: fra Sjælland 6800, Skaane 3600, Halland 2900 og Jylland 3500, for-

1) Gehejmearkivets Aarsberetninger V. 84.

2) Allen: N. R. H. IV. I. 67.

3) Der gjordes ellers, som det synes, i Almindelighed hvert Aar en Mængde Tørv. Jfr. f. Ex. Brev 9 Febr. 1627, Sj. T. XXIII. 272, hvorefter fire Sognes Bønder gjorde Tørv paa Kronens Moser i Kjøbenhavns Len. I 1635 erindrede Kongen i et Brev af 19. Maj om det Tørveskæreri, som Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot skulde sætte i Værk, og at der i dette Aar ogsaa blev skaaret Tørv i Kronborg Len, fremgaaer af et senere Brev af 29 Sept., hvorefter Rustvogne skulde møde paa Hørsholm med Lærredsdækkener for at kjøre Tørv fra Mosen til Stranden. (Egenhændige Breve.) Paa Kronborg holdtes, efter Regnskaberne, faste Tørveskærere lige fra 1582. I de følgende Aar havde Bønderne et betydeligt Arbejde med at flytte og age Tørv. Jfr. Sj. T. XXVI. 3. 194. o. fl.

4) Sj. T. XX. 140. 260.

5) Blandt „Rigens Udgifter“ i 1607 findes desuden 2000 Rd. for Brændeved til „Slottets, Holmens og Skibenes Behov“. Meddelelser fra Rentekr. Ark. 1872 S. 95.

6) Sj. T. XXI. 289.

uden 100 Læster Bøgekul, 35000 Stykker »Strøved«, (fra Halmsiød Len), 300 Favne «stakket Bøgeved» (fra Sølvitsborg) og 1040 Favne «Bulved» (fra Bahus¹⁾), og i 1645 naaede man op til 21,000 Læs: 11,000 fra Sjælland, 7000 fra Skaane og 3000 fra Jylland, foruden 2000 Favne fra Bahus²⁾. I 1649 gik den aarlige Udskrivning ned til 12,200 Læs: 5000 fra Sjælland, 4600 fra Skaane og 2600 fra Jylland³⁾; men den synes ikke at have slaaet til. Der forekommer senere jævnlig Extraudskrivninger, f. Ex. 19 Decbr. 1650, da hver Bonde i Kjøbenhavn og Kronborg Len tilsagdes at fælde og føre til Kjøbenhavn 4 Læs for hver hel Gaard, 2 for hver halv Gaard; i 1656, da Kronborg Lens Bønder maatte levere 1000 Læs, i samme Aar 810 Favne til Søetaten og i 1657 9000 Læs til Proviantgarden⁴⁾.

Naar man seer paa disse Tal, maa det dog erindres, at Læssene paa den Tid vare smaa. I 1702 krævedes 12 Vogne for at transportere en Favn tre Alen langt Brænde⁵⁾ og næppe færre førend 1660. Efter det ovennævnte Brev af 11. Februar 1607 regnedes «8 Træer» til hvert Læs. Derimod hedder det i en Ordre om at hugge og føre Brænde til Kjøbenhavn af 16. Febr. 1630⁶⁾, at der skal være i »hvert Læs ti gode, store og lange Træer«, og lige saa i en anden Ordre af 28. Juni 1641⁷⁾. Hvad Længden angaaer, da befalede et aabent Brev til alle Lensmænd af 16. Oktober 1640⁸⁾, at Ved, som føres til Kjøbenhavn, skal være en sjællandsk Alen langt. «Det er den ikke altid nu», tilføjes der. Endelig hedder det i en Ordre til Lensmanden paa Kronborg af 8. Marts 1649⁹⁾, at der regnes «til hvert Læs 10 Træer og hvert Træ en sjællandsk Alen i Runden i det ringeste». Formodentlig var det ukløvet Ved, det samme som »Bulved«.

¹⁾ Sj. T. XXVII, 194. ²⁾ Ibid. XXVII. 462. ³⁾ Ibid. XXXI. 71.
⁴⁾ Ibid. XXXI. 462, XXXIII. 321, 475, XXXIV. 4, 175. ⁵⁾ Jfr. Hørsholms Hist. 55. ⁶⁾ Sj. T. XXIV. 376. ⁷⁾ Ibid. XXVII. 194. ⁸⁾ Ibid. XXVII. 102. ⁹⁾ Ibid. XXXI, 71.

Kjøbstædernes Forsyning med Brændsel besørgede Bønderne, og det var vistnok den mindste Del af det, de solgte, der var kjøbt. I Mariager Klosters Skove stjal de i 1630 alene 714 Læs Brænde¹⁾. I 1650 klagedes over den store Uskikkelighed i Kronborg Len med ulovlig Skovhugst²⁾. Fra Laaland og Falster var der en livlig Brændeudførsel til Tyskland. Forskjellige Industrigræne brugte ogsaa en Masse Brænde, saasom Saltsyderierne og Jærnodsmeltningerne i Jylland, Kalkbrænderierne ved Mariager³⁾ og Kronens mange Teglbrænderier f. Ex. paa Abrahamstrup, Kronborg, ved Kullen, Skanderborg o. fl. Et Glasbrænderi, som Frederik den Anden i 1585 lod anlægge imellem Ry-Solten og Virklunde Skove, «for at bruge de mange Vindfælder», der fandtes, blev atter nedlagt 1598, «paa det Skoven ikke mere skulde forhugges og ødelægges⁴⁾». De kejserlige Tropper skulle i 1630 have fældet og brændt 12,200 Træer i Jylland, og i 1643—45 siges de Svenske at have fældet 8762 store Træer ved Himmelbjerget, dog uden at gjøre Skovene væsentlig Skade⁵⁾. Voldsomme Storme, der synes at have været hyppige, især i det 16., men ogsaa i det 17. Aarhundrede, anrettede store Ødelæggelser, ja omblæste endog hele Skovstrækninger⁶⁾.

Vore gamle Skove havde kun en fjern Lighed med Nutidens dyrkede, regelmæssig behandlede Skove. Bøgen

¹⁾ Allen: N. R. H. IV. I. 67.

²⁾ Sj. T. XXXI. 394.

³⁾ Om disse tre Industrigræne jfr. Allen: N. R. H. IV. I. 81—87.

⁴⁾ Jfr. Breve 6. Jan. og 9. Febr. 1582, 10. April og 16. Decbr. 1585, 6. Marts 1598: Jydske Tegnelser II. 302—3, 311—12, III. 19, 52 og V. 65, trykte i Jydske Samlinger VIII. 140, 146, 150.

⁵⁾ Tr. Lund: I. 19—30. Jfr. Jydske Samlinger III. 6.

⁶⁾ Jfr. Mansa: Folkesygdommens Historie og Farstrups Dagbøger S. 18—20, hvor han omtaler „de mange tusinde Træer“, der blæste om i en „grusom stor Storm“ d. 21. April 1649, og det „gruelige Skovfald“ under den endnu værre Storm d. 13. Febr. 1650, „hvis Lige ikke har været siden 1603“.

indtog ikke megen Plads, Eg var Hovedbestanden; Ellen dækkede de store Moser, der afgave de bedste Dyrestader; ogsaa Æsp trivedes godt¹⁾. Da Oldenfrugten var Skovens Hovedprodukt, skaanedes, hvor man overhovedet viste nogen Skaansel, fortrinsvis de store, gamle, frugtbærende Træer, saa at kun Vindfælder og «sur Skov» 2: Under-skov, Blødtræ og Naaletræ, der fandtes enkelte Steder, benyttedes; men da Plantning eller kunstig Besaaning var ukjendt, og da den Opvæxt, der fremkom efter Selvsaaning, ubarmhertig hadedes af Skovens talrige vilde og tamme Gjæster, kunde kun et enkelt Træ hist og her under særlig gunstige Forhold stjæle sig til at voxe op. Om nogen almindelig Foryngelse var der ikke Tale. Efterhaanden som de stolte tusindaarige Ege faldt for Stormen eller Øxen, blev Skoven lysere, Græssletterne større og større, stundom ogsaa tagne under Plov.

Man saa alt tidlig, hvorledes den Medfart, der blev Skovene til Del, efterhaanden ødelagde dem. Klagerne derover vare højlydte, og det manglede heller ikke paa Foranstaltninger, der skulde hindre Ødelæggelsen; men forgjæves. Alle Lensbreve indeholde Forbud imod at hugge eller lade hugge til Upligt i Kronens Skove, og Kong Hans og alle hans Eftermænd lode jævnlig ved Synsforretninger undersøge, om Forbudet overholdtes, men det viste sig i Regelen, at Skovene vare mishandlede²⁾.

Christian den Anden fandt det nødvendigt ogsaa at indføre Kontrol med Selvejernes Afbenyttelse af deres egne Skove³⁾, og hans Efterfølgere fortsatte hermed. Han paa-bød, at intet Gavntræ maatte fældes uden efter Udvisning af Kongens Lensmand, og at kun Vindfælder og Blødtræ: Alm og Birk, maatte hugges til Salg, Brændsel eller Kulbrænding. Overtraadtes disse Bestemmelser, skulde Gaarden fratages Bonden og gives nærmeste Arving. Kongen indskrænkede forøvrigt ogsaa Selvejernes Ret til Olden-

¹⁾ Jfr. Vaupell: De danske Skove. ²⁾ Jfr. Allen: N. R. H. IV. I. 62 65. ³⁾ Gejstlige Lov. Kap. 105—107.

benyttelsen til deres egne hjemmefødte Svin og tilegnede Kronen Oldengjælden for de Svin, «Skoven mere taaler».

Christian den Tredies Recesser af 1537, 1539 og 1547 klagede fremdeles over, at Skovene forhuggedes til Upligt, Recessen 1558 § 8 forbød fremtidig at hugge i uskiftet Skov, og Recesserne af 1557 og 1558 al Udførsel af Brænde; men den ubegrænsede indenlandske Forbrug aftog ikke lige saa lidt som Antallet af de Dyr, der skulde leve i Skoven. Vildtstanden, særlig det skadelige Kronvildt, var næppe nogensinde større end i det 16.—17. Aarhundrede, og om end Gedernes Antal aftog, blev Kvægholdet vistnok saa meget større, især efter at Adel og Kjøbstadfolk havde faaet Eneret til Øxenhandelen, saa at Tillæg af Ungkvæg blev det eneste, der levnedes Bonden.

Det kan saaledes være ret rimeligt, at Skovarealet, som man har ment¹⁾, i det 16.—17. Aarhundrede efterhaanden svandt ind til $\frac{1}{5}$ af Landet²⁾; men førend 1660 var der dog endnu flere af Kronens Skove, som havde en anselig Bestand af frugtbærende Træer, særlig Ege. Paa Kronborg og Frederiksborg Len solgtes i 1582 efter Regnskabet 39 Tdr. Hasselnødder, rimeligvis foruden dem, der vare leverede til Hofholdningen. I 1624 forsynedes endnu Krudtmøllerne derfra med Hasselved³⁾. Oldengjælden var meget betydelig i gode Aar. Paa de nævnte Len udgjorde den i 1582: 1736 gamle Svin og 495 Daler. Der gaves hvert tiende Svin eller i Stedet for dette 2 Rd., saa at der følgelig har været indbrændt dette Aar henved 20,000 Svin. I 1630 havde man 1014 Svin og 404 Rdr., altsaa over 12,000 Svin indbrændte. Endnu i 1641 var Oldengjælden i Kronborg Len 347 Svin og 1002 Sletdaler og i 1647 paa Frederiksborg Len 381 Svin og 429 Rdr., tilsammen for begge Len 728 Svin og

¹⁾ Tr. Lund: I. 25.

²⁾ Nu $\frac{1}{25}$.

³⁾ Wegener: Abrahamstrup I. 135.

1096 Rdr., svarende til en Indbrænding af mellem 12 og 13,000 Svin. I Antvorskov Lens Skove var, beregnet efter Oldengjælden, indtaget paa Olden i 1618 og 1629 over 4000, i 1630 over 7000 Svin; og det uagtet det allerede i 1622 sagdes, at Skoven var forhugget (se foran). Ligeledes havde man i Ringsted Klosters Skove i 1619 henved 5000, i Vordingborg Lens Skove i 1610 næsten 8000, i 1629 over 7000, og i 1650 næsten 11000 Svin paa Olden, i Skanderborg og Aakjær Len i 1599 næsten 19000 og i 1619 næsten 11000, i Hundslund Klosters i 1581 10000, i Vorgaards Skove i Slutningen af det 16. Aarhundrede fra 3300 til 5300¹⁾, i Malmøhus Len 1609: 8000. Dog fandtes der ogsaa Kronlen, hvor Ødelæggelsen af Skoven i Midten af det 17. Aarhundrede var omtrent fuldført, f. Ex. Dragsholms. Vi have foran seet, at der alt i 1606 frygtedes for, at dette Lens Skove medtoges for stærkt, og efter et Brev af 13. Decbr. 1653²⁾ vare de da ganske ringe og meget tynde «formedelst Almuen, som er stor paa Mandtal og ingen Steds hverken til Ildebrand, Bygnings- og Vogntømmer end paa de ringe og nu omsider udhugne Skove kunde bekomme». Kongen befalede derfor, at Indhegninger til Opelskning af ung Skov skulde gjøres og disse fredes.

De private Skove udgjorde paa den Tid kun en forholdsvis ringe Del af det samlede Skovareal, Kronens Andel og Almindingerne den langt overvejende; men det er højst sandsynligt, at da det gik saa stærkt tilbage med Adelens Formuesomstændigheder, maatte dens Skove undgælde. Desuagtet havde de skaanske Herregaarde endnu ved Aarhundredets Udgang Olden til 17—18,000 Svin³⁾, og i Midten af Aarhundredet fandtes der endnu nogen Skov tilbage saa godt som overalt i den øvrige Del af Riget. Saaledes paa Jyllands Vestkyst: ved Agger, Holstebro, omkring Viborg, i Lysgaard Herred, ved Ringkjøbing, Lundenæs, Gjerndrup, Lindeballe, paa Mors og Fur, flere

¹⁾ Bilag C. III. ²⁾ Sj. T. XXXII. 664. ³⁾ Jfr. Bil. B.

Steder i Thy, fra Raabjerg ved Skagen omkring i Vendsyssel og fra Aalborg Egnen uden større Afbrydelse til Kolding Egnen, hvor Kongen havde sit store Jagtrevier. Der var ogsaa Skov paa Læsø, Anholt, Sprogø, Amager, de nu skovløse Dele af Fyen, paa Falster lige ned til Gjedserodde, paa Sjælland omkring Skjelskør og mellem Sorø og Ringsted, osv.¹⁾.

En af de største Ulykker, som fulgte af de vestjydske Skoves Ødelæggelse, var Sandflugten, som det senere kostede saa store Anstrængelser at faa Bugt med, og først efter at den havde lagt mange Kvadratmil frugtbart Land øde¹⁾.

F. Jagt²⁾.

Førend Jordbruget vandt nogen Betydning, var Jagten en almindelig og indbringende Sysselsættelse, Kjødet af vilde Dyr almindelig Føde for alle germaniske Stammer og ikke mindst her i Norden³⁾. Da Vikingetiden ophørte, og Jordbruget blev Bondens Hovedsyssel, aftog rimeligvis hans Jagtlyst noget, og det blev kun Herrestanden, der kunde ofre megen Tid paa denne yndede Idræt.

Jagtretten fulgte oprindeligt, og, som det synes, lige til Christian den Tredies Tid, med Grunden. Den var hverken et kongeligt Regale eller en Særrettighed, over hvilken der kunde raades for sig. Skaanske Lovs Bestemmelser om Jagt vise kun, at Alle kunde jage skade-

¹⁾ Tr. Lund: I. 22—24. 37.

²⁾ Ordet Jagt er, ligesom det hele Jagtsprog, egentlig tysk; vore Forfædre brugte det ikke. Det hed at vejde, rejse, berse, slaa, bede, fælde, osv. (Kofod Ancher: Saml. Skr. II. 319. Jfr. Ihres Glossarium.)

³⁾ Kofod Ancher: Sml. Skr. II. 316. Nordström: Svenska Samhällsförf. Hist.

ligt Vildt: Bjørne, Ulve, Vildsvin¹⁾, Ørne, endog med Hunde paa anden Mands Grund²⁾. Om anden Jagt taler Loven ikke, lige saa lidet som jydsk eller sjællandske Lov. Jagtret omtales aldrig i Middelalderens Diplomer, vel just fordi den ansaaes uadskillelig fra Grunden. Men efter Knud den Stores Jagtforordning af 1031, der er ældre end Provinceslovene, maa det dog antages, at den almindelige Jagtret ikke strakte sig til Sturvildtet. Det hedder nemlig i denne Forordning, at dræbes nogen Kronhjort, straffes Kongens Thegner, de privilegerede Fribaarne, med Tab af deres Frelseskjold σ : adelige Rettigheder, Bønder, Handlende, o. fl., de uprivilegerede Fribaarne, med Tab af deres personlige Frihed, og Trællen paa Livet³⁾. Denne Forordning gjaldt vel kun for England, men at et lignende Forbud har været gjældende her, antyder Christoffer den Andens Haandfæstning, der forbyder Fogder at paaføre Bønder eller Vornede «uræde» Sager til deres (Fogdernes) Vinding, saasom at de skulde have dræbt Hjorte og andre Dyr. Østgøtalov, Bygningebalk 36 § 5 siger: «Bønder maa ej Raa tage, thi det er Kongens Dyr». Det ædleste Vildt var Kongen forbeholdt.

At Kronen, Kirken og Adelen, da de efterhaanden, paa en liden Del nær, bleve Herrer over al Rigets Grundejendom, ogsaa kom i Besiddelse af Jagtretten paa denne,

¹⁾ Vildsvin ansaaes dog senere ikke som skadeligt Vildt. Frederik den Anden indforskrev i 1581 Vildsvin fra Mecklenburg og befalede dem anbragte i Jylland, „hvor størst Vildnis er“. I 1585 bad han den jydsk Adel om i tre Aar at frede dem, hvis de kom ind paa dens Grund. Jydske Tegnelser II. 240. III. 11. Trykte i Jydske Samlinger VIII. 139. 144.

²⁾ Lovens XI. Bog. 7. Kap., giver den, der driver Ræv i Grav, Lov til at tage den dér, imod igjen at fylde Graven; 9. Kap. freder »Hildre« σ : Snarer, der sættes for Dyr og Fugl i Mark og Skov, og 5. og 6. Kapitel tillade at fange Høge og Ræveunger paa anden Mands Grund, naar det kan ske uden Skade; V. Bog 21. Kap. nævner baade Hjort og Høg som „blide“ i Modsætning til de „grumme“ Ulve og Bjørne, men taler ikke om Jagten paa dem; IX. Bog 21. Kap. sætter Bøder paa Drab af Hunde. Jfr. Kofod-Ancher: II. 311.

³⁾ Vedel Simonsen: Danske Adels Historie I. 1 H. 108.

fulgte af sig selv, og Konger, Prælater og «gode Mænd» kunde saaledes fuldkommen tilfredsstillende Jagtlysten paa deres Eget. Valdemarerne havde som Vildtbane, foruden deres private Ejendomme, baade Krongodset og Almindingerne, vistnok de tre Fjerdedele af Landet, og desuden mange særlig fredede Øer med Hjorte, Daa- og Raadyr, Harer, Agerhøns osv. i Overflødighed¹). Man jagede ogsaa vilde Heste (Hors)²), ligeledes Maar, Elsdyr eller maaske Edderfugle³).

Men ogsaa i senere Tider var Vildtbanen Gjenstand for Kongernes særlige Omhu. Frederik den Anden samlede ved Kjøb og Mageskifter under Kronen ikke mindre end de fem nærmest Kolding liggende Herreder i Var Syssel: Brusk, Anst, Holmans, Jerlev og Elbo, som saaledes bleve hans Ejendom med «lystig Skov og god Jagt». ligesom han forud havde hele den skovrige Egn omkring Skanderborg og Silkeborg, hele Nordsjælland, de store Antvorskov og Vordingborg Len m. m. Medens Dronning Sophie havde Falster som Livgeding, var hele Øen en Dyrehave, og Vildtet saa tamt, at det spærrede Landevejen⁴).

De kongelige Jagter, der ofte optog længere Tid og foregik langt fra Jægerens Hjem, medførte i Middelalderen ikke sjældent Ulæmper for Jagtrevierets Naboer. Klostrene besværede sig over, at de maatte holde Erik Glippings Heste og Hunde, og at han gjæstede dem uskjellig. Adelen fulgte hans Exempel, og Erik Menveds Forbud, først i 1304 imod alt ulovligt Gjæsteri, senere i 1314 imod at lægge Heste og Hunde i Klostre, hos Gejstlige, Bønder eller andre, eller selv lægge sig ind slige Steder, havde næppe synderlig Virkning.

¹) I England forbeholdt Kongen sig udelukkende Ret til at have indhegnede Dyrehaver, og Vilhelm Erobreren indrettede sig et Jagtrevier 30 Mile i Omkreds, i hvilket Øjemed han lagde 26 Kirkebyer øde. (Rothe: Nordens Statsforfatning I. 285.)

²) Jfr. Schlegel: Skand. Lit. Selsk. Skr. II. 313 og Kofod-Ancher: Sml. Skr. II. 314.

³) Jfr. Steenstrup: Valdemars Jordebog 402.

⁴) Ar. Berntsen: I. 40. 111, 184 o. fl.

At Kongen, Kirken og Adelen som Grundejere forbøde Brugerne af deres Jord: Landboer, Bryder osv., at befatte sig med Jagt eller satte snævre Grænser for den Frihed, de i saa Henseender indrømmede dem, eller forbøde dem at holde Hunde, der skadede Vildtet, kan vel ikke, saaledes som Mange have gjort, betragtes som Overgreb eller Vilkaarlighed, end sigé Lovovertrædelse, naar man erindrer, at Jagtretten var en Del af Ejendomsretten og uadskillelig fra denne. Og selv om man blot vil se Sagen fra Billighedens Standpunkt, maa det indrømmes, at Jagten var noget mere end en blot og bar Fornøjelsessag. Den gav i Virkeligheden en meget anselig Indtægt, var en værdifuld Ejendomsgjenstand. Vildtet spillede som Næringsmiddel en stor Rolle i hele den Periode, her omhandles. Hvilke uhyre Mængder af Vildt der fældedes og fortæredes i det 16.—17. Aarhundrede, vil man finde udførlig godtgjort i Tr. Lunds foran citerede Værk V. 73—75. Til de større kongelige Jagter medførtes altid Slagtere og Saltere, og til en enkelt Jagt i 1587 bestiltes 24 Læster Salt til Vildtets Nedsaltning. Dette brugtes ogsaa som daglig Føde for Tyendet paa Kongens egne Gaarde. I Lensregnskabet for 1582 for Frederiksborg og Kronborg Len er f. Ex. ført til Udgift som fortæret af «Gaardenes daglige Tjenere 7 Læster 2½ Td. Vildbrad». Christian den Fjerdes Dagbøger vise, at Vildtbanen gav ham gode Indtægter¹⁾. Udbyttet af hans første Jagt i Jylland i August 1593 var ikke mindre end 1600 Hjorte, foruden en Mængde Hjortekalve, Raadyr, Harer og Ræve²⁾. Men ogsaa til daglig Brug fældedes meget Vildt, f. Ex. en enkelt Dag paa Dragsholm 28, en anden paa Abrahamstrup 35 Hjorte, en tredie paa Vejen fra Kjøbenhavn til Hørsholm, altsaa i Forbigaaende, 12 Hjorte³⁾.

Adelens Jagt synes ikke at have havt synderlig Betydning i Sammenligning med Kongens. Baade i Christian

1) Jfr. f. Ex. Dagbogen for 1621: Schlegel: Samml. zur dän. Gesch. II. 52, o. fl. 2) Vaupell: De danske Skove, 14.

3) Jfr. Christian den Fjerdes Skrivkalendere, 1614 og 1616.

den Fjerdes og Frederik den Tredies Tid hørte det til Dagens Orden, at Adelsmænd, lige saa vel som fornemme Borgere, ansøgte om at maatte faa Sturvildt tilkjøbs fra den kongelige Vildtbane til deres Bryllups-, Barsel- og andre Gilder, hvad der da ej heller blev dem nægtet; men der maatte et kongeligt Reskript til for hvert eneste Salg.

Laalands Vilkaar af 1446 forbød Bønder at jage Ræve og bestemte, at ingen Bonde maatte have mere end én Hund; men dog ikke alene for Vildtets Skyld. Der siges nemlig, at «Almuen kærer, at de have somme for mange Hunde og bide deres Fæ og Faar ihjel». Fyens Vedtægt af 1492 indskrænkede Jagten paa Raadyr betydelig paa 5 Aar for Adel og Gejstlighed og forbød Almues- og Kjøbstadmænd at jage Raa eller Hare med Reb, Garn, Hunde eller Armbørst under Tyvsstraf. Almuesmænd skulde udlevere til deres Jorddrot, hvad de havde af Raa- eller Haregarn, ligeledes under Tyvsstraf¹⁾. I Erkebiskop Birgers Stadfæstelse af Bornholms Artikler og Vedtægt af 1499 hedder det, at Vildtet er næsten ødelagt af uvane Hunde, og at derfor ingen Bonde fremtidig maatte holde mere end to Hunde, og hvis de vare saa store, at de kunde skade Dyr, Hind, Raa eller Hare, skulde de lammes paa den ene Fod. Den, der vilde jage Ræve, skulde lægge sig efter Ræve-Rækker og Smaahunde²⁾. Kong Christoffer forbød i 1440 Bønderne i Vends Herred at jage eller fiske i anden Mands Vande³⁾.

Den fynske Vedtægt af 1492 forudsætter, at Kjøbstadborgere og Almue jagede uden Tilladelse. Det Samme gjør Christian den Andens Brev Mortensdag 1515⁴⁾, hvorved det forbydes Bønder og ufrie Mænd «herefter» at holde Hunde at jage med, eller at skyde Dyr, eller at bruge og sætte med Pander eller noget andet Redskab undtagen Rævestamper. Men samme Konges gejstlige Lov Kap. 87 forudsætter ogsaa, at Bønder kunde faa Lov til at jage i «gode Mænds» Jagtrevier. Den siger:

¹⁾ Gehejmearkivets Aarsberetninger, V. 63, 78. ²⁾ Do. V. 85.

³⁾ Jahn: Unionshistorie 513. ⁴⁾ Suhm: Nye Samlinger. III. 153.

«Skeer ogsaa, at nogen Bonde fanger Lov, at jage udi nogen god Mands Enemærke eller Skov, og der beder Dyr, Harer eller Raar, eller det i andre Maader faaer, og kommer dermed paa sin rette Markeds Vej, da skal han det indføre aabenbare til vore Kjøbstæder og ej det skjule for nogen. Og skal han dermed holde paa Markedet fal for hver Mand, som det kjøbe vil, som med andet Gods, og ej skal det føres hemmeligen ind i Huse til nogen; hvem, som det kjøbe vil, han skal være det næst for Penge».

Samme Konge forbød 1513 Præster at jage eller holde Jagthunde. Den gejstlige Lov Kap. 4 forbyder derimod ikke Abbeder og Prierer at jage, men indskrænkede kun det store Antal Jagthunde, de holdt paa Klostrenes Regning. Han forbød ogsaa Jagt med «Lodbøsse» til Fornærmelse for Kronen, den hellige Kirke og gode Mænd og endvidere «Stragejagt» og «Halmejagt» paa Adel- og andet Vildt «til Skade for Kongen og Ridderskabet»¹⁾.

Frederik den Første forbød i 1527—28 al Jagt uden «i den rette fede Tid» o: fra 14 Dage efter Sankt Hansdag til 8. September, kun med Undtagelse af det Tilfælde, at en Adelsmand behøvede et Stykke Vildt til sin Datters Bryllup eller sin Hustrues Kirkegang. I 1532, da Jagten sagdes at være meget ødelagt, paabød han en treaarig Jagthvile for Jylland, forbød Borgere og Bønder «herefter» at holde Mynder og at jage Sturvildt eller Harer under 40 Marks Bøder og ligeledes «at holde» Krybskytter. Blev disse «slagne paa fersk Gjærning» skulde de «ligge paa deres egne Værker»²⁾.

Gejstlighedens Jagtret bortfaldt ganske ved Reformationen. Selvejernes var maaske tidligere, om ikke retlig, saa dog faktisk, i alt væsentligt berøvet dem, men de havde i alt Fald, som alle Andre, Ret til at fælde Ulve, der særlig i Jylland gjorde stor Skade langt ned i det 17. Aarhundrede, paa sine Steder ogsaa Ræve, i Bleking baade Ræve, Harer og Egern¹⁾.

¹⁾ Jfr. Kofod-Ancher: Saml. Skr. II. 320. ²⁾ Danske Magasin, IV. 285-86.

Under Grevefejden led Jagten selvfølgelig betydelig; men da Christian den Tredie havde erobret Riget og faaet sine 49 tyske Lensmænd ansatte²⁾, blev Jagtretten hævdet med haard Haand. Den Seen igjennem Fingre med Almues- og Kjøbstadfolks Jagen, som, efter det Foranførte, havde fundet Sted i lange Tider, var det nu for bestandig forbi med. Efter hans barbariske Jagtlove³⁾ maatte hverken Gejstlige, Borgere eller Bønder fremtidig øve Jagt, holde Mynder eller Støvere, først under Fortabelse af Liv og Gods, senere dog blot af det sidste. Krybskytter, der grebes i Gjærningen, kunde man stikke Øjnene ud paa eller hænge i nærmeste Træ⁴⁾. Og at det ogsaa skete, viser f. Ex. et Kongebrev af 4. Februar 1588, der befalede, at Krafsernes Skytte, der havde skudt Vildt paa Kronens Enemærker, skulde «med Alvor» pinlig forhøres og dernæst hænges i en Galge mellem Stenløse og Ringsted, paa hvilken tillige skulde opslaaes en «Hjorttweyge» og paa hver Side en af de lange Bøsser, han blev greben med. Christian den Tredie benaadede i 1552 to Karle, som vare dømte fra Livet for at have skudt Vildt i Kongens Vildtbane, men gav Ordre til Lensmanden paa Roskilde Gaard, Hans Barnekow, at lade deres Øjne udstinge⁵⁾. Ogsaa i det 17. Aarhundrede kostede det Livet at skyde

¹⁾ Jacobsen: Om Selvejergaarde. Juridisk Tidsskrift XVIII. 206, 209.

²⁾ Jfr. Historisk Tidsskrift, 4. R. VI. 242. ³⁾ Recesserne 1537 og 1558.

⁴⁾ Jfr. Kofod-Ancher: Saml. Skr. II. 321. De grusomme Straffe vare dog egentlig ikke nye, tvertimod af meget gammel Oprindelse, men efterhaanden gaaede i Glemme. Ogsaa efter jydsk Lovs 3. Bog 57. Artikel skulde Krybskytter blindes. Efter de endnu ældre engelske Jagtlove, der først afskaffedes ved Magna charta, var det en almindelig Straf baade at blinde og gilde Krybskytter. Man brugte ogsaa at lænke dem til en indfanget Hjort og derefter lade denne løbe, eller svøbte dem i Dyreskind og hidsede Hundene paa dem, eller, om Førselsen var mindre, tvang dem til at æde en raa Hare med Hud og Haar og Indvolde. I Sachsen og Hannover mistede den, der skød en Vagtel eller Sneppe, Haanden. Jfr. Rothe: Nordens Statsforfatning S. 286—87.

⁵⁾ Danske Herregaarde: Løvenborg.

«K. M. Dyr». I Taarnet paa Kronborg sad f. Ex. 1619 flere Vildttyve, som henrettedes¹⁾. I 1637 blev ogsaa en hængt²⁾. Naar Talen var om Rovdyr, tog man dog stundom Sagen lempeligere³⁾.

¹⁾ Det hedder herom i Lensregnskabet: »Peter Boland blev udlagt af en Tyv ved Navn Laurs Jensen, som blev rettet, at have været med ham at stjæle, og derefter Peder Boland fængsligen sat d. 5. Marts 1619, og er han tildømt at være Tyv, hvilken Dom af Lensmanden blev indstævnet til Landsting og der ved Magt kjendt. Der efter er han pinligen forhørt og da bekjendt at have ødelagt K. M. Dyr. Han sad i Fængsel fra bemeldte Tid til d. 16. Juli, han blev rettet. Jep Boserup, som og blev udlagt af fornævnte Tyv og sat i Taarnet den 1. April, havde i lige Maader stjaalet og ødelagt K. M. Dyr. Han sad til den 31. August, han blev rettet. Lille Lauvs i Egildstrup var fængslig anholdt — — formedelst han var udlagt at have skudt Dyr med Peder Boland og Jep Boserup, osv. Sammeledes Jep Nielsen i Øsby, beskyldt at have skudt Dyr, osv.«

Den mærkelige Rettergang, at anvende Tortur, efter at Dom var falden, var ikke noget ualmindeligt. Den anvendtes lige saa vel, naar den gjaldt »fine Mænd«, som Krybskytter. Da f. Ex. Laurits Nielsen Randulf, først Renteskriver og Forvalter ved Rosenborg Have, senere Toldskriver i Helsingør, var under Tiltale for Falsk, skrev Kongen til Lensmanden d. 10. Decbr. 1640: »Du skal tage Dom over ham til Bytinget i Helsingør. — — Naar Dommen er gangen, og den fine Mand er vel strakt til at erfare videre om hans Dont, da skal du uden Forhaling lade hænge hannem udenfor Byen.« (Egenhændige Breve.)

²⁾ Sj. T. XXVI. 281.

³⁾ Otto Brahe, Lensmand i Aalborg 1558—67, tiltalte en Bonde, der i sin egen Gaard havde dræbt en Ræv, efter Recessen af 1558, Art. 67, til at blindes; men Dommen lød: »Efterdi Loven formelder, at hvem som kommer til Bondens Gaard med raadende Raad og uførmer Bonden eller hans Hjon eller Gjæst eller agter at gjøre Bonden Skade paa noget hans Gods, og han derud over fanger nogen Skade, da at have det for Hjemgjæld; og efterdi at Reinecke Foss er kommen til Bondens Gaard med sliq Skjel, at han vil gjøre hannem Skade paa hans Gæs, Høns eller i andre Maader, og Reinecke Foss derover er fangen, slagen eller skudt: thi bør han at have denne Skade for Hjemgjæld, som for berørt er, og Bonden derover at være angerløs, og selv at beholde Kjød af Reinecke Foss og Otto Brahe Bælgen«. Nyerup: Skildringer,

Trods de strænge Jagtlove klagedes der stadig over Brud paa Jagtfreden. Hundene gjorde stor Skade, ikke alene i Vildtbanen, men ogsaa paa »Faar, Lam og andet Smaakvæg«, ligesom to Hundrede Aar tidligere¹⁾. Alle Lensmænd fik 19. Novbr. 1637²⁾ Ordre til at føre skarpt Tilsyn med Jagten, «da der omstripper en stor Mængde Krybskytter», og det blev forbudt Lensmændenes egne Skytter at ride udenfor Landevejene, hvorved de voldte stor Skade i Vildtbanen. Aaret efter paatænkte det endog at spærre de Havne i Vordingborg Len, som laa i Vildtbanen, formodentlig for at hindre Udførsel af stjaalet Vildt³⁾.

I 1661 blev Jagten erklæret for et Regale, men dog forundt adelige og privilegerede Sædegaardsejere med visse Indskrænkninger⁴⁾.

G. Folkehold.

Som alt i Indledningen fremhævet, udførtes Arbejdet ved Jordens Dyrkning i Oldtiden væsentlig af Trælle og Frigivne, for saa vidt den ikke var bortlejet til fribaarne Landboer, der ikke selv ejede Jord. Bonden havde maaske i Oldtiden, i alt Fald i den ældre Middelalder, jævnsides Trællene fribaarne Tjenestefolk, dog næppe i stort Antal, thi Stillingen som Tyende kunde ikke være fristende for den Fribaarne, som var i Stand til at ernære sig paa

I. 382. Frederik den Anden opfordrede selv Bønderne til at ødelægge Rævene, da de »meget forøde Raadyr og Lam og gjøre Bønderne Skade paa deres Smaakræ«. Jydske Tegnelser II. 514, Trykt i Jydske Samlinger VII. 105.

¹⁾ Jfr. f. Ex. Kongebreve af 3. Sept. og 1. Oktb. 1573, Sjællandske og Jydske Tegnelser af 30. Aug. 1606 og 6. Juni 1640, S. T. XX. 101 og XXVII. 63, om at lemlæste Hundene, osv.

²⁾ Sj. T. XXVI. 250. — ³⁾ Sj. T. XXVI. 281.

⁴⁾ Adelen Privilegier 24. Juni 1661, Artikel 4, Grevers og Friherrer Privilegier 25. Maj 1671, § 11 og 12, Danske Lov 5. Bog 10. Kap. og senere Jagtanordninger.

anden Maade. Husbondens Myndighed over og Ansvar for Tyendet var ikke synderlig ringere end over og for Trællene og de Frigivne; og at et Tyende ej heller ansaaes for ligestillet med andre fribaarne Mænd, fremgaaer af den gamle Ledingsrets og jydsk Lovs Bestemmelser om, at Bonden lige saa lidet maatte sende sin «Lejedreng» o: Tjenestekarl som sin Træl i Leding for sig, og at Karlen, om det dog skete, skulde piskes og hjemsendes.

Efterhaanden som Trældommen ophævedes, gik vistnok de Frigivne for en stor Del over i Tyendeklassen. Den gifte Del af denne med selvstændig Husstand kaldtes Innestfolk (af Innæ o: Arbejde) eller Kotkarle, Kothsæter (Hyttebeboere, Husfolk). Gamle sjællandske Lov III. 12 siger, at om fribaaren Kvinde ægter en Træl, skulle de drage sammen til «Kothzætæ» og have Hus inden Bondens Gaardsled. Huse omtales ellers sjældent førend i det 16. Aarhundrede.

Innestfolkenes Kaar vare vistnok ikke stort bedre end i Trældommens Tider, førend den sorte Død i Midten af det 14. Aarhundrede gjorde en Ende paa Overbefolkningen. Efter den Tid har Mangelen paa Arbejdsfolk sandsynligvis gjort deres Stilling noget bedre. I alt Fald viser det Tegn til vaagnende Uafhængighedsdrift, at «Kotkarlene» deltog i de senere Bondeoprør. Det 16.—17. Aarhundredes «Indestefolk» eller »Innesmænd, Inderster», vare i Regelen næppe ringere stillede end vore Dages Inderster eller Indsiddere¹). Der mangler end ikke Exempler paa, at ud-

¹) Man havde iøvrigt mange Slags Inderster, se Durels Mandtal, Bilag A. Det var fra de ældste Tider Sædvane, at en Bonde tog sin gifte Søn eller sine gifte Børn ind paa Gaarden og gav dem en Del af den i Brug. I det 17. Aarhundrede fandt man, særlig i Skaane, Halland og Bleking, jævnlig 3—6 Familier paa en Gaard. (Jfr. Christian den Andens gejstlige Lov, Kap. 104, Recceserne af 1539 og 1547 § 32 og Arent Berntsen I., 8). Disse Medbrugere regnedes ved Skatteudskrivningen som Inderster. Jfr. f. Ex. Skattebreve 4. Juli 1608, 6. April 1610 og 10. April 1611 — Sj. T. — hvori det hedder: „Bo flere Bønder paa en Gaard, skrives den bedste af dem for helt og de andre for Inderster«.

Om Inderster jfr. iøvrigt Allen: N. R. H. IV. I. 291, Note 46.

pinte Bønder i Midten af det 17. Aarhundrede foretrak at blive Inderster fremfor at beholde Gaarden.

Ved Skatteudskrivninger i det 16—17. Aarhundrede nævnes desuden som særlige Klasser af Landbefolkningen Pebersvende og Kjæltringer. De sidste vare formodentlig omvandrende Kjedelikkere og hørte saaledes ikke til Landarbejderne. De første gik vel stundom i Dagleje, men dreve Smaahandel ved Siden af og havde næppe altid fast Opholdssted. Dog nævner Durel ogsaa Pebersvende med Avl. De vare ilde sete. Christian den Anden befalede dem og andre løse Karle at tage fast Tjeneste i Stedet for at drage om fra By til By og arbejde for Uge- og Dagløn. Frederik den Første gjentog dette Bud og paalagde Lensmændene at tage dem op paa Slottet og lade dem arbejde dør, hvis de vedbleve at drive om¹⁾.

Tyendeforholdene synes at have været vanskelige i det 17. Aarhundrede. Kongen fandt det nødvendigt ved Forordningen af 1. April 1606 og 23. Juni 1608²⁾, der efterfulgtes af flere lignende³⁾, at forsøge paa at hæmme «den store Uskikkelighed og Modvillighed, sig her udi Riget med Tjenestefolk begiver, saa at man med Tiden ikke kan bekomme Folk, som for Løn ville tjene, med mindre man endelig vil give dem dobbelt Løn af hvad de selv ønske og begjære». Landalmuen havde ikke Lyst til at tage fast Tjeneste. Kongen befalede 29. Jan. 1607, at alle arbejdsføre Løsgængere og tjenesteløse Folk skulde samles og sendes til Kjøbenhavn for at arbejde paa Fæstningen, og d. 26. Juni 1609 forlangte han den »ganske Hob Leddiggængere, løse Kvindfolk og Dreng, som omløbe, trygle og ingen Gavn ville gjøre«, sendte til Tugthuset, dog kun de »føre og stærke«. Under 16. Novbr. 1619 udkom en ny Forordning af samme Indhold om Tjenestefolk og Løsgængere, men uden Virkning⁴⁾. Der

¹⁾ Allen: N. R. H. IV. I. 38. ²⁾ Sj. T. XX. 73, 77.

³⁾ Ibid. 136, 172. ⁴⁾ Sj. T. XX. 272, XXI. 463.

vedblev at være mange Løsgængere. Den 28. Februar 1633 befalede disse og de, »som ingen vis Tjeneste have«, eller i Mangel deraf ugifte Karle, udskrevne og frem-skikkede til Christianspris, hvor de skulde arbejde for Betaling, 20 Sk. dansk daglig. Efter en Ordre 23. Juli 1634 anstilledes der formelig Klapjagt Landet over efter Løsgængere, og den 11. April 1637 bestiltes der Skuder til at møde i Kolding og Korsør for at modtage henholdsvis 225 og 130 saadanne¹⁾. I 1645 befalede Kongen d. 26. Marts, at »en hel Hob sunde og karske Folk, som hverken ville stille sig under Rytteriet eller Fodfolket, ej heller tjene for vis Løn, men gaa om og trygle paa Landsbyerne«, skulde paagribes og skikkes til Kjøbenhavn i Jern, »at saadanne modvillige Løsgængere kunne ryddes af Landet og sættes til hvis Arbejde, de bedst kunne være tjenlige«²⁾. I et Brev af 7. Maj 1652 hedder det fremdeles, at der er stor Usikkerhed baade for Rejsende og Landets Beboere, foraarsaget af Løsgængere og tjenesteløse Folk, der stripper om med Bøsser, saa fast ingen for dem er sikker eller forskaanet; og i et Skattebrev af 11. Septbr. 1656 blev det »for godt anset«, at da Tjenestefolk for Løn ikke vel kunne bekommes, skulle alle de, som ere saa føre, at de kunne tjene for deres Føde, og det dog ikke gjøre ville eller sig paa hel eller halvt Aar leje lade, enten de sig i Kjøbstæderne eller paa Landet opholde, — give dobbelt Skat eller mere mod andre Tjenestefolk, efter Lensmandens Kjendelse³⁾.

Mangelen paa Arbejdsfolk⁴⁾ foranledigede formodentlig, at Kongen udskrev Drengbørn fra hele Landet til Optræning i Børnehuset eller Tugthuset. Saaledes fik f. Ex.

¹⁾ Ibid. XXV. 118, 325, XXVI. 180. ²⁾ Ibid. XXVIII. 317.

³⁾ Sj. T. XXXII. 323, XXXIII. 582.

⁴⁾ Hele Befolkningen i det nuværende Danmark antages i 1645 kun at have udgjort 560,000 Personer. (Jfr. Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872, S. 214). Lægges man hertil $\frac{1}{3}$ for Provinserne østen Sundet, skulde hele det daværende danske Rige kun have talt omtrent 750,000 Indbyggere.

Lensmændene i Skaane og Sjælland 4. Juli 1633 Ordre om hver at «udtage» tvende halvvoxne Dreng paa 14 eller 15 Aar og skikke dem til Børnehuset. Fra Jylland forlangtes d. 5. April 1634 50 Drengbørn sendte til Tugthuset, fra Næstved d. 23. Maj 1636 20 fattige Drengbørn, ikke under 10 Aar, «hvis Forældre ikke ere ved den Formue, at de kunne holde dem i Skole eller til noget Haandværk», sendte til Børnehuset, og d. 22. Marts 1639 udskreves 107 Dreng og 30 Piger, henholdsvis 14—16 og 12—13 Aar gamle, af dem, som gaa om at betle, eller og af fattige Folks Børn, om Forældrene det begjære, dog at de «sunde og føre ere». til Indsættelse i Tugthuset¹⁾.

Om Kongens Udskrivning af «Pligtskarle» og Haandværkere til sine Bygningsarbejder se nedenfor under «Hoveri».

At Bønderne under saadanne Forhold ikke holdt eller kunde holde mange Tjenestefolk, er ret naturligt. Efter Durels Mandtal fra Midten af det 17. Aarhundrede, Bilag A, havde de paa Krongodset bosatte 56,784 Jordbrugere kun 23,737 Tjenestekarle: 13,776 paa hel, 9,961 paa halv Løn²⁾. Og det synes, at det paa den Tid var Tyendet, ikke Husbonden, der havde Overtaget. Kongen fandt det nødvendigt ved gjentagne Forordninger, 1. Maj 1618 og Recessen af 1643, at indskrænke Tallet paa de Gilder, Tjenestetyendet gjorde for Bønderne, og at forbyde Tjenestepiger, der holdt Bryllup, at rede Brudestol, drage Brudestuen eller lade sig udrede med Guld, Perlelad, udslaget Haar eller anden Pragt og Smykke. I 1640 sagsøgte en fyensk Bonde af en Karl, der havde tjent ham, for 18 Sletdaler med 3 Aars Rente, Leje af en Ko i 3 Aar 11 Mark, 1 Otting Smør, 5 Skp. Havre,

1) Sj. T. XXV., 178, 275, XXVI. 41, 417.

2) I Sverige var, efter Forssell: Sverige 1571 S. 322, Antallet af Tjenestefolk hos de svenske Bønder i det 16. Aarhundrede meget ringe, og det var formodentlig endnu ringere i det 17de. I Norge havde samtlige 36,255 Odelsbønder og Lejlændinger, efter Durels Mandtal, kun 2580 Dreng og: Karle paa fuld, 1279 paa halv Løn.

1 Rigsmark for Havre, «han hentede i Sørup Mølle», og 3 Mark i Løn. I 1649 skulde en Bonde i Tjellerup give sin Karl i Sommerløn Grøden efter 8 Skp. Blandkorn og 12 Skp. Havre, 2 Mark Penge, Vadmel og Lærred, Sko, Træsko og Handsker, men Karlen undveg sin Tjeneste og maa saaledes formodentlig have opnaaet mere andetsteds¹⁾.

En Avlskarl i Ribe havde i 1660 høstet sin Husbonds Rug med Le i Stedet for, som denne havde befalet, med Segl. Da Husbonden erfarede dette, vilde han give Karlen en paa Øret, men denne greb ham i Haaret og tvang ham ned paa Knæene²⁾.

I det 16. Aarhundrede, da en Del af Arbejdet ved Jordbruget endnu gjordes ved egne Folk, var Folkeholdet paa de større af Kronens Ladegaarde og Herregaarde ikke lidet, og det synes at have været kostbart. De fem «Plov-mænd», der holdtes paa Faurholm i 1582, havde i Maa-nedskost alene af Sulevarer: 1 Td. 1½ Fdg. ½ Otting og 4 Lisp. Smør, 59 Sider Flæsk, 3½ Oxekroppe, ½ Td. og 1 Stykke Oxekjød, 13 Faare- og 7 Gaasekroppe. Til «menige Tjenere» forbagtes samme Aar paa Faurholm 4 Læster 15 Skpr., paa Esrom 4 Læster 1 Pund 9 Skpr. og paa Hørsholm 3½ Læst 2 Pund Rugmel, og de fortærede, foruden andre Sulevarer 7 Læster 2½ Tdr. Vildbrad. Der maa altsaa have været en hel Del «menige Tjenere»; men Antallet nævnes ikke.

I det 17. Aarhundrede holdtes ingen Plov-mænd; Bønderne maatte nu udføre alt Jordarbejde. Derimod var der fremdeles overalt paa Kronens Ladegaarde Tærsk-

¹⁾ S. Jørgensen: Hist. Tidsskr. 4. R. V. 230.

²⁾ Under den Sag, som derefter opstod ved Ribe Bything, skjønnede Vidnerne, at der paa hver Trave Rug var skeet Skade paa en Skjæppe, som kunde have været undgaaet, om den var bleven skaaren. To Mænd, som havde tærsket Rugen, omtrent 200 Traver, vurderede Tabet paa Kjernen som de andre og Skaden paa Straaet til over 100 Traver: „formedelst det ikke var skaaret og derfor intet Tag kunde blive udaf“. Kinch: Jydske Saml. VII. 197. Endnu i Begyndelsen af vort Aarhundrede høstede man paa sine Steder i det sydvestlige Jylland det meste Byg med Segl. Sammesteds V. 112.

mænd, Vangemænd eller Vangegjæmmere og Røgttere, paa Stutterierne ogsaa Hakkelseskærere.

Paa Esrom holdtes i 1610, foruden Fogden, en Fadeburskvinde, en Kjældersvend, en Kornmaaler, en Maltgjører og hans Svend, endvidere en »Graver«, to Hakkelseskærere, en Folerøgter, fem Øxenrøgttere, en Vangekvægsrøgter, en, »som vogter K. M. egen Tilfødnings Øxne«. to Hoppevogtere og 10 Vangerøgttere. I 1619 var der yderligere en Kalverøgter, en Røgter for de engelske Faar og en Mand, »som varer Stengjærderne«; men den sidste skulde efter Kongens Ordre af 8. Septbr. 1623 Bønderne senere lønne, »anseendis de ellers self skulde holde gjærderne vedlige«.

I Kjøbenhavns Len var der i 1602 paa Nyby Ladegaard: Ladegaardsfoged, Mælkedej, Fadeburspige, to Ladegaardspiger, 4 Røgttere og en, som var Vanggjæmmer om Sommeren, Øxenrøgter om Vinteren. Paa Amager Ladegaard holdtes kun en Foged, en Mælkedej, en Ladegaardspige og 4 Røgttere.

I Tærskeløn betaltes for hver Skjæppe Rug og Byg 1 Skilling og for hver Tønde Havre 3 Skilling, for 8 Traver Langhalm 16 Skilling. I 1612 var derimod Tærskelønnen 8 Skilling for hvert Pund »hart Korn« og for Havre 1 Skilling Tønden paa K. M. Kost. Samtidig betaltes i Dagløn til Pligtskarle og Arbejdskvinder, der særlig synes at have arbejdet under Dr. Peter Paynk, »K. M. Destillerere«, 12 Sk. danske paa egen Kost, men kun 3 Sk. paa »K. M. Kost«. Hakkelseskærere fik en Rigsmark for Læsten.

Paa den store nye Ladegaard var der baade i 1630 og i 1641: Foged, Mejerske, fra 7—10 Malkepiger, fra 3—5 Fæ- og Markvogtere og fra 4—8 Vinterøgttere. Tærskerne fik da 10 Skilling for et Pund Byg, 2 Skilling for 1 Td. Havre, foruden Kosten, Hakkelseskærere 24 Skilling for en Læst. En enkelt Gang forekommer ogsaa Akkordarbejde, f. Ex. i 1630 for at rydde en Mose mellem Bleghuset og Tuekjøb Dam: 2984½ Roder og 3 Alen, 3 Sk. for hver Rode.

Paa Antvorskov havde Lensmanden Ebbe Munk i 1609

til Genant og Underhold af 53 Personer for et Aar: Rug $7\frac{1}{2}$ Læster $6\frac{1}{2}$ Pund 9 Skp., Malt $9\frac{1}{2}$ Læster 2 Pd. 7 Skp., Humle 400 Skp., Smør $12\frac{1}{2}$ Td. 1 Otting, Sild 3 Læster 4 Td. 1 Fdg., Bergfisk 8 Skippund $2\frac{1}{2}$ Lispund 4 Skaalpund, Flæsk $325\frac{1}{2}$ Sider, Svinehoveder 120, Svine-rygge 120, Øxne 52, Ærter 11 Tdr., Faar 80, Lam 220, Gæs 300, Høns 300, Æg 10 Ol, Aal 3 Tdr., Lax $1\frac{1}{2}$ Td., Langer 5 Vorder, Hvilling 2000, Flynder 3000, Boghvedegryn $7\frac{1}{2}$ Skp., Byggryn 16 Tdr., Havregryn $3\frac{1}{2}$ Td., Lyneborgsalt $1\frac{1}{2}$ Td., Bajsalt $15\frac{1}{2}$ Td.

Af de 53 Personer hørte formodentlig en Snes Stykker til Lensmandens Husstand, medens Resten maa antages at have været: Slotsfogden, Ridefogden, Skrивeren, Underskrивeren, Ridesvenden, Kjældersvenden, Huskokken, »Borrekokken«, Kokkedrengen, Bryggeren, 3 Bryggersvende, Hestemølleren, Bundgarnsfiskeren, Svinemanden, Komanden, Vandmesteren, »Jens Vangevogter, som om Vinteren vækker paa Isen for Fiskene«, Portneren, Faaredrengen, Søfiskerne, Hjulmanden, Fadeburskvinden, to Fadeburspiger og Urtegaardsmanden; hvilke alle i denne Orden ere opførte i Regnskabet. Men efter dette var der »desuden følgende, som ikke findes udi Ebbe Munks Instrux: 2 Karle og 8 Dreng, som tjente under Hans Lifflånder og vogtede K. M. Stodheste, Foler, Hopper og Føl, Tilsynsmanden, bemeldte Hans Lifflånder, 2 Beridersvende, en Karl og 8 Dreng ved Stutteriet, en Urtegaardsdreng og 2 Øxenrøgere; og for disse 25 Personer, som bespistes »ud over Lensmandens Genant«, er ført til Udgift: 2 Læster Mel, 3 Læster Malt, 122 Skpr. Humle, $4\frac{1}{2}$ Td. Smør, 108 Sider Flæsk, 123 Svinehoveder, 70 Svinerygge, $\frac{1}{2}$ Krop Nødekjød, 244 Lammekroppe, 200 Gaasekroppe, $2\frac{1}{2}$ Læst 4 Tdr. Sild, 17 Tdr. Torsk, 5 Tdr. Kuller, 26 Tdr. Graasejer, 2 Vorder Rokker, 2 Skpr. Sennop, 2 Tdr. Lyneborgsalt og 10 Tdr. Gryn. Mælkedejen og et Par Malkepiger, som dog ogsaa vare paa Gaarden, omtales ikke.

Da Kongen efterhaanden bortforpagtede sine Ladegaarde, afløstes Naturalforplejningen de fleste Steder helt eller delvis med Kostpenge.

Paa de mindre Ladegaarde, der dreves under Antvorskov: Lystager og Sæbygaard, indskrænkede Folkeholdet sig til en Foged, de fornødne Vangevogtere og Røgttere og højst en Kvinde til at koge for Folkene. Det samme var Tilfældet paa Jungshoved, Lekkinge og Beldringe saavel som paa Gaardene under Skanderborg og Koldinghus Len.

Paa Ringsted Kloster derimod var der, ligesom paa Antvorskov, vistnok paa Grund af det omfattende Gjæsteri, hvorom nedenfor, en stor Mængde Folk, f. Ex. i 1585: Christian Machabæus (Klosterforstanderen) og hans to Dreng, Fogden, Skriveren, en Hofmand, en Fadebursvend, Bryggeren, en Bryggersvend, Bageren, en Bagersvend, en Ridesvend, en Skriversvend, Machabæi Kok, to Kokkedreng, Fiskeren, Kjældersvenden, Ladegaardsfogden, Portneren, Machabæi Vognsvend, Postrideren, 3 Postvognsvende, en Fæmand, en Fædreng, Mælkedejen, 2 Ladegaardspiger, Skolemesteren, Høreren, Korsdeggen, Smeden, en Humlemand, »som ogsaa skærer Hakkelse og altid er i Klosteret og dertil med haver knippet Hø«, og endelig en Hjulmand. De fik alle Kosten i Klosteret.

I flere Breve af 8 Sept. 1623¹⁾ siger Kongen, at han har »forfaret adskillige unyttige Folk at holdes paa Ladegaardene«, og han forordnede derfor, hvilke der fremtidig maatte holdes paa hver Gaard, f. Ex. højst en Foged, de fornødne Vangevogtere, i Regelen en Røgter for hver 50 Øxne, en Malkepige for hver 28 Køer, en Mælkedeje paa hvert Mejeri, o. s. v., men det var ikke mange Tjenester, som derved inddrog.

Tilsynet synes overalt at have været utilstrækkeligt. Thi paa de største Gaarde holdtes kun en Ladegaardsfoged, uden Medhjælp, og det betydelige Hovarbejde maa følgelig være udført uden synderlig andet Tilsyn end Bondefogdernes, — vistnok en medvirkende Aarsag til, at Arbejdet blev slet udført og megen Tid og Arbejdskraft spildt.

¹⁾ Sj. T. XXII. 281 b.—286.

Aktstykker og Oplysninger¹⁾.

Bil. D. Uddrag af tre Breve fra Fogden paa Avnsbjerg, Mikkel Andersen, til hans Herskab Christopher Gjoes Enke, Fru Birgitte Bølle²⁾, af 14. Juni og 22. Juli 1587 og af 1589³⁾.

14. Juni 1587. — Alt er vel paa Gaarden, undtagen at to Øxne ere døde. Kornet trives vel; der er saaet 31 Tdr. 4¹/₂ Skp. Byg og 15 Tdr. 3¹/₂ Skp. Boghvede. Skovene tegne godt til Olden. Siden Sankt Valborgs Dag (1. Maj) er der tilslaaet i Ladegaarden 5 Fdg. 4 \mathcal{R} Smør, gjort 120 Langoste, 81 Stakketoste og 227 Suroste; hver Uge slaaes der 6 \mathcal{R} 5 Mk.⁴⁾ Smør og gjøres 28 Langoste, 21 korte Oste og 55 Suroste. Af Korn er der 140¹/₂ Tdr. Rug, 26 Tdr. Mel foruden alt det afskallede Mel, 9 Læster 10 Tdr. Malt, 4 Læster 4 Tdr. 4 Skpr. Byg, 126 Tdr. Havre. Der er solgt 68 Tdr. 2 Skpr. Rug for 7 \mathcal{Z} 8 β Tønden med Henstand til Sct. Olufs Dag (29. Juli), kontant kan intet sælges. Af Byg er der kun solgt 12¹/₂ Tdr. til 6¹/₂ \mathcal{Z} pr. Td. med Henstand til Sct. Maurits Dag (22. Septbr.). Nu bydes der kun 6 \mathcal{Z} for Td. Malt ville Bønderne slet ikke købe, fordi de maa købe saamegen Rug og Byg til Føde, og Kjøbmændene ville ikkun give 47 Daler for en Læst Malt. Han tilraader alligevel at sælge, »da det vel næppe i mange Aar med Guds Hjælp bliver saa dyrt igjen.« Naar Tønden sælges for 6 \mathcal{Z} og Henstand gives til Sct. Mourids Dag, mener han at kunne sælge en god Del Byg og Malt. Han sender Fruen 150 Tdr. Havre, 3 Tdr.

- 1) Bilag C. der indeholder Oplysninger om Landhusholdningen, særlig Kornavl og Kreaturhold paa Kronens og Adelens Gaarde i det 16. og 17. Aarhundrede, er udeladt her af Mangel paa Plads, men vil kunne faaes i Særtryk, naar det samlede Værk ad Aare kommer i Boghandelen.
- 2) Erik Madsen Bølle (Bølge-Vaabenet tre Bølger) var gift med Sophie Rud og døde 1562 som sidste Mand af Slægten. Hans Datter Birthe eller Birgitte Bølle var gift med Christoffer Gjøe eller Gøye til Gunderslevholm, Avnsbjerg, Bollerup, Bregentved og Klausholm. Hun arvede Ørebygaard efter sin Fader, blev Enke 1584 og døde 1593. (Friis: Musse Herred 43).
- 3) Originalerne i Geh.-Ark. Danske Saml. Nr. 600, Litr. g. Trykt i danske Herreg. Avnsbjerg.
- 4) 1 Td. = 18 Lpd. og 1 Lpd. = 24 Mk.

Boghvedegryn og 120 Daler, hvoraf han endda har maattet laane de 40 i Viborg. Tidligere havde han sendt hende 149 Daler $1\frac{1}{2}$ Mk. i forskjellige Møntsorter: »Rosenobler, Engeltotter, Dukater, $\frac{1}{2}$ portugisisk Melrejs« o. s. v.

En Gaardmandsenke i Haurum havde tilligemed sin Søn ført Anke over Brevskriveren; men denne paastaaer, at de begge fare med Løgn, og at ingen »giver deres Ord mere Magt end som en Halvgaas«. Sin Skyld og Landgilde har hun ikke udredet. Han har fæstet Gaarden til en Karl, som tog en af hendes Døtre, og havde Karlen end ikke gjort dette, da havde Brevskriveren dog fæstet ham Gaarden; thi Kjærlingen havde været her paa Gaarden hos Fruen og lovet at fæste sin Gaard ved Juletid, men dette gjorde hun ikke, og han kunde ikke faa Penge af hende, ejheller Borgen; men desuagtet skal han nok rette sig efter Fruens Skrivelse og gjøre hvad Ret er.

Paa Gaarden, tilføjer han sluttelig, er der 17 Karle og af Dyreriget en Hund, et Lam, 3 smukke Føl, og 3 Hopper ere med Føl.

De kalkunske Høns have 11 Kyllinger.

22. Juli 1587. Alt er vel. Kornet staaer godt med Undtagelse af Boghveden, som frøs bort næst forrige Torsdag. I 40 Aar har der ej været saadan Rug paa Gaarden. I den forløbne Tid af Juli Maaned har han ladet opbryde et stort Stykke Jord mellem Ladegaarden og Humle Mølle.

400 Læs Jord har han endvidere ladet age i Ladegaarden. Tørven er for længe siden aget hjem. Kjærhøet imellem Vium og Askjold har han og i Hus, og næste Mandag lader han igjen slaa; han har ventet dermed saa længe, fordi Engene have saare lidet groet der i Landet.

Rug er solgt for $7\frac{1}{2}$ Mk., Byg for $6\frac{1}{2}$ Mk. pr. Td., men med Henstand til Sct. Mourids Dag. Af Malten har han solgt til en Hollænder 7 Læster for 48 Daler Læsten. Naar Malten hentes, faaer han Pengene. Saa dyrt har han endnu ikke kunnet sælge.

Fra den 18de Uge efter hellig Trefoldigheds Søndag Aar 1586 og indtil sidste Paaske er der slaget 11 Fjerdinger Smør og gjort 150 Suroste; men fra Paaske indtil den Dag, han skrev dette, er der slaget 13 Fjerdinger Smør og gjort 272 lange Sødoste, 159 Stakketoste, 56 Gedeoste, 546 Suroste, og om Ugen slaaes der 5 Pd. 9 Marker Smør og gjøres 28 Langoste, 14 Stakketoste, 3 Gedeoste og 57 Suroste.

Paa Gaarden er ikkun 1 Td. gammelt Smør. At tage

Landgildesmør af Bønderne fraraader han, thi de fleste have indrettet sig efter at yde Penge. Han ønsker at vide, hvad Fruen vil have for Tønden, og om hun vil sælge noget af Ladegaardens Smør.

Til Slutning beklager han sig over, at Fruen sjældent svarer ham, før det er for sent, og han beder om snart at faa efterseet sit Regnskab, eftersom han har meget at tage vare, og Godset til Avnsbjerg ligger adspredt i saa mange Herreder.

Torsdagen efter Marie Besøgsdag 1589. Kjære Frue! Maa I vide, at Alting er vel ved Magt, Gud være lovet! Maa I vide, at Kjær- og Skovhø nu er slaget og sat i Hæs, og er her nu i Ladegaarden 16 Kalve, og ere Lammene klippede, som blev engelsk Uld 13 Marker, dansk Uld 1 Pd. 8 Marker. Og maa I vide, at jeg slet intet kan holde Gaardens Skove ved Magt for Skovtyve, og synderlig Duelund: den stjæles slet hen af Torning og Vinderslöv Sogne, og de Ungstrup Mænd stjæler deres Fæmon i Engen ved Duelund, sønden Skoven; og dersom der ikke bliver kastet et Dige af Kjellerup Aa imellem Avnsbjerg Mark og Ungstrup Mark, da kan I slet intet holde Skoven eller Engen i Fred, dersom I end havde 4 Skovfogder. Og at I vilde byde mig til, om jeg skal tilsige Tjenerne inden Herredet, at de kaste samme Grøft, saa vil jeg skifte dem det imellem, at Enhver kan vide sin Part. Og vilde jeg vide, om vi skal købe Gæs og hvor mange, desligeste hvad heller I nu til Sct. Bartholomæi Dag vil have, Eders Bukke slagtede eller ej.

Og maa I vide, at de kalkunske Høns laa paa mere end 30 Æg, og der blev efter 8 Kyllinger, og de ere døde.

Bil. E.

Kornmaal og

(Efter Arent Berntsen)

	Sjælland, Læsland, Falster og Smaagerne	Skaane	Halland	Bleking	Fyen (Aabemaal)
	Skpr.	Skpr.	Skpr.	Skpr	Skpr.
1 Td. Korn af alle Slags	6	6	6 smaa ell. 8 store	6	8
1 Ørte { Rug og Hvede.. Byg og Blandkorn	10				10
	12				12
1 Havre	20				20
1 Pund { Rug og Hvede.. Byg og Blandkorn	20	20 ¹⁾		20	20
	24	20		20	24 ⁴⁾
1 Havre	40	40		40	40
1 Læst { Rug og Hvede.. Byg og Blandkorn	Tdr. 40	Tdr. 40	Tdr. 12	Tdr. 40	Tdr. 30
	48	40	12	40	36
1 Havre	80	80 à 96	18	80 à 96	60
	Lpd.	Lpd.	Lpd.	Lpd.	Lpd.
1 Td. Smør	16 à 6 Skp.	16 ²⁾	14	15	18 eller 6 Skpr.
1 Skpd. —	3	3			3 eller 1 ^{1/3} Otting
1 Lpd. —	16 Skaal-pund, 32 Bismerpd.				
	Marker.	Marker.	Marker.	Marker.	Marker.
1 Lpd. —	24	24 ³⁾	24	24	24

1) I Luggule og Bjerre Herred 24 Skpr. til et Pund Rug eller Byg.

2) I Lister og Bregne Herreder, 14 Lpd, 6 Marker, i Middelstads Herred 15 Lpd., i Aasum Len 14 Lpd.

3) I Aasum Len 20 Marker.

4) Paa Taasing 1 Pund Korn 3 Tdr.

Landgildevægt.

4de Bog 488 og flg.)

Løver, Jelling, Aab og Var- Syssel	Himmer og Ommer Syssel	Harsyssel	Salling Syssel	Vendsyssel	Thy	Mors
Skpr.	Skpr.	Skpr.	Skpr.	Skpr.	Skpr.	Skpr.
8	7 à 7½ ⁵⁾	10 ⁶⁾	12	12	18	20
10	10	10	10	} Bruges ikke	12	12
12	12	12	12		12	
20	20	20 ⁶⁾	20 ⁷⁾	Tdr.	Tdr.	} Bruges ikke
20	15	} Bruges ikke	} Bruges ikke	2	2	
24	15			2	2	} Bruges ikke
40	30	4	4			
Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	24	24	Tdr.
30	24	24	24	24	24	24
36	24	24	24	24	24	24
60	48	48	48	48	48	24
Lpd.	Lpd.	Harbopund.	Lpd.	Lpd.	Lpd.	Lpd.
16	18	9	20 ⁸⁾	18	15 à 18 ⁹⁾	15
Marker.	Marker.	Harbomark.		Marker.		
24	24	24		24		

5) 7 Skpr. Aalborg Maal, 7½ Skpr. Viborg Maal.

6) I Skodborg-Vandfuld Herreder 1 Td. = 12 Skpr. og 1 Ørte Havre 24 Skpr.

7) Det Anførte er en „Tolvmands Ørte“. En Tiendedels Ørte er henholdsvis 12, 14 og 28 Skpr.

8) I Harre Herred 16 Lpd.

9) I Hillerslev og Hundborg Herreder 15, i Hassing og Refs Herreder 18 Lpd.

Bil. F. **Oplysninger om Møntforholdene.**

Efter Scharling: Pengenes synkende Værdi.

Side. 7.	Værdien i Rigmønt af	
	1 Mark lybsk.	1 Skilling lybsk.
Den første $\frac{1}{4}$ af 16.		
Aarh. gennemsnitlig	1 Rd. 40 Sk.	$8\frac{1}{2}$ Sk.
Den anden $\frac{1}{4}$ af 16.		
Aarh. aftagende fra 1566—1622	1 Rd. 32 Sk. til 1 Rd. 8 Sk.	$8-6\frac{1}{2}$ Sk.
aftagende fra 1622—1726	1 Rd. $2\frac{1}{2}$ Sk. til $65\frac{2}{3}$ Sk.	$6-4\frac{1}{9}$ Sk.
aftagende fra 1726—Nutiden	$65\frac{2}{3}-52\frac{4}{17}$ Sk.	$4\frac{1}{9}-3\frac{1}{4}$ Sk.
	$52\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{4}$ Sk.

Jochimsdaleren indtil 1547 c. 201 Sk., fra 1547 c. 198 Sk. Rm.

Side 8. 1 Mark = 8 Ører, 1 Øre = 3 Ørtuger, 1 Ørtug = 10 Penninge.

Side 16. Fra Midten af det 16. Aarh.: 1 Daler = 3 Mark à 16 Skilling.

Side 21. Reces 1540: en rhinsk Gylden eller en Jochimsdaler = 3 Mark dansk.

Side 21. Møntordning 1541: en Mark af Sølvværdi = $67\frac{1}{16}$ Sk. Rm.

en Skilling = $4\frac{3}{16}$ Sk. Rm.

en Hvid = $\frac{1}{3}$ af en Skilling.

Side 27. En Sletdaler 1582: 4 Mk., men hver Mark var kun værd = $45\frac{1}{2}$ Sk. Rm.

En Sletdaler var altsaa omtrent af lige Værd med en gammel Daler.

Side 31. Fr. 4. Juli 1616: 1 Rigsdaler: 80 Sk. dske.

1 Rigsmark: 20 Sk. Otteskilling: 10 Sk.

- Side 32. Fr. 1. Maj 1618: 1 Rigsdaler: 84 Sk. dske.
uforandret.
- » 8. April 1619: Hele eller Dobbeltkroner
= $1\frac{1}{2}$ Rigsdaler Specie.
= 6 Rigsmarker.
= 120 Skilling Species.
Halve Kroner = 3 Rigsmark.
- Side 33. » 16. Nov. 1619 = Currant-Mønt:
1 Daler = 4 Mk. à 20 Sk.
1 Speciedaler = 96 Sk.
1 Krone = $1\frac{1}{2}$ Specie-
rigsdaler = 144 Sk.
- Side 34. » 20. Febr. 1621: Specierigsdaler = 96 Sk.
= 6 »slette Mark« à 16 Sk.
Rigsmarken sættes op til
21 Sk.
- Side 37. » 4. Maj 1625: 1 Daler (en god, vægtig,
uforfalsket Rigsdaler) =
6 slette Mark à 16 Sk.
1 Krone = 8 Mark danske
à 16 Sk. = 2 Slettedalere.
- Side 38. Specie- eller Rigsdaleren i Christian III, Fre-
derik II og Christian IV's Tid, circa 2 Rd.
5 Sk. Rm.
Marken, senere Rigsmarken, regnedes fra 1602
= 49 Sk. Rm., uagtet den kun var 41—42
Sk. værd, fra 1619 = 41 Sk.
Skillingen fra 1602—9 = 3 Sk. Rm., 1609
—19 = $2\frac{1}{2}$ Sk., 1619—24 = 2 Sk.

Bil. G. Bøndernes Husholdning.

Landalmuens Boliger vare fra de ældste Tider og et godt Stykke ind i dette Aarhundrede i Regelen meget tarvelige.

Røgstuer med klinede Vægge og Lergulve vare almindelige, Stengulve en Luxus, Brædegulve ukjendte. Skorstene fandt først sent Indpas. Endnu i Slutningen af det 16. Aarhundrede anmærkes det ved Synsforretningen over Herregaarde, som noget særligt, hvor der var »Skorstensstuer«, (jfr. Bil. C. IV), og i Slutningen af det 17. Aarhundrede var der paa Møen endnu »hverken Skorsten eller Esse moxen over det hele Land«. (Brev 24. Juli 1697. Sj. T.) lige saa lidet som i de jyske Bøndergaarde. (Holger Jacobæi Reisejournal 1671. Suhms nye Samlinger III. 186). Udhusene vare især i Jylland ofte »jordgravede«, endog ved kgl. Slotte (jfr. Vorgaard, Bil. C. III.) De allerfattigste Folk boede paa Jyske Lovs Tid i Huler (31. Kapitel), og det samme var Tilfældet i Christian den Fjerdes Tid; men de rige Bønder boede lige saa godt, ja vel stundom bedre end mangan Herremand. Store »Ralingshuse« : Stenhuse med flere Værelser og opførte af svært Egetømmer, nævnes ikke sjældent rundt om i Jylland, og Rester af saadanne forekomme helt ned i det 18. Aarhundrede. (Jfr f. Ex. Kr. S. Testrups Rinds Herreds Krønike i Jyske Saml. II. 77.)

Der var til alle Tider meget stor Forskjel paa Bøndernes Kaar, ikke alene i forskellige Egne, men hyppig endog i en og samme By og ligesaa paa deres Boliger; men de Fordringer, man stillede til disse, vare alligevel, især sammenlignede med vore Dages, altid beskedne. Ved højtidelige Lejligheder pyntede man de grimme Stuer ved at »drage« : behænge Væggene med Klæde og andre Tøjer, der efter endt Fest atter nedtoges, heri efterabende Hoffet og de Store.

At der herskede stor Urenlighed i Landsbyerne, er utvivlsomt, men den synes ikke at have været mindre paa Herregaarde og i Kjøbstæder. (Jfr. Tr. Lund: Indre Hist. Mansa: Folkesygd. Hist. 308.)

Klædedragten var til daglig Brug altid tarvelig, selv hos de Rige, men Kisteklæderne hyppig kostbare nok. I det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, fortæller Allen, aflagde Bonden paa Festdagene Vadmelsoften, iførte sig Trøje og Hoser af Klæde af lys Farve, Trøjen rigt besat med Sølvknapper. Pragtstykket var dog det sølvbeslagne Livbælte,

sammenholdt med et Spænde, der helst maatte være forgyldt. Sølvknapper anvendtes, hvor man kunde, f. Ex. ogsaa paa Kvinders Strømper. Sølv eller sølvforgyldte Axelspænder, Kaabespænder, Huespænder, Skospænder o. s. v. brugtes almindelig.

Kander og Stobe af Sølv kunde ogsaa findes i den velstaaende Bondes Hus. (Allen: N. R. Hist. IV. 1. 256.)

Den daglige Kost var, hvis man tør slutte fra, hvad der fortæredes af Tjenestefolkene paa de kgl. Gaarde, (jfr. foran under »Folkehold«) baade god og rigelig. Naar Kongen sendte sine Folk og Heste paa Gjæsteri hos Bønderne, krævedes i det 16. Aarhundrede et Traktement, som Recessen af 1558 forudsætter, at Bonden »til Redelighed kan afstedkomme«, d. v. s. uden at købe fremmede Varer, nemlig to Maaltider daglig, og til hvert Maaltid: et Fad Saltmad ¹⁾, tre ferske Retter og et Fad Steg, som kunde række til dem alle, og

1) Et almindeligt Saltmadsfad skulde efter Ar. Berntsen IV. 572 indeholde $\frac{1}{3}$ Side Flæsk, Stykker af røget Ox-, Faare- eller Lammekjød, $\frac{2}{3}$ af en Svineryg og en Oxetunge; »dog fattes Tungen til hvert tredie Fad;« — eller efter en anden Opgivelse fra en noget ældre Tid, Tr. Lund V. 46, $\frac{1}{3}$ Flæskeside, $\frac{1}{16}$ Oxe, $\frac{1}{4}$ Lam, $\frac{1}{2}$ Gaas, en Oxetunge og en Kjødpoelse. Om den fremragende Plads, disse Saltmads- eller Gammelmadsfade indtog i det 16.—17. Aarhundredes Husholdning, fortæller Thomas Bartholin: (De medicina Danorum domestica, Oversættelse i Wolfs Journal for Politik osv. 1827. IV.) »Kun paa Lækkermundens Bord kommer Suppe af ferskt Kjød, Æggesøbe eller Mælkemad, thi dette er mod de Danskes gamle Sædvane. Et Gammelmadsfad er fuldt af Oxekjød, Flæsk, Faarekjød og Gæs, alt saltet og røget, ved Gjæstebud og Højtider tillige af Pølser og Oxetunger. Paa nogle Steder sættes det paa Bordet hver Dag som Hovedret, og hos de Rige bugner det saaledes af Føde, at en Tjener næppe orker at bære denne ene Ret.«

»En Gang ved min Hjemkomst fra Udenlandsrejser følte jeg Sveden bryde ud ved Synet af saamegen Mad, enten fordi mit taaarige Ophold i fremmede Lande havde vænnet mig til det ferske Kjød, eller fordi det varmere Klima avler Modbydelighed for hin Tillavning. Men af Ærbødighed for Fædrelandets Skikke spiser jeg nu denne Mad begjærlig og anbefaler den ydermere til Andre.«

endelig Øl til begge Maaltider, beregnet til 1 Td. o: 120 Potter for 12 Personer.

Nogle Bøsseskytter, som vare lagte i Borgeleje i Aalborg i Frederik den Andens Tid, gjorde Krav paa at faa hver især daglig tre »Maaltider« og 16 Potter Øl, men Kongen fandt, at de burde nøjes med to Maaltider og 6 Potter Øl hver. (Baden: Danmarks Handels- og Næringsveje 266.)

De offentlige Herberger skulde, baade efter Christian den Andens gejstlige Lov, Kap. 132 og 133, og Recessen 1537 § 21, til hvert »Maaltid« give tre Retter: salt Mad ¹⁾, en fersk Ret og Steg og frit Øl over Bordet, saalænge Maaltidet paa-stander, og tage af Kongens daglige Tjenere to Hvid for hvert Maaltid og af alle andre, Kjøbmænd, Hofmænd og andre, som Kongen tjene, en Skilling. Om nogen »bedre vil have koget og tilredet«, da betales derefter. Vejfarende Mænd, der ikke begjærer andet, end hvad tilberedt er, og ikke gjøre fuldt Maaltid, betale derefter. Om Bønder komme til offentligt Herberg, og der ville faa sig Mad og ikke begjærer andet end salt Mad og Kaal, da skal der gives for Maaltidet sex Penninge og ej mere for Mad og Øl.

Ved Gilderne gik det meget overdaadig til. Almuen efterabede i saa Henseende de Store, hvis Excesser i den Retning ingen Grænser kjendte. Og Gilderne vare meget hyppige. Alle Bøder for Overtrædelser af Landsby-Vedtægterne bleve erlagte i Øl eller Penge, hvorfor Øl kjøbtes, som saa af hele Bylaget blev drukket i Gildehuset; og de mange Helligdage gave yderligere Anledning til en Mængde Gilder og Drikkelag.

Christian den Andens ovennævnte Lovs Kap. 129 forbød Bønderne at udstrække deres Bryllupsgilder over to Dage og at holde Gilder Sommer og Høst, »da det er den Tid, som Bonden skal avle det, som han skal have Gavn af om Aaret og give sin Husbond til Landgilde; dog maa de om hellige

¹⁾ Det svenske »Smørgåsbord« har maaske sin Oprindelse fra Saltmadfadene.

Dage og Sankt Hans Nat gaa og danse paa Gaden og øve dem i anden Bekvemmelighed og Glædskab.«

Christian den Tredies Reces 1537 forbød baade Borgere og Bønder at byde flere Gjæster til Bryllup, end hver kunde have i sin egen Stue: men dette vakte saa megen Misnøje, at Kongen to Aar efter tilbagekaldte Forbudet med de Ord: »Vi have forfaret, at mange have taget os denne Artikel i værste Mening; thi ere vi tilfredse, at hver herefter gjør Bryllup og Barsel efter sin egen Villie og Formue.« (Jfr. Allen: N. R. H. IV. I. 257.)

Der maa i det 16de Aarhundrede have været stor Velstand iblandt Bønderne. Dette fremgaaer bl. A. af, at de jyske Bønder vare i Stand til at udrede de store Løsepenge, Christian den Tredie tog af dem, der havde deltaget i Skipper Klements Fejde, f.Ex. 1000 Mark Penge af en enkelt Bonde paa Mors, og ikke mindre, at Frederik den Anden under Syvaarskrigen, der dog medførte saa store Skatter og Byrder, kunde gjøre Pengelaan hos Bønderne. (Jfr. Jacobsen: om Skattevæsenet 94.)

Men selv i Egne, hvor der notorisk ikke var Velstand paa den Tid, gjorde Bønderne dog lige godt overdaadige Gilder.

Midt under Syvaarskrigen kom en østerrigsk Gesandt paa Rejsen til Kjøbenhavn med til et Bondebryllup mellem Roskilde og Kjøbenhavn. Han var forbauset over den store Mængde Mad og Øl, der kom paa Bordet, især dog over de vældige Saltmadsfade, og ikke mindre over Bondens Gjæstfrihed, da han ingen Betaling vilde modtage, idet han ansaa det for en Skam at tage noget for Mad og Drikke. Han fandt, at Danmark var et Slaraffenland, hvor »Bønderne spise meget og drikke dygtig.« (Sivert Grubbes Dagbog. Danske Magasin 4. R. 2. Bd. 280.)

Just i denne Egn — Kjøbenhavns Len — fandt Kongen i 1577 Bønderne i saa »stor Armod og Besværing«, at han eftergav dem over 17000 Td. Korn, som de skyldte i Landgilde. (Resen: Frederik den Andens Krønike. 303.)

Sagen var vel den, at Bønderne lige saa lidet som de

andre Samfundsklasser ændrede deres Levevis, da det begyndte at gaa tilbage for dem, men lode staa til, saalænge der var en Stump igjen.

Og særlig paa de kgl. Fadeburslen var Tilbagegangen stor i Slutningen af det 16. og hele det 17. Aarhundrede; men Kroerne og Gilderne havde altid Fortrinsret for Landgilden.

Recessen af 1615 § 43 siger, at »naar Bønderne komme til Tovrs, æde og drikke de ofte op, hvad de have faaet for deres Varer eller mere, hvorved de sig selv forarme og i Længden fordærve.« Det blev dem derfor forbudt, at blive nogen Dag i Kjøbstaden længere end til Kl. 12 Slet.

Fr. 1ste Maj 1618 og Recessen 1643, 2. Bog, 27. Kap. 2. Art., forbød alle Gilder om Sommeren paa tre nær, som dog ikke maatte holdes længere end én Dag.

Fr. 1. Maj 1624 og den nysnævnte Reces 2. Bog 8 Kap. 3 Art. forbød Bønderne at holde Bryllup i over tre Dage. Brudestolen maatte kun belægges med ulden Flamsk i det højeste, Stuerne ikke drages uden halv Klæde højt og ikke bedre end med ulden Flamsk o. s. v.

I den største Del af Jylland og paa Fyen synes Velstanden at have holdt sig længst. En Italiener, der, som Hushovmester for en af Wallensteins Generaler, var i Sønderjylland under Trediveaarskrigen, fortæller, at Landet var frugtbart, Befolkningen velstaaende og godt klædt. Bægere og Skeer af Sølv fandtes selv hos ringe Bønder. (Hist. Tidsskr. III. 310 Noter.) Kroaterne fandt ogsaa et sølvrigt Land i Nørre-Jylland, men de mange Sølvkander og Sølvkrus, de opdagede i Bøndergaardene, forsvandt med dem; (Slange: Christian den Fjerde II. 330), og efter Krigen 1644—46 var der næppe mere Sølv at finde.